

Lymbus

Művelődéstörténeti Tár

II.

Szeged
1990

A borítón *Christoph Plantinnak* a
De libero arbitrio et meritis bonorum operum
assertio catholica (Antwerpen, 1575)
című kiadványán használt nyomdászjelvénye
látható

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár II.

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár
II.

Szerkeszti
MONOK ISTVÁN   PETNEKI ÁRON

ISSN 0865-0632

Lymbus
Művelődéstörténeti Tár
II.

Szeged
1990

Készült
a József Attila Tudományegyetem
Központi Könyvtárában

Lektorok

Keveházi Katalin
Ötvös Péter

Megjelent
a SCRIPTUM KFT támogatásával
a KULTURÁLIS ÉS TÖRTÉNELMI EMLÉKEINK FELTÁRÁSA,
NYILVÁNTARTÁSA ÉS KIADÁSA KUTATÁSI PROGRAM
keretében

TARTALOMJEGYZÉK

Inhaltsverzeichnis

SCHEIBER SÁNDOR: Héber és jiddis kútforrások és adatok Magyarország történetéhez (Hebräische und jiddische Quellen und Daten zu der Geschichte Ungarns)	7
KUMOROVITZ L. Bernát: I. Lajos király (1365. évi) lovaggá avató és pallosjogot adományozó oklevele (Die Urkunde von dem König Lajos I. über die Schwertleite und Gerichtsbarkeit (jus gladii) aus dem Jahre 1365)	19
ROSDY PÁL: A magyar domonkos rendtartomány levéltárának elenchusa (Das Register (elenchus) des Archivs der ungarischen Dominikanerprovinz)	23
DANKANITS ÁDÁM: Laskai Cs. Péter könyvei (Die Bücher von Péter Cs. Laskai)	33
BALÁZS MIHÁLY—MONOK ISTVÁN—VARGA ANDRÁS; TAR IBOLYA (ford.): Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598- ból (Ermunterungsrede von János Decsi Baranyai zum Kriege gegen die Türken aus dem Jahre 1598)	37
ÖTVÖS PÉTER: Árva Wesselényi Anna levele István fiához 1636-ból (Der Brief von Anna Wesselényi an ihren Sohn István aus dem Jahre 1636)	101
JANKOVICH JÓZSEF: Archaikus betegséghárító imádságok (Archaische Gebete gegen die Krankheiten)	105
MONOK István—PÉTER Katalin: Felmérés a hithüségéről 1638-ban (Visitation der Glaubenstreue aus dem Jahre 1638)	111
KOPPÁNY TIBOR: 17. századi építési megállapodások a Batthyány levéltárból (Bauvereinbarungen und Verträge aus dem 17. Jahrhundert in dem Batthyany- Familienarchiv)	143
HERNER János: Kazinczy András naplója (Das Diarium von András Kazinczy)	161

NÉMETHY Sándor: Két levél a Thury Etele másolatgyűjteményéből (Zwei Briefe aus dem Nachlass von Etele Thury (Das Antwortschreiben von dem vertriebenen Stuhlrichter des Komitats Szabolcs János Fekete an János Kopis Kállay, Theologen in Basel — Memoriale von dem Theologen János Kopis Kállai an den Konsul zu Zürich über die Zustände in Ungarn und Siebenbürgen))	173
WELLMANN Imre: Bél Mátyás Magyarország közgazdaságáról (Matthias Bel über die Wirtschaft Ungarns)	185
MÓRÓ Mária Anna: Nagy Sándor oroszországi levele (Der Brief von Sándor Nagy aus Russland)	199
Könyvismertetés, bírálat (Buchbesprechung, Rezension)	205
Mutató (Register)	209

SCHEIBER SÁNDOR

Héber és jiddis kútforrások és adatok Magyarország történetéhez

A fenti címen adta közzé gyűjtését Kohn Sámuel a Történelmi Tár 1879—1881. évfolyamaiban, majd külön kötetben is (Bp. 1881. 168 lap).

Az azóta eltelt több mint száz évben újabb szövegek váltak ismeretessé. Jegyzéküket az alább adjuk közre. A Magyar-Zsidó Oklevéltár egy kötetét tartjuk fenn számukra. Kohn Sámueltól eltérően nemcsak magyar fordításukat kívánjuk adni, hanem a héber szövegek kritikai kiadását is.

Ha erre már nem jutna időnk, az utánunk jövők felhasználhatják ezt a jegyzéket, amelyet egy életen át gyűjtöttünk s rajtunk kívül más aligha tudná így áttekinteni.

1. X. század.

Levél Chászdáj Ibn Sáprruthoz a kazárokról.

S. Schechter: An Unknown Khazar Document. JQR. N. S. III. 1912. 181-219.; *P. K. Kokovzov*: Jevrejszko-chazarszkaja perepiszka v. X. veke. Leningrad, 1932. 33-36.; *N. Golb—O. Pritsak*: Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century. Ithaca—London, 1982. 73-121.

2. X. század.

A kievi kazár zsidók levele a kairói hitközséghez. Anyagi támogatást kérnek Jákob b. Chánukka számára.

N. Golb—O. Pritsak: I. m. 10-15.; *Scheiber Sándor*: Magyar Nemzet. XLVI. 1983. 138. szám.; *Róna-Tas András*: MIOK Évkönyve 1982/84. Bp., 1984.

3. XII. század.

Jehúda b. Bárziláj Barcelonából ismerteti a kazár levélváltást. Az ő idejében tehát már ismeretes volt.

S. Assaf: Jeschurun. XI. 1924. 113-117.; *uő*: Texts and Studies. Jerusalem, 1946. 91-95.; *P. K. Kokovzov*: I. m. 127-131.

* Az 1986-ban elhunyt Scheiber Sándor közvetlen halála előtt adta át ezt a cikket. Ezzel a közléssel tisztelgünk emlékének. A szerkesztők.

4. XII. század.

Májmon b. József — Májmúni Mózes atyja — arról ír egyik responzumában, hogy Magyarországon sóhegyek vannak. Sőt bányásznak belőlük, de építkeznek is vele.

A. H. Freimann: Tarbiz. VI. 1935. 164-165.; *Klein Sámuel:* Múlt és Jövő. XXV. 1935. 265-266.; *F. Kupfer—T. Lewicki:* Źródła hebrajskie do dziejów Slowian i niektórych innych ludów Środkowej i Wschodniej Europy. Wrocław—Warszawa, 1956. 141-147.

5. XII. század.

Esztergomba érkezők Oroszországból regensburgi zsidó kereskedők. A zsinagógából a péntek esti istentiszteletről távozók nem üdvözlik a szombatszegőket. Vasárnap ítélik meg felettük, pénzbüntetéssel és böjttel sújtják őket.

Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon. Bp., 1884. 405-406.; *F. Kupfer—T. Lewicki:* I. m. 61-83.; *Schibbolei Haleket Completum.* Ed. S. K. Mirsky. Brooklyn, 1966. 276-277.; *Scheiber Sándor:* Héber kódexmaradványok magyarországi kötetáblákban. Bp., 1969. 102-105.; *uő:* Jewish Inscription in Hungary. Budapest—Leiden, 1983. 81.

6. XII. század.

Szicíliai messiási mozgalommal kapcsolatban említés történik Spanyolország, Németország, Magyarország és Franciaország királyáról, akik pénzt és sereget adnak.

J. Mann: Texts and Studies. I. Cincinnati, 1931. 43.; *S. Krauss:* HUCA. X. 1935. 278.; *S. Shaked:* A Tentative Bibliography of Geniza Documents. Paris—The Hague, 1964. 156. No. 26.

7. 1200 körül.

Izsák b. Ábrahám responzuma a magyarországi zsidók válóleveleiről.

Mordecháj b. Hillél ad Gittin IX, 247.; *E. Roth:* Talpioth. IX. 1970. 846-847.

8. 1250-1260.

Izsák b. Móse Ór Zárúa bécsi rabbi az esztergomi zsidókról (I. 40 a): Egy Mátitjáhu nevű zsidó, aki gondatlanságból egy gyermek halálát okozta, mint előimádkozó szeretne elhelyezkedni Esztergomban. A gyermek atyja ezt akadályozza. Jákób b. Izsák — talán az esztergomi rabbi — ebben az ügyben fordul Izsák b. Mósehoz.

Wellesz Gyula: MZSSZ. XX. 1903. 148-150.

9.

Izsák b. Móse Ór Zárúa az üregi zsidókról (I. 223. No. 758.) Salamon és Izsák pere. Egy zsidó hitre tért rabszolgálya urától, Salamontól, a nádorispánhoz(?) szöki és megkeresztelkedik. A rossz bánásmód miatt azonban titokban visszatér a zsidókhöz Üregre. Új gazdája, Izsák, jogszerűen vette meg őt két zsidótól, akik Salamon feleségének ajándékozási levelét felmutatták. Tíz év után Izsák nem akarja visszaadni korábbi urának. A rabbi Izsáknak ad igazat.

Wellesz Gyula: MZSSZ. XXI. 1904. 370-373.

10.

Izsák b. Móse Ór Zárúa döntése a sózott hal dolgában, amelyet szekéren szállítanak. Ha a szekéren nincs rituális szempontból tiltott hal, elfogasztható (I. 141 a.)

Wellesz Gyula: MZSSZ. XX. 1903. 150.

11.

Izsák b. Móse Ór Zárúa értesülése szerint a magyar kőso kereskedelmi cikk a nyugati országokban. Apróra kell törni (I. 138. No. 704.)

Wellesz Gyula: MZSSZ. XXI. 1904.373.; uő: Isak b. Mose Or Sarua. Pressburg, 1905, 41-43.; I. Kőw: Fauna und Mineralien der Juden. Ed. A. Scheiber. Hildesheim, 1969. 159.

12. 1250-1280.

A mainzi Memor-Könyvben említve vannak a pozsonyi (Pressburg) mártírok: R. Jóna és társai.

A. Neubauer: REJ. IV. 1882. 14.; S. Salfeld: Das Martyrologium des Nürnberger Memorbuches. Berlin, 1898. 24, 154.

13. 1250-1280.

Elégia Jóna b. Saul mártíromságáról.

S. Salfeld: I.m. 334-335.; német fordítása: 336-338.; I. Davidson: Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry. I. New York, 1924. 22. No. 425.; S. Bettelheim: Juden und Judengemeinde Bratislava. Ed. H. Gold. Brünn, 1932. 63.; S. Hacothen Weingarten: History of the Jews of Bratislava (Pressburg). Jerusalem, 1960. 8.

14. 1349.

A "fekete halál" pogroma Esztergomban. Sálom Neustadt bécsi, majd bécsújhelyi rabbi rezponzumából kiderül, hogy egy asszony szombaton megölte gyermekeit, hogy ne kerüljenek a gyilkosok kezére. Ő maga Lengyelországba menekült.

Decisions and Customs of Rabbi Shalom of Neustadt. Ed. S. J. Spitzer. Jerusalem, 1977. 137. No. 402.; Scheiber Sándor: Soproni Szemle. XXXIII. 1979. 178-179.; uő: MZSO. XVIII. Bp., 1980. 6.

15. XIV-XV. század fordulója.

Soproni zsidók Sálom Neustadt műveiben.

Decision and Customs of Rabbi Shalom of Neustadt. Ed. S. J. Spitzer. Jerusalem, 1977.; Scheiber Sándor: Soproni Szemle. XXXIII. 1979. 178-179.; uő: MZSO. XVIII. Bp., 1980. 5-6.

16. 1427 előtt.

Péter Hálévi kérdi Jákob b. Mózes Hálévi Möllntől, korábbi mainzi, majd wormsi rabbitól: Hogyan írják a válólevelekben Budát, ahol meleg vizforrások vannak. Oven a neve németül, Budun magyarul. Melyik kerül előbbre?

New Responsa of Rabbi Yaacov Molin-Maharil. Ed. Y. Satz. Jerusalem, 1977. 338. No. 204.

17. 1450-1470.

Izrael Isserlein bécsújhelyi rabbi a pozsonyi zsidókról.

Leket Jóser. Ed. J. Freimann. I. Berlin, 1903. 48, 86.; II. Berlin, 1904. 91.; Marmorstein Arthur: Magyar zsidó községek és tudósok egy XV. századbeli gyűjteményben. Magyar Rabbik. II. 1906. 81-82.

18. 1450-1470.

Izrael Isserlein bécsújhelyi rabbi Peszakim u—Ketabim (Velence, 1519.) c. művének magyar vonatkozásai: Magyarországról (Nos. 8, 138.); Sopronról (No. 128.); Budáról (Nos. 138, 139, 142, 184, 185, 197.); Pozsonyról (No. 131.)

S. Eidelberg: Jewish Life in Austria in the XVth Century. As reflected in the Legal Writings of Rabbi Israel Isserlein and his Contemporaries. Philadelphia, 1962. 132-133.

19. 1464-1496.

Olaszországi héber útleírásban említve Magyarország: Pannónia egyenlő Ungárijával.

MS. Cambridge Dd. 10, p. 46.; *A. Neubauer*: HB. XXI. 1881. 136.; *M. Hartum*: Italia. I. 1945. 24.

20. 1494.

A nagyszombati vérvád áldozatairól szóló gyászdal. A krakkói Altschul Tóra-kódexében. Ma a jeruzsálemi Israel Museumban.

Kohn Sámuel: A zsidók története Magyarországon. Bp., 1884. 441-446. Folytatásának fotója: *Scheiber Sándor*: Héber kódexmaradványok magyarországi kötetláblákban. Bp., 1969. 44.

21. 1495. május 17.

Héber házladási szerződés Sopronból. Ma a linzi Studienbibliothekban. Említve benne a Zsidó utca.

V. Kurrein: Neue Fragmentenfunde in der Linzer Studienbibliothek. Jüdisches Archiv. I. 1928. Neue Folge, Heft 5/6, 5-7.; *A. Z. Schwarz—D. S. Löwinger—E. Roth*: Die hebräischen Handschriften in Österreich. II. New York, 1973. 92. No. 71.; *Scheiber Sándor*: Soproni Szemle. XXVIII. 1974. 339-341.; *uő*: MZSO. XVI. Bp., 1974. 5-6.

22. 1499.

Egy budai Mendel — valószínűleg Jacob Mendel — Nürnbergben akar letelepedni és pénze segítségével a hitközségben hatalomra szert tenni. Az ottani zsidók ezt ellenezték. A városi hatóság, amely őt pártolta, bosszúból a császárral kiűzette a zsidókat a városból, (Josel) Rosheim látta még a budai zsidót elszegényedetten. Fia rossz útra tért. A nevét nem mondja meg: "Egy valaki" (Man d'hú). A célzás a nevet rejti: Mann, Mendel, a budai praefectus Judaeorum családjának tagja. 1534-ben felvette a protestáns hitet és a Christoph nevet.

Sefer Hammiknah. Ed. *A. Fraenkel-Goldschmidt*. Jerusalem, 1970. 12-13.; *A. Scheiber*: Mendel of Buda in Nuremberg. Journal of Jewish Studies. XXIII. 1972. 191-195.; *uő*: Tanulmányok Budapest Múltjából. XIX. 1972. 79-86.; MZSO. XVI. Bp., 1974. 376. No. 5.

23. 1505-1512.

Ábrahám Farissol a magyarországi zsidó hercegekről, a Mendelekről.

Mágén Ávrám. Kézirat az Országos Rabbiképző Intézet Kézirattárában (No. 131. 59/b); *Scheiber Sándor*: Tanulmányok Budapest Múltjából. XIX. 1972. 85.; *D. B. Ruderman*: The World of a Renaissance Jew: The Life and Thought of Abraham ben Mordecai Farissol. Cincinnati, 1981. 200. 47. jegyzet.

24.

Magyarokról a népek családjában (átvéve a Joszipponból). Említés történik Kazárról is.

Elijahu ben Elqana Capsali: Seder Elijahu Zuta. Ed. *A. Shmuelevitz*. Jerusalem, 1975. 35.

25. 1526.

Szerencsés Imre története Móse Isserles krakkói rabbi responzumában.

S' u' T' Hárómá. Ed. *A. Siev*. Jerusalem, 1970. 214-216. No. 41.; *A. Siev*: Rabbi Moses Isserles. New York, 1972. 116-117.; *Scheiber Sándor*: Folklor és tárgytörténet. II. Bp., 1977. 465-467. További magyar vonatkozások Isserlesnél: Nos. 55, 57, 58, 82.

26. 1529.

A bazini zsidók megégetése koholt vérvád alapján. Az áldozatok névsora Joselman (Josel) Rosheim héber Naplójában.

J. Krakauer: REJ. XVI. 1889. 90.

27. 1529.

A megégetett bazini zsidók a krakkói Memor-Könyvben.

D. Kaufmann: MGWJ. XXXVIII. 1894. 426-428.; *Scheiber Sándor*: Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. Bp., 1969. 54-58.

28. 1529.

A bazini zsidók mártíromsága említve a XVII. századi nachodi Memor-Könyvben (ma a prágai Zsidó Múzeumban).

V. Sadek—J. Sedínová: Judaica Bohemiae. XIII. 1977: 78-79.; *Scheiber Sándor*: MZSO. XVIII. Bp., 1980. 6-8.

29. 1529.

A bazini mártírok névsora az 1672-es kolini Memor-Könyvben (ma a prágai Zsidó Múzeumban).

V. Sadek—J. Sedínová: Judaica Bohemiae. XIII. 1977. 78-79.; *Scheiber Sándor:* MZSO. XVIII. Bp., 1980. 6-9.

30. 1529.

A bazini zsidók megégetése egy csehországi héber krónikában (a New York-i Jewish Theological Seminary of America Könyvtárában. Mic. 3849.)

A. David: Proceedings of the Eighth World Congress of Jewish Studies. Division B. Jerusalem, 1982. 64-65.

31. 1529.

R. Izsák Ödenburg soproni rabbi követi József Kolon döntését.

S. Assaf: David Yellin Jubilee Volume. Jerusalem, 1935. 225-226.; *uő:* Texts and Studies. Jerusalem, 1946. 225-226.; *S. Klein:* Múlt és Jövő. XXV. 1935. 266.; *uő:* Bulletin of the Jewish Palestine Exploration Society. III. 1935. 108.; *A. Scheiber:* Jewish Inscriptions in Hungary. Budapest—Leiden, 1983. 373.

32. 1593.

Ajánlólevél Jechiél b. József Askenázinak, aki feleségével és két fiával, valamint négy leányával Budáról elüzetett. Az apa, József b. Selómó, 1526-ban Dunaföldváron átadta II. Szulejmán szultánnak Buda kulcsait. Ezért családja — az Alamánok — adómentességet élvez. A levelet Adrianápolyban állították ki és József Káró is aláírta. Eréde-tije a strasbourgi egyetemi könyvtárban, fotokópiája birtokunkban.

S. Landauer: Katalog der hebräischen, arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlichen Universitäts- und Landesbibliothek zu Strassburg. Strassburg, 1881. 53. No. 38.; *A. Scheiber:* Acta Or.Hung. XII. 1961. 107.

33. XVI. század.

József b. Selómó utódainak említése héber forrásokban.

S. Marcus: Sinai. XVIII. 1954. No. 3., p. 187.; XXII. 1959. No. 3. pp. 383-386.

34. 1536 előtt.

Azriel b. Selómó Diena itáliai rabbi Magyarországon jártában látott egy nehezen vajúdó nőt. Tíz ember ment a szülőszobába Tórával. Az ország ritusa szerint imádkoztak. Lenvászonból válaszfalat húztak a szülő nő és a Tóra között.

Responsa of Rabbi Azriel Diena. Ed. Y. Boksenboim. I. Tel-Aviv. 1977. 38.

35. 1545 vagy 1554.

Szalónikiben vagy Konstantinápolyban a budai hitközség imatermet bérelt a Chevrát Tálmut Tórá birtokában lévő épület harmadik emeletén. A házat tűz pusztítja el.

S' u' T' Becálél Áskenázi. Venezia, 1595. 480. No. 14.; *Krausz Sámuel: IMIT Évkönyve*. 1932. 152-153.

36. 1547.

Izsák b. Simon budai zsidó tanúskodik három zsidó meggyilkolásáról.

Sámuel b. Móse Kalai: Misp'té S'muél. Venetia, 1599. 72. No. 8.; *A. Hananel—E. Eskenazi: Fontes Hebraici ad res aeconomicas socialesque terrarum Balcanicarum saeculo XVI. pertinentes*. Sofia, 1958. 468-471.; *E. Eskenazi: Jewish Documents about Jews murdered and robbed on the Balkan Peninsula ... Annual*. V. Sofia, 1970. 97-100.

37. XVI. század.

Sámuel b. Móse de Medina, Salonika rabbija (1506-1584) szerint, amikor a szultán leigázta Magyarországot (1526-ban), nagy zsidó gyülekezet telepedett meg Szófiában. A magyarok megszorodásával a korábbi zsidó lakosok is követték szokásaikat. Amikor a magyarok Kavalába költöztek, szokásaik megmaradtak a városban.

S' u' T' Samuel di Medina. Salonika, 1594-1558. *Jóre Deá*, 40.; *A. Hananel—E. Eskenazi: I.m. I.* 47-48.; *Krausz Sámuel: IMIT Évkönyve*. 1932. 238, 140.; *S. Spitzer: East and Maghreb*. I. Ramat-Gan. 1974. 73.

38. XVI. század.

Magyarországról több mint hatvan család érkezett Szófiába, kétszer annyi, mint Szófia eddigi zsidó lakossága.

S' u' T' Samuel di Medina. Eben há- Ezer. No. 15.; *A. Hananel—E. Eskenazi: I.m. I.* 27-29.; *Krausz Sámuel: I.m.* 137.

39. XVI. század.

Kecskeméten egy Jekl Hindelsz b. Móse nevű zsidót agyonüti kocsisa. Hirsch Nátán azt vallja, hogy a kocsis feleségét látta Belgrádban abban a ruhában, amelyet Jeklnek kellett volna Belgrádból Viddinben vinnie. Az egész város tudja, hogy ő a gyilkos. Minthogy nincs vádló, nem lehet elfogadni és elítéltetni.

S' u' T' Móse Mi-Tráni. Lemberg, 1861. I. 60b, No. 327.; *Büchler Sándor*: A zsidók története Budapesten. Bp., 1901. 83.; *Krausz Sámuel*: I.m. 151.

40. XVI. század.

József Káro úg látta Palesztinában, hogy a budaiak Áb hónap beköszöntésétől már nem kereskednek.

Bét József, Hilchót Tisá Beáv, 551.

41. 1573-1584.

Héber nyelvű defterek Csepelre, Szentmihályra és Tolnára.

A bécsi Nationalbibliothekben, fotokópiája birtokunkban. *A. Z. Schwarz*: Die hebräischen Handschriften der Nationalbibliothek in Wien. Leipzig, 1925. 238. No. 205. Mai könyvtári jelzete: 137-145. Mutatvány belőle: MZSO II. Bp., 1937. 34-37.

42. 1605.

Jósija Pinto, (1565-1648) szafedi rabbi ír egy budai mecénásról, aki ott támogatta a tanulást és Szafedben is temetkezett el.

Jósija Pinto: Keszezef Nivchár. Damaskus, 1605. No. 101.; *I. Schepansky*: Eretz-Israel in the Responsa Literature. II. Jerusalem, 1968. 294.

43. 1622.

Egy budai zsidó Konstantinápolyból nőszül.

Jákob Ibn Jáchja: Tummát Jesárim. Venetia, 1622. 99b, No. 198.

44. 1650.

Móse b. Jiszráél Náftáli Porges Dárké Cijjon c. jiddis nyelvű könyvecskéjében tudósít budai utazásáról: megkérdik itt utazása célját, hárman bérelnek egy kocsit árujuk számára. Erdemes ruhát, vagy turbánt venni, mert olcsó.

Móse b. Jiszráél Náftáli Porges: Dárké Cijjon. S. I., 1650.; németül: *K. Wilhelm*: Wege nach Zion. Berlin, 1935. 42, 43, 45.; héberül: *A. Yaari*: Másszáot Erec Jiszráél. Tel-Aviv, 1946. 272, 276.; magyarul: *Marton Lajos*: Budapest. IX, 1971. 3. szám, 46.; *A. Scheiber*: Acta Or.Hung., XXV. 1972. 466.

45. XVII. század.

Jónátán b. Jákob, egykori budai rabbisági ülnök feljegyzi: "Hallottam, hogy Mordecháj Katz, a nagy rabbi, a rabbiság elnöke, emléke áldott, Buda szent gyülekezetében az asztali áldásban azt mondta: 'Az Irgalmas újítsen meg felettünk jó esztendő't.'"

Jónátán b. Jákob: Keszét Jehónátán. Dyrhenfurth, 1697. 11.; J. Raphael: S. Federbush Jubilee Volume. Jerusalem, 1960. 321.

46. XVII. század.

Jónátán b. Jákob budai rabbisági ülnök döntött egy asszony dolgában, akinek férje — a feleség beleegyezése nélkül — el akarta adni arany és ezüst tárgyait. Nem adhatja el, mert az a nő vagyona.

Hánhágot Mähársál c. kéziratban.; *J. Raphael: S. Federbush Jubilee Volume. Jerusalem, 1960. 327. No. 47.*

47. 1683. július 14.

Ungarisch—Brod (Uherský Brod) pusztulása a kurucok által.

D. Kaufmann: Die Verheerung von Ungarisch Brod durch den Kuruzzenüberfall vom 14. Juli 1683. MGWJ. XXVII. 1898. 320-323.

48. 1686.

Áron b. József jiddis költeménye Sender Süsskind Tausk prágai zsidó embermentő munkájáról Buda visszafoglalásakor, 1686-ban.

A. Fürst: Ein sein nai lid fun Ofen. MGWJ. LXXXI. 1937. 223-230.; Házi Jenő: A budai zsidók sorsa 1686-ban. MZSO. XVII. Bp., 1977. 9-18.

49. 1686.

Schulhof Izsák emlékirata a budai zsidóközség és saját családja pusztulásáról.

Die Erstürmung Ofens und ihre Vorgeschichte nach dem Berichte Isaak Schulhofs (1650-1732). Hrsg. *D. Kaufmann*. Trier, 1895.; *Kaufmann Dávid: IMIT Évkönyve. 1895. 63-92.; Fürst Aladár: IMIT Évkönyve. 1936. 168-184.; I. Schulhof: Budai Krónika. Ford.: József László. Bp., 1979.; I. Schulhof: La Meghillá di Buda (1686). Prefazione e traduzione di *Paolo Agostini*. Roma, 1982. Ismeretlen kézírata a prágai Zsidó Múzeumban (No. 170189.; Cat. No. MS 30.) Lásd *V. Sadek: Judaica Bohemiae. IX. 1973. 16.**

50. 1686.

Schulhof Izsák elégiája fia halálakor.

List of Manuscripts, books, documents and art objects acquired in Europe after the second World War by the Ministry of Education and Culture. Jerusalem, 1960. 21. No. 103/3.

51. 1686.

Budai menekültek kihallgatási jegyzőkönyve R. Dávid Oppenheim rabbisági törvénytörvénye előtt halottonyilvánításért.

D. Kaufmann: Les victimes de la prise d'Ofen, en 1686. REJ: XXI: 1890. 133-137.

52. 1686.

A 72 budai vértanú névsora a wormsi Memor-Könyvben (az oxfordi Bodleianában).

A. Neubauer: Israelitische Letterbode. VI. 1880/81. 144.

53. 1691/92.

Jiddis röplap a breslauer Stadtbibliothekban: Szender Tausk dicsérete. Hátlapján rimes héber ajánlás Krakkó, Metz, Frankfurt, Amsterdam, Cleve rabbiságától. Igazolják Tausk mentési munkáját. Kérik a foglyok váltságdíjának összegyűjtését.

M. Brann: Zum Ofener Judenmord 1686. MGWJ. XXX. 1881. 540-553.

54.

Ezékiel Landau (1713-1793) prágai rabbi a responzumaiban sokat foglalkozik magyarországi rabbik kérdéseivel.

Nóda Bijnuda. I-II. Prága, 1776, 1811.; *Richtmann Mózes:* Landau Ezékiel ... és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században. Bp., 1905.; *S. Wind:* Horeb. X. 1948. 57-76.

55. 1723-1805.

Ber Bolechow (Lengyelországból) emlékiratban beszámol hegyaljai útjairól és borszállításairól. Magyar szavak is találhatók benne.

Zichrónót R. Dov Mi-Bolechov. Ed. *M. Wischnitzer.* Berlin, 1922 (új lenyomata: 1969.) Angol fordítása: *The Memoirs of Ber of Bolechow.* Oxford, 1922. Ism.: *A. Marmorstein:* MGWJ. LXIX. 1925. 121-122.; *D. Simonsen:* uo. 122.

Zusammenfassung

Sándor Scheiber: Hebräische und jiddische Quellen und Daten zu der Geschichte Ungarns

Mit diesem Titel hat Samuel Kohn seine Sammlung 1879-1881 in der Zeitschrift *Archiv für Geschichte (Történelmi Tár)* und 1881 in einem eigenen Band veröffentlicht. In den nachfolgenden mehr als hundert Jahren sind der Forschung neuere Texte bekannt geworden, die der Absicht nach in einem Band der Ungarisch-jüdischen Urkundensammlung veröffentlicht werden. Diesmal wird nicht allein die ungarische Übersetzung, sondern auch die kritische Ausgabe der hebräischen Texte in Druck gegeben.

Jetzt wurden die Verzeichnisse dieser Texte veröffentlicht. Der Herausgeber hat die Hoffnung, mit dieser Publikation der weiteren Forschung und Textauslegung zu dienen. Die mit kurzen Regesten versehenen Verzeichnisse von 55 Texten bieten den Forschern eine äusserst wichtige Orientierung an.

KUMOROVITZ L. Bernát

I. Lajos király (1365. évi) lovaggá avató és pallosjogot adományozó oklevele

Gömör megye szolgabírái előtt Tornalján, 1416. április 27-én az alispán a néhai Feledi János vajda fia: Leusták ellen vádat emelt azért, mert birtokán egy tolvaj által elengedett kóbor lovat fogott el és a maga számára tartott meg, noha az őt illette volna meg. Az alperes ügyvédje a bíróság előtt azt felelte, hogy a ló esete igaz ugyan, de az elkóborolt jószág nem az alispánt illeti, mert megbízójának joga van birtokain tolvajokat, rablókat és más gonosztevőket elfogni, megbüntetni, vagy kivégeztetni. Amikor pedig a szolgabírák az alispán javára akartak ítéletet hozni, az ügyvéd bemutatott egy királyi parancslevelet, mely a pernek a királyi kúriába való áttételét rendelte el, s elbírálását Perényi Péterre, az országbíróra bízta, aki előtt az alperes képviselője — annak bizonyítására, hogy megbízójának joga volt mindarra, amit védelmére a szolgabírák előtt felhozott —, bemutatta Lajos királynak a háborúból való visszatértekor, 1365. július 3—án, Temesvárt kiállított és titkos pecsétjével megerősített következő tartalmú oklevelét:

Nos Lodouicus dei gratia rex Hungarie memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod quia fideles nostri dilecti milites magistri Johannes et Desew, filii Benedicti de Kopalya, nuperrime nostro exercitui moto adversus certos rebelles et infideles nostros de regno nostro Bolgar[i]e, quod olim a regimine et iurisdictione sancte regni Hungarie Corone, cui rationaliter subdebatur, per tacendos nonnullorum infidelium Bulgarorum versutias habebatur malitiose alienatum, cum decenti et iuxta sui status exigentiam sufficienti saggitarie et etiam armate sue gentis quantitate personaliter adherentes, nobis et dicte sancte Corone in aquisitione seu obtentione civitatis et totius districtus Widiniensis dicti regni nostri Bulgarie gratos et fideles exhibuerunt famulatus corpora sua cum gravi vulnerum susceptione et sanguinum suorum effusione pro incremento regii nostri honore periculis incompassibiliter exponendo, ubi etiam titulum militaris dechoris inter ceteros diversarum nationum ipsius nostri exercitus viros strenuos et victores digne et honorifice ambo suscipere meruerunt. Igitur nos, qui ex innata nobis regali clementia tantorum nobis et predictae

sancte Corone fideliter et diligenter famulantium fidelitates et servitia animo metiri solemus pietatis, consideratis eorundem magistrorum Johannis et Desew fidelium militum nostrorum premissis servitiis et laude dignis meritis. ratione quorum licet multo plura mererentur, in aliqualem tamen huiusmodi fidelitatum et servitiorum suorum recompensam eisdem magistris Johanni et Desew de plenitudine regie nostre potestatis et gratia speciali duximus annuendum, ut ipsi in omnibus et singulis eorum possessionibus, quas nunc haberent, vel adhuc iusto titulo habituri essent, nulla penitus excepta, ubi videlicet eorum placuerit voluntati, patibulum erigendi et alia quelibet tormentorum ingenia ordinandi, fures etiam et latrones, ac alios quoslibet malignos homines, quos in suis possessionibus aut earum aliquibus seu terris eorundem in publico maleficos apprehendere poterunt, capiendi, iudicandi, suspendi, decapitandi, dimembrandi, mutilandi, cremandi et aliis penys secundum demeritorum ipsorum exigentiam plectendi liberam et securam ex presenti nostra regia annuentia perpetuis temporibus habeant facultatem in filios filiorum suorum, heredumque per heredes, harum sub secreto nostro sigillo testimonio litterarum, quas maiori nostro sigillo privilegialiter emanari faciemus, dum fuerint nobis reportate. Datum in Themesuar, in nostra de predicto exercitu reversione, feria quinta proxima post festum beatorum Petri et Pauli apostolorum anno domini M^{mo} trecentesimo sexagesimo quinto.*

Mai lelőhelye: OL DL 5405

Mivel a felperes ügyvédje kijelentette, hogy ügyfele nem elégszik meg Lajos király titkospecsétés oklevelével, hanem megerősített (privilegiális) példányának bemutatását kéri, az alperes procuratora pedig megbízója nevében azt felelte, hogy ezt egy későbbi terminuskor fogja megtenni, az országbíró a kért oklevél bemutatását október 6—ra halasztotta.

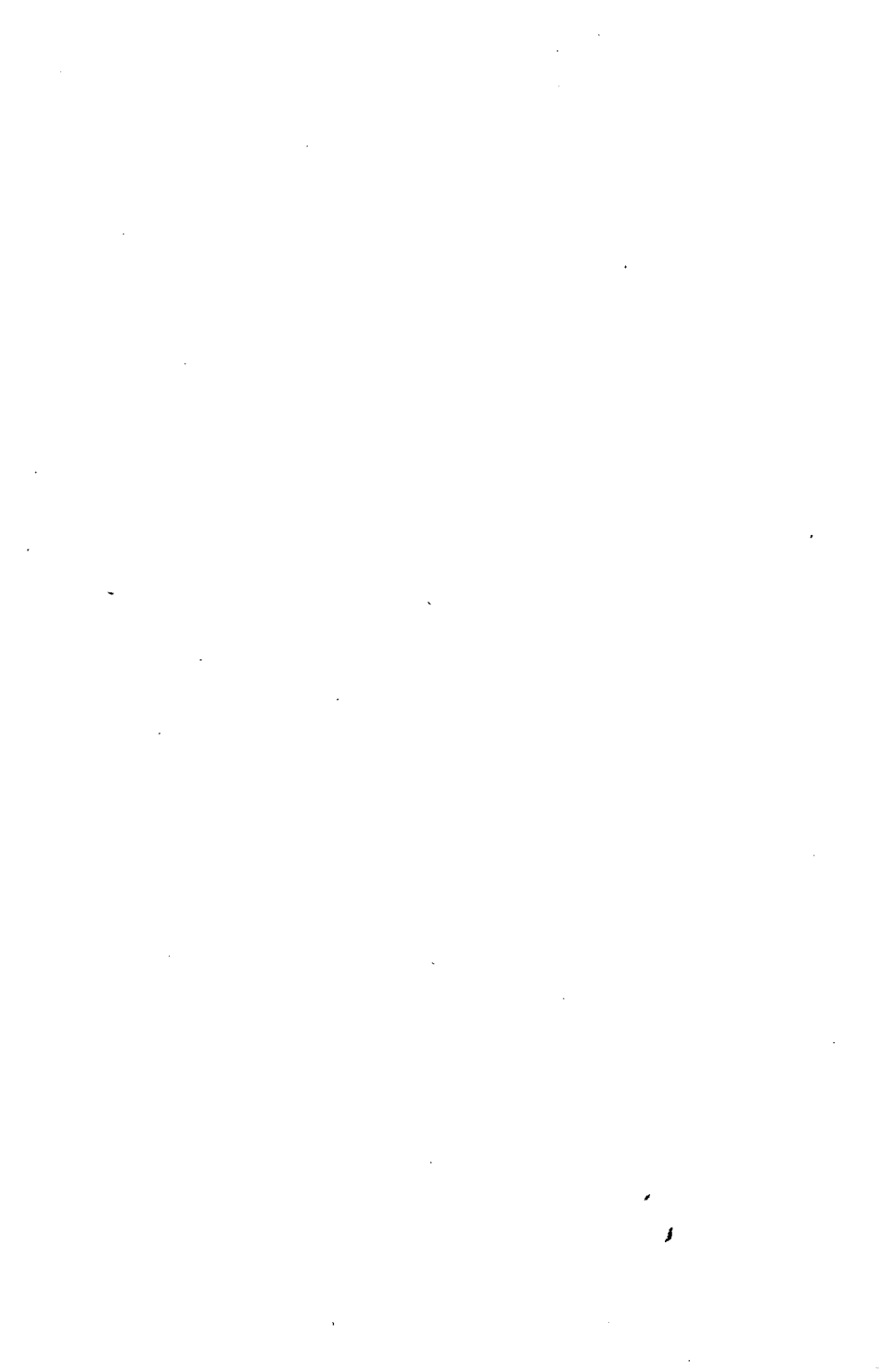
* KURCZ Ágnes: *Lovagi kultúra Magyarországon a 13-14. században* című, 1976-ban vitára bocsátott kandidátusi értekezésében (megjelent: Bp., 1988) azt írja (p. 136), hogy „... a felővezés fogalma, szokása Magyarországon a 14. században sem honosodott meg. Még az udvari lovagok körében sem képzelhető ez el, ha egyetlen érdemfelsorolás, egyetlen kancelláriai titulus sem emlékezik meg róla.” Lajos királynak 1365. évi oklevelét éppen akkortájt fedeztem fel, s az 1976. április 15—én (kórházban) megtartott vitán, mint a bíráló bizottság tagja, rendelkezésére bocsátottam. Adatközlésemet az ő emlékezetének szentelem.

Zusammenfassung

Bernát L. Kumorovitz: Die Urkunde von dem König Lajos I. über die Schwertleite und Gerichtsbarkeit (jus gladii) aus dem Jahre 1365

In einem Gerichtsverfahren im Komitat Gömör 1416 hat sich der Beklagte darauf berufen, dass er das Recht besitze, auf seinem Grundbesitz Diebe, Räuber und andere Verbrecher festzunehmen, zu verurteilen sogar hinrichten zu lassen. Der Prozess wurde in der königlichen Kurie von dem Landesrichter (Judex Curiae) weitergeführt, wo der Vertreter des Beklagten eine Urkunde des vom Kriege heimgekehrten Königs Lajos I. von 3. Juli 1365 präsentierte. Laut dieser Urkunde, die mit dem königlichen Geheimsiegel bekräftigt wurde, war der Beklagte mit den von ihm erwähnten Rechten ausgestattet. Der Klageanwalt verlangte aber die Vorlegung der privilegierte Urkunde. Zu dieser Angelegenheit wurde von dem Landesrichter ein anderer Termin am 6. Oktober festgesetzt.

Diesmal wurde die mit dem Geheimsiegel bekräftigte Urkunde veröffentlicht, die betreffs der Umgürtens einen wesentlichen Beitrag zu der Monographie von Ágnes Kurcz (*Ritterliche Kultur in Ungarn, Budapest, 1988.*) liefert.

ROSDY PÁL

A magyar domonkos rendtartomány levéltárának elenchusa

Az itt közlésre kerülő levéltári jegyzék, elenchus, 1948-ban készült. Dokumentum-értékét az a tény határozza meg, hogy utolsó emléke egy olyan levéltári anyagnak, amely ma már nem lelhető fel. Sorsáról nem tudunk bizonyosat. Valószínű, hogy 1950-ben, a magyarországi szerzetesrendek működésének felszámolásakor a domonkos rendtartomány székházából, az akkori Szent Domonkos-utca (ma Cházár András-utca) 3. számú épületből vezett nyoma.

Ezt az 1948-ban készült elenchust, mint gépelt kéziratot, az esztergomi Primási Levéltár őrzi Implom Lajos domonkosrendi szerzetes, rendtörténész irathagyatékában, mely 1971-ben került a levéltár őrizetébe, más rendtörténeti jegyzetekkel, kéziratokkal és rendezetlen iratokkal együtt. Az elenchus, néhány más rendfőnöki irat között a 469/1948. iktatószámot viseli. Nem derül ki belőle, hogy az akkori egész levéltári anyagot tartalmazza-e, vagy sem. Valószínű, hogy a domonkos levéltár az itt felsorolt középkori anyagon kívül más iratanyagot is tartalmazott, amit azonban irattárként kezeltek.

Dr. Implom Lajos (keresztnevei János Pál voltak) 1903. június 28-án született, alföldi földműves családban. Előbb műegyetemi tanulmányokat kezdett, majd egyházmegyei papnevelő intézetbe került, ahonnan végül is a domonkos rend növendékei közé lépett át. Rendje a római Angelicum egyetemre küldte, ahol teológiai doktorátust szerzett. Hazatérve a rendi főiskolán tanított, majd volt perjel és egy ideig tartományfőnök is. A rend működésének megszűnése idején főiskolai tanár és egyben a rendi könyvtár, levéltár őre. Egész életén át dolgozott a magyar domonkos rendtartomány történetére vonatkozó adatok gyűjtésén. Ezek egy részét, a középkori magyar rendtörténetet, meg is írta, hagyatékában kéziratban maradt. 1969. december 6-án hűnyt el Budapesten.

A domonkos rendet Szent Domonkos alapította, aki 1170 körül született és 1221-ben halt meg. A rend latin hivatalos neve: Ordo Fratrum Praedicatorum (Prédikáló testvérek rendje). Rövidítve — az elenchusban is — így jelzik: *O. P.* A XIII. század úgynevezett kolduló rendjei egyike. A prédikáció, lelkipásztorkodás, a tudományok

művelése, missziós tevékenység és az eretnekek elleni küzdelem volt az alapító célkitűzése. IX. Gergely pápa rájuk bízta a pápai inkvizíció vezetését.

Hazánkba még az alapító Szent Domonkos életének utolsó évében, 1221-ben, a második rendi nagykáptalan döntése értelmében hozta be a rendet Magyar Pál bolognai jogtanár a kúnok térítésére. Győrött hirdették először az ígét, de első állandó konventjük Székesfehérvárott létesült. Húsz év alatt, a tatárjárásig, konventjeik száma tizre emelkedett, főleg a németajkú városokban működtek. 1277-ben már 30 férfi és 2 női konventjük volt. 1254-ben Budán, 1273-ban pedig Pešten tartották a rendi nagykáptalant.

A magyar domonkos rendtartománynak 1950-ben mintegy száz tagja volt.

Elenchus documentorum ad Archivum Provinciae Hungariae pertinentium

Fasciculus I.

1. 1276-1486 Collectio documentorum Conventum Wesprimiensis O. P.
2. 1551 Missilis ad Conventum Cassoviensem O. P.
3. 1553 Minuta instructionis ad Conventum Cassoviensem O. P.
4. 1699 Testimoniales de Vineis Conventus Cassoviensis. O. P.
5. 1528 Missilis ad Conventum Cassoviensem O. P.
6. 1554 Instructiones pro Ablegatis Cassoviensis
7. 1432 Testimoniales Patris Ladislai Darabos provincialis Hungariae O. P.
8. 1699 Lecta Capituli Agriensis ad O. P.
9. 1395-1699 Collectio documentorum Cassoviensium O. P.
10. 1506 Mandatum Vladislai Regis ad Dominicanos.
11. 1504 Mandatum eiusdem Regis ad Vitricos O. P.
12. Sine dato Cassoviensis Instantia ad Regem propter excessum militum.
13. 1504 Legata Dominicanorum in Cassa.
14. 1558 Commendatoriarum Civitatis Cassa pro Goelnicz.
15. 1769 Visitatio eremitica Sabariae.
16. 1698 Relatio de Domo Nigrelliana ac de Dominicanis Cassoviensis

17. Saec. XVIII. Relatio de Claustro combusto O. P. Cassoviensis.
18. Saec. XIV. Fragmentum Codicis.
19. 1699 Dispositio Regis Leopoldi de Claustro Cassoviensis O. P.
20. 1699 Relatio de Claustro O. P. Cassoviensis
21. 1698 Petitio Civitatis Cassa contra Dominicanos.
22. 1698 Sententia Dominicanorum contra Civitatem Cassa.
23. 1504 Frater Thomas Remiger fecit contractum cum Gregorio Ungaro.
24. 1698 Collectio documentorum de Claustro Cassoviensis [*in lingua hungarica*]
25. 1698 Inquisitio Civitatis Cassa de possessionibus O. P.
26. Sine dato Instantia Fratrum Cassoviensium pro libris bibliothecae.
27. Sine dato Instantia eorundem de eodem.
28. 1698 Acta Wiennensia in inclyta Regni Hungariae Congregatione.
29. 1698 Minuta-Replica contra Fratrum O. P. Cassoviensium
30. 1754 Negotium Parochiarum Rábakovácsiensis et Rumien-sis.
31. 1550-1579 Extractus Archivi Lelesiensis de iuribus Conventorum Cassoviae et Beregszász.
32. 1698 Mandatum regium de restitutione Conventus Cassoviensium.
33. 1698 Instructio regalis de templo Dominicanorum Cassoviensium
34. 1700 Paria de bonis O. P. Cassoviae.
35. 1366 Epistola Palatini Konth.
36. 1465 Litterae Fratris Marci provincialis Hungariae.

Fasciculus II.

1. 1335 De possessione Dominicanorum Cassoviensium [*Pergamen sine sigillo*]
2. 1408 De molendino Fratrum Cassoviensium [*Pergamen cum sigillo pendente*]
3. 1479 Testamentum Nicolai Guman in favorem Fratrum O. P. Cassoviensium [*Pergamen cum sigillo*]

4. 1497 Obligatoria Civ. Cassov. Gregorio de Lábatlan.
5. 1557 Mandatum Ferdinandi Regis in favorem FF. O. P. Cassoviensium.
6. 1554 Mandatum eiusdem de equis Cassov.
7. 1779 Transcriptio mandati regii ad Civitatem Cassoviensem
8. 1487 Testamentum Nicolai Chicher de Orosz in favorem FF. O. P. Cassoviensium.
9. 1554 Mandatum Ferdinandi Regis de restauratione Civitatis Cassoviae.
10. 1554 Mandatum eiusdem Regis.
11. 1532 Mandatum Regis de iure asyli malefactorum.
12. 1497 Obligatoria Civitatis Cassa ad FF. O. P. de Lábatlan.
13. 1557 Mandatum Regis de admittenda habitatione Eremitis S. Pauli in Conventu Cassoviensi O. P.
14. 1554 Mandatum Regis Ferdinandi ad Capitanum Feledi in favorem Claustri Cassoviensis O. P.
15. 1547 Possessionale FF. O. P. Vasvariensium.
16. 1615 Bulla Pontificis Pauli V.
17. 1615 Bulla eiusdem ad Clarissas.
18. 1234 Testimoniales Monasterii O. S. B. de S. Monte Panoniae.
19. 1743 Rescriptum ad P. Augustinum Marics O. P. Vasvár.
20. 1397 Testimoniales Petri Chirke.
21. 1681 Epistola captivorum apud Turcos ad Joannem Eszterházi.
22. Saec. *Journale [lingua hungarica]*
XVII.
23. 1275 Statutoria Cap. Budensis in favorem Sororum O. P. in Insula Leporum.
24. 1451 Statutoria Civium Budensium in favorem Sororum earundem de Csaba, Simeg, Somodor.
25. 1468 Statutoria Civium Budensium in favorem Sororum earundem de Somodor.
26. 1468 Testimoniales palatini Pálócz pro Monialibus O. P. in Insula Leporum.
27. 1518 Fassio perennalis Monialium O. P.
28. 1356 Arendatoria Monialium O. P. de Insula Leporum.

29. 1356 Arendatoria civium Budensium in favorem Monialium O. P.
30. 1444 Inquisitionalis de Somodor ex parte Monialium O. P.
31. 1444 Inquisitionalis Monialium ex parte Civium Budensium.
32. 1451 Inquisitionalis Monialium ex parte Civium Budensium.
33. 1561 Possessionalis de vinea Monachorum O. P. in Beregszász.
34. 1274 Donationalis Reginae Isabellae in favorem Monialium O. P.
35. 1274 Statutoria Monialium O. P.
36. 1275 Mandatum ad Petrum Provinciale.
37. 1700 Liber Civitatis Cassoviae FF. O. P. spectans. [*Lingua hungarica*]
38. 1700 Idem de aliis.
39. Saec. XVII. Instructio ad Magistrum Vinearum O. P. [*Lingua hungarica*]
40. 1781 Instantia Fratrum O. P. ad Magistratum. [*Impressum*]

Fasciculus III.

1. 1550-1742 Collectio documentorum Conventus Beregszásziensis O. P.
2. Saec. XVII. Inquisitionalis civitatis Sabariensis contra Fr. O. P. [*Hungarice*]
3. Saec. XV. Constitutiones metallicae civitatis Cassoviensis.
4. 1553 Testamentum Michaelis Guggelbrecht in favorem FF. O. P. Cassoviensium.
5. 1552 Relatio Magistri vinearum O. P. spectans Cassoviae.
6. 1690 Liber petitionum O. P. Cassoviae.
7. 1689 Liber Notarii Cassoviensis O. P. spectans.
8. Saec. XVII. Fragmentum Chronicae O. P. Cassoviae.
9. 1382 Liber Privilegiorum Cassoviae O. P. spectans.
10. ? Idem in novissima editione.
11. ? Admonitiones Civium Cassoviensium.
12. 1548 Lites inter Ordinem Praedicatorum et Joannem Lippay.

13. 1666 Fragmentum Civitatis Cassoviae O. P. spectans.
14. 1689 Idem de aliis.
15. 1775 Collectio documentorum Conventus Sopron et Vasvár spectantium.
16. 1549 Testamentum Andreae Meltzer in favorem FF. O. P. Cassoviensium.
17. 1688 Liber Notarii Magistratus Cassoviensis.
18. 1699 Idem de aliis.
19. 1696 Idem de aliis.
20. 1752 Lites inter O. P. in Hungaria et Johannem Schád.

Fasciculus IV.

1. 1700 Decretum Camerae Scepusiensis ad FF. O. P. Cassoviensis.
2. 1665 Inquisitio Archiepiscopi Széchenyi.
3. 1541 Fragmentum Protocolli Beregszásziensis ad O. P. spectans.
4. 1545 Idem de aliis.
5. Saec. Petitio viduae Quinqueecclesiensis contra FF. O. P.
XVIII.
6. 1714 Acta Restituionis Conventus Quinqueecclesiensis.
7. Saec. Constriptio bonorum Monialium de Insula Leporum.
XVII.
8. 1270 Donatio possessionum Monialibus O. P.
9. Saec. Instantia FF. O. P. Hungariae ad Recuperandam
XVII. Insulam S. Margaritae.
10. 1744 Elenchus nonnullorum instrumentorum Sabariensium.
11. 1737 Lites contra FF. in Vasvár.
12. 1753 Querela Parochi Kenyeriensis.
13. Saec. Inquisitionalis Thomae de Nádasd.
XVII.
14. 1568 Fragmentum Protocolli.
15. 1246 Littera iudicatoria.
16. 1518 Donatoria in favorem Monialium de Insula Leporum.
17. 1518 Fassio perennalis Monialium in Insula Leporum.
18. Saec. Littera instrumentalis.
XVIII.

19. 1326 Confirmatio possessionum Monialium de Insula Leporum.
20. 1714 Epistola ad Fratres Conv. Quinqueecclesiensis O. P.
21. 1714 Translatio possessionum Monialium in Insula.
22. 1714 Idem.
23. 1764 Relatio Magistri vinearum de Sabaria.
24. 1750 Extractus summarius.
25. Sine dato Extractus summarius Conventus Vasváriensis.
26. Saec. XVII. Petitio restitutionis Claustris de Bistritz O. P.
27. Saec. XVII. Responsum Camerae Cassoviensis ad Conventum Cassoviensem O. P.
28. 1785 Conscriptio bonorum Conventus Soproniensis O. P.
29. 1680 Relatio Andreae Veress et Petri Kiss.
30. Saec. XVIII. Conscriptio possessionum Monialium de Insula.
31. 1615 Matthias Rex transfert Budam Monialibus.
32. 1338 Adiudicatoria possessionis Csév Monialibus de Insula.
33. 1346 Adiudicatoria possessionis Soregh iisdem.
34. 1270 Donatio possessionum Monialibus de Insula per Stephanum Regem.
35. 1274 Littera eleemosynaria Reginae Isabellae Monialibus O. P.
36. 1275 Statutoria Cap. Budensis ad Moniales in Insula Leporum.
37. 1332 Privilegium Reginae Isabellae Monialibus de Insula.
38. 1529 Quietantia Fr. Marini de Scepes O. P. Prioris Cassoviensis.
39. 1433 Indulgentialis Provincialis O. P. Hungariae.
40. 1501 Quietantia Fratrum de Conventu Lábatlan.
41. 1525 Quietantia Fratrum de Cassa ad Civitatem Cassa.
42. 1771 Mandatum regium ad Ordinem FF. Praedicatorum.
43. 1527 Missilis.
44. 1527 Idem.
45. 1527 Idem.
46. 1527 Idem.
47. 1528 Idem.
48. 1527 Idem.

49. ? Fragmentum.
50. 1527 Missilis.
51. 1560 Missilis.
52. Saec. Relatio Michaelis Abram.
XVII.
53. 1664 Testamentum Stephani Moritz.
54. Saec. Fragmentum.
XVII.
55. 1500 Quietantia Stephani Paroci Lábatlaniensis.
56. 1455 Transcriptio privilegii ad ius possidendi O. P.
57. 1527 Quietantia Fr. Georgii Illirici O. P.
58. Saec. XV. Fragmentum.
59. 1564 Quietantia Gaspari de Körmend O. P.
60. 1786 Litterae denuntiatoriae anonimae contra FF.
Sabarienses.
61. 1752 Litterae Parochi Oszkoiensis.
62. Saec. XIII. Fragmentum.
63. 1465 Conscriptio vinearum Claustri Cassoviensis O. P.
64. 1522 Testamentum Johannis Seydel in favorem FF. Casso-
viensium O. P.
65. 1521 Testamentum Barbarae Krampholz in favorem FF.
Cassoviensium O. P.
66. 1701 Testamentum Francisci Gombar in favorem FF.
Cassoviensium O. P.
67. 1558 Missilis.
68. 1545 Testimoniales de clenodiis Claustri FF. O. P. Casso-
viensium.
69. 1497 Obligatoria Civitatis Cassoviensis in favorem FF. O.
P. de Lábatlan.
70. 1782 Litterae Provincialis Eremitarum S. Pauli Eremitae.
71. 1527 Missilis.
72. 1508 Quietantia FF. O. P. Lábatlaniensium.
73. 1455 Mandatum Cardinalis Dionysii ad FF. O. P. Hun-
gariae.
74. 1564 Quietantia Caspari de Körmend O. P.
75. 1564 Idem.
76. 1565 Quietantia Fr. Matthiae de Palkonya O. P.
77. 1506 Mandatum Regis Vladislai de iurē asyli contra FF.
Cassovienses O. P.

78.	1431	Mandatum Reginae Barbarae contra Hussitas.
79.	1505	Fassionales FF. O. P. cum civitate Cassoviae.
80.	1483	Lites inter familiam Nicolai Chicher et FF. O. P. Cassoviae.
81.	1705	Fragmentum Contractus.
82.	1574	Donatio possessionis Kígyós.
83.	1552	Lites inter FF. O. P. de Beregszász et civitatem Beregszász.
84.	1528	Missilis.
85.	1728	Documentum Conventum Quinqueecclesiensem O. P. spectans.

Fasciculus V.

Collectio fragmentorum 22.

Collectio imaginum de Claustris Dominicanorum.

Collectio fontium typis expressorum.

Zusammenfassung

Pál Rosdy: Das Register (elenchus) des Archivs der ungarischen Dominikanerprovinz

Das hier vorgelegte Archivregister wurde im Jahre 1948 zusammengestellt. Es ist von grosser Bedeutung, die Manuskripte sind nämlich nicht mehr vorzufinden. Sie wurden vermutlich zur Zeit der Abschaffung der Mönchsorden aus dem zentralen Ordenshaus verschleppt.

Das Register (Maschinenschrift) ist momentan in dem Primalarchiv in Esztergom (Gran) als wichtiger Bestand des Ordenshistorikers *Lajos Implom* aufbewahrt. Die Frage ist natürlich nicht leicht zu beantworten, ob das Register den ganzen Archivbestand enthält, man kann aber vermuten, dass es ausser diesen älteren Schriften noch weitere von jüngeren Angelegenheiten gab. In der kurzen Erläuterung wird auch der Lebenslauf und die Tätigkeit von *Lajos Implom* dargestellt. Er ist in Rom Doktor der Theologie geworden, unterrichtete an der Hochschule des Dominikanerordens in Ungarn, war als Ordensvorsteher tätig und schrieb die mittelalterliche Geschichte des ungarischen Dominikanerordens. Das Archivregister enthält Dokumente über insgesamt 181 wichtige Manuskripte.

DANKANITS ÁDÁM

Laskai Cs. Péter könyvei

Könyvtörténeti kutatásaim során tíz könyv kötetstábláján talákoztam a PML-monogrammal. (= *Petrus Monedolatus Lascovius*). A tíz kötetben szám szerint tizennégy mű a tizenhetedik századból való. Elsősorban klasszikusok, mint a Henricus Stephanus kiadásában 1564-ben megjelent antológiák, a *Fragmenta poetarum* és az 1573-ban napvilágot látott *Poesis philosophicus* (az utóbbi Hérakleitosz, Empedoklész és Demokritosz műveiből vett részletekkel.) E két művet tartalmazó kolligátum a marosvásárhelyi kollégium gyűjteményéből származik.

PML iniciálisokkal talákoztunk két kötetben, amelyek 'a kolozsvári katolikus Lyceum, (ma Akadémiai 1. sz. fiókkönyvtár) kerültek. Az első kötet Henricus Stephanus *Thesaurus graecae linguae*-jét tartalmazza, míg a másodikban az ezt kiegészítő *Appendix libellorum ad thesaurum graecae linguae*, Bazel 1573, valamint egy Henricus Stephanus által ugyanabban az évben nyomtatott nyelvészeti mű — *Glossaria duo e situ vetustatis eruta ad utriusque linguae cognitionem* — foglalkoztatnak. Ugyancsak ezzel a monogrammal van ellátva Arisztotelész műveinek 1576-i velencei kiadású kötete a nagyszebeni Brukenthal-könyvtárban, valamint Sztagirita fizikájának és a *De animan*ak Averroes által kommentált kiadása. Ez utóbbi a mikházi ferences kolostor könyvtárából származó kolligátum.

Végül Valerius Maximus ókori példagyűjteményének egy címlap nélküli, a volt udvarhelyi kollégiumi könyvtárban őrzött kötete.

A PML-monogramos könyvek között a reformáció irodalmát Jean de Serres francia hugenotta 1579-ben Genfben megjelent Salamon-kommentárja és egy ugyancsak Szébenben őrzött *Harmonia confessionum fidei Orthodoxarum, Reformatarum Ecclesiarum* (Genf, 1581) képviseli. A patrisztikai irodalomból két mű, Alexandriai Szent Kelemen műveinek 1566-i bázeli, illetve 1562-i bázeli kiadása található a PML jelű possessor könyvei között.

A személyének azonosításához Paolo Giovio összes műveinek 1578-i bázeli kiadása vezetett. Ebben olvasható az alábbi bejegyzés: *Anno 88 Erat hic liber Cuiusdem Petri Laskai viri satis docti tamentsi Juvenis. Qui fato nidesperato cedens, ab uxore illius relicta Emptus est florensis*

quatuor. Az új tulajdonos — talán az a Petki János, aki 1590-ben jegyezte be nevét ugyanebbe a kötetbe — tehát Laskai Cs. Péter özvegyétől vásárolta a könyvet.

A külföldet járt versszerző, teológiai és filozófiai író, aki Beza szerint kora legtudósabbjai közé tartozott, 1585-ben, tehát wittenbergi tartózkodása idején nyomatta az 1562 és 1579 között megjelent és a megjelenés után nem sokkal általa megvásárolt könyveinek kötetstáblájára monogramját. Őt könyvtárból összesen tíz kötetét ismerjük eddig. PML-monogramjának ismeretében reméljük, hogy könyvtárának további adatai fognak előkerülni.

Kötet	Mű	Leírás	Lelőhely
I.	1. Fragmenta poetarum.	Paris, 1664.	Marosvásárhely Teleki-Bolyai, 4714.
	2. Poesis philosophica.	Paris, 1573.	
II.	3. Stephanus, Henricus: Thesaurus graecae linguae. Appendix libellorum ad thesaurum graecae linguae.	Bazel, 1573.	Kolozsvár, 1. sz. Akadémiai fiók. 55617.
III.	4. Glossaria duo e situ vetustatio eruta ad utriusque linguae cognitionem.	Paris, 1573.	Kolozsvár, 1. sz. Akadémiai fiók. 55618.
IV.	5. Arisztotelész [művei].	Velence, 1576.	Nagyszeben, Brukenthal.
V.	6. Arisztotelész: Phisica [Averroes] H. é.(?)		Marosvásárhely Teleki-Bolyai (Mikháza) O674.
	7. Arisztotelész: De anima [Averroes] H. é.(?)		
VI.	8. Valerius Maximus: [ókori példagyűjtemény címlap nélkül].		Székelyudvarhely, Koll. 6716.
VII.	9. De Serres, J.: [Salamon-kommentár].	Genf, 1579.	Nagyszeben, Brukenthal. V. I/154.
VIII.	10. Harmonia confessionum fidei Orthodoxarum, et Reformatarum Ecclesiarum.	Genf, 1581.	Nagyszeben, Brukenthal. V. II/603.

IX.	11. Alexandriai Sz. Kelemen [művei]. Bázel, 1566.	Nagyszében, Brukenthal. III/404-406.	V.
	12. Alexandriai Sz. Kelemen [művei]. Köln, 1562.		
	13. Damaszkuszi Sz. János [művei]. Bázel, 1575.		
X.	14. Giovio, Paolo: [összes művei]. Bázel, 1578.	Nagyszében, Brukenthal. V/132.	V.

Zusammenfassung

Ádám Dankanits: Die Bücher von Péter Cs. Laskai

Neben seiner dichterischen Tätigkeit war Laskai Verfasser von berühmten theologischen und philosophischen Werken in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Ádám Dankanits versucht diesmal, einige seiner Bücher zu identifizieren. Er hat nämlich zehn Bände in fünf siebenbürgischen Bibliotheken gefunden, die auf dem Deckel das Monogram PML (Petrus Monedolatus Lascovius) aufzeigen. Diese zehn Bände enthalten 14 Druckwerke aus den Jahren 1562-1579. Dankanits analysiert diese Bücher mit den Methoden der modernen Buch- und Leseforschung und wie möglich weist auf den Inhalt der Bücher und auf die Art der Sammeltätigkeit von Laskai hin.

**BALÁZS MIHÁLY—MONOK ISTVÁN—VARGA ANDRÁS; TAR
IBOLYA (ford.)**

**Baranyai Decsi Jánosnak a török elleni háborúra buzdító beszéde 1598-
ból**

Amikor Berlász Jenő Istvánffy Miklós könyvei után kutatva felfedezte és ismertette azt a kézirat-kolligátumot,¹ amely több más kiadatlan magyar történeti munka mellett² megőrizte számunkra Baranyai Decsi János eleddig ismeretlen beszédét is, elkerülte figyelmét e szövegek historiográfiai fontossága. Idézett összefoglalónkban részben e hiányt igyekeztünk pótolni. Baranyai Decsi orációja megírásának közelebbi idejét 1598. első negyedévében határoztuk meg.

Mivel szöveglözlésünk kétnyelvű, mentesítve érezzük magunkat a mű tartalmi jellemzésétől, s így néhány szóban csupán utalunk Baranyai Decsi beszédének historiográfiai összefüggésére.

Kathona Géának a XVI. századi tolnai iskoláról írott monográfiájában³ összefoglalta azokat az ismereteket, amelyek a wittenbergi történetiszemlélet keretében Magyarországon készült, a török uralom természetét, vallási toleranciáját, intoleranciáját ismertető munkákra vonatkoznak. A Tolnán is tanult⁴ Baranyai Decsi beszéde tehát egyik oldalról ezek sorába illeszthető, megjegyezve azonban, hogy optimizmusa már nem a török esetleges megtéríthetőségét illeti (mint, ahogyan ez a gondolat ismét csak wittenbergi hatásra felbukkan az említett munkákban), hanem legyőzhetőségét. E győzelemnek persze több feltétele van. Az egyik legfontosabb, amely gondolattal a marosvásárhelyi tanár Frangepán

¹ Archiv Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti. II. C. 81.; BERLÁSZ Jenő: Újabb információk Istvánffy Miklós könyvtáráról. = OSZK Évkönyv 1972. Bp., 1974. 218-228.

² A kolligátum részletes tartalmi ismertetését lásd: BALÁZS Mihály—MONOK István: Történetirók Báthory Zsigmond udvarában. = Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. 249-262.

³ KATHONA Géza: Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Bp., 1974 /Humanizmus és Reformáció. 4./

⁴ KATHONA i.m. 77-79.

Ferencnek a Birodalmi Gyűlésen adott tanácsához nyúl vissza,⁵ tudniillik, hogy a török kiűzéséig a keresztények ne bonyolódjanak vallási vitákba.

Több ponton kapcsolódik Baranyai Decsi az európai szerzők török-ellenes munkáihoz. Carl Göllner bibliográfiája⁶ bőséges választékot tár elénk ilyen szempontból. Külön említünk azonban egy 1596-ban megjelent beszédgyűjteményt, amely nem eléggé forgatott (legalábbis hivatkozott) a korszak kutatói által:

Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico variorum et diversorum auctorum volumina quatuor. (Ed. Nicolaus Reusner.) Lipsiae, ex officina Abrahami Lambergi, impensis Henningi Grosii, 1596. in 4.

Tartalma: PIUS II. papa: De Constantinopolitana clade, . . . oratio, in conventu Imperii Francofordiae. Vol. I. pp. 1-23. — CAMPANUS, Johannes Antonius: In conventu Ratisponensi, ad exhortandos principes Germanorum contra Turcos. . . oratio. Vol. I. pp. 23-49. — MAXIMILIANUS I. imp.: De bello Turcico. . . oratio, Augustae Vindelicorum, anno 1518. (Praef. Georgius Sabinus.) Vol. I. pp. 49-64. — CIOLEK, Erasmus Vitellius: Ad Maximilianum I. Caesarem oratio in comitiis Augustae habita, 1518. Vol. I. pp. 65-74. — BALBI, Girolamo: Oratio habita in imperiali conventu Wormatiensi, 1521. Vol. I. pp. 74-86. — BARTHOLINUS, Richardus: Ad Maximilianum I. Caesarem. . . de expeditione contra Turcas suscipienda oratio. Vol. I. pp. 86-107. — PÉRAULT, Raymond: Ad. . . senatores Romani imperii Nurenbergae commorantes epistola, . . . ne quid temporis amitteretur in deliberanda contra Turcos expeditione. Ad Helvetios epistola. Vol. I. pp. 108-124. — PIMPINELLA, Vincentio: Ad Ferdinandum regem Hungariae. . . oratio, Augustae Vindelicorum in publicis comitiis habita, 1530. Vol. I. pp. 124-141. — CAMPEGIUS, Laurentius: Oratio. . . ad ordines imperii, Augustae Vindelicorum anno 1530 habita. Ad orationem. . . responsio. Vol. I. pp. 141-155. — DIETRICHSTEIN, Siegmund von: [Oratio in comitiis imperii Augustae Vindelicorum anno 1530 habita.] Vol. I. pp. 156-159. — AGRICOLA, Georg: De bello adversus Turcas ad Ferdinandum Ungariae. . . regem. . . oratio. Vol. I. pp. 160-187. — FRANGEPÁN Ferenc: Ad Caesarem, electores ac principes Germaniae oratio in

⁵ Oratio Francisci comitis de Frangepanibus. . . Ratisbonae, 1541 (RMK III. 337.)

⁶ GÖLLNER, Carl: Turcica. Beschreibende Bibliographie der Türkendrucke des 16. Jahrhunderts. 1-2. Baden-Baden, /Bibliotheca Bibliographica Aureliana IV./

comitiis Ratisbonensibus anni 1541. Vol. I. pp. 190-196. — GEORGIEVICS, Bartholomaeus: Exhortatio contra Turcas, ad Maximilianum II. Bohemiae regem. Deploratio cladis Christianorum. Vol. I. pp. 200-208. — REUSNER, Nicolaus: Germania ad Maximilianum II. Vol. I. pp. 208-224. — KUTASY János — JOÓ János: Ad status et ordines sacri Romani imperii [oratio habita Ratisponae]...anno 1594. Vol. I. pp. 224-230. — ESTIENNE, Henri: Ad Augustiss. Caesarem Rodolphum II...de expeditione in Turcas...oratio [in comitiis Ratisponensibus anno 1594.] Vol. I. pp. 230-265. — TYPOTIUS, Jacobus: Orationes III...ut Christiani a se mutuo in Turcarum tyrannum arma convertant. (Cum aliis eiusdem orationibus.) Vol. I. pp. 265-311., Vol. III. pp. 152-200. — Imp. Rudolphi II. ad Sacri Rom. Imperii status et ordines exhortatio incerti auctoris. Vol. I. pp. 312-325. — DRESSER, Matthaeus: Explicatio pia et historica dicti, seu vaticinii cuiusdam Lactantii, de delendo nomine Roman. Vol. I. pp. 325-345. — TORQUATUS, Antonius: Regni Turcici catastrophe...de regnorum Europae mutationibus. Vol. I. pp. 346-348. — BONINCONTRIUS, Laurentius: Vaticinium de Turcis. Vaticinium infidelium lingua Turcica. Vol. I. pp. 348-354. — AURELIUS, Cornelius: Diadema imperatorium, sive de coronatione Maximiliani I. imperatoris...oratio. Vol. I. pp. 355-369. — PIUS II. papa. Oratio pro passagio contra Turcas militantium impetrando. (Cum aliis eiusdem orationibus.) Vol. II. pp. 1-59., Vol. III. pp. 89-96, 92-96 bis. — PLATINA, Bartholomaeus: Ad Paulum II. Pont. Max...oratio de pace Italiae confirmanda, et bello Turcis indicendo. Vol. II. pp. 59-69. — JUSTINIANUS, Bernardus: Oratio pro republica Veneta contra Turcas socia auxilia offerente, Vol. II. pp. 69-83. — CALLIMACHUS Experiens: De bello Turcis inferendo oratio. Vol. II. pp. 84-138. — FLORES, Petrus: Oratio...de summo pontifice eligendo Julii II. pontificis maximi successore. Vol. II. pp. 138-151. — LEO X. papa: Cum coetu cardinalium...consultatio, pro expeditione contra Turcas suscipienda, 1517. Vol. II. pp. 152-165. — CUSPINIANUS, Johannes: De capta Constaninopoli, et bello adversus Turcas suscipiendo...commonefactio. Vol. II. pp. 172-182. — DAMIANUS, Ianus: Ad Leonem X. Pontif. Max. de expeditione in Turcas, elegia. Vol. II. pp. 183-189. — BESSARION, cardinalis: Orationes Turcicae quatuor. Vol. II. pp. 198-239. — SADOLETO, Jacopo: De regno Hungariae a Turcis oppresso et capto...homilia. Vol. II. pp. 240-257. — VIVES, Johannes Ludovicus: De conditione

vitae Christianorum sub Turca. Vol. II. 257-271. — BAPTISTA Mantuanus: Obiurgatio, cum exhortatione ad capienda arma contra infideles. Vol. II. pp. 272-298. — FABRICIUS, Georgius, Chemnicensis: Odae aliquot antiturcicae. Vol. II. pp. 304-311. — CASTRIOTA, Georgius: Ad Paulum II. Pont. Max. . . . pro expeditione Turcica, oratio. (Cum aliis eiusdem orationibus.) Vol. II. pp. 314-318., Vol. III. Pars 2. ff. [a1-b3r.] — BARTHOLOMAEUS Epiroticus: Ad Scodrenses a Turcis obsessos oratio. Vol. II. pp. 318-326. — FABRI, Johannes, episcopus Viennensis: Ad Ferdinandum regem. . . pro spe victoriae adversus Turcas sermo. Vol. II. pp. 326-338. — REUSNER, Elias: Contra furores Turcicos oratio paramythétiké. Vol. II. pp. 342-359. — PHILELPHUS, Franciscus: Ad Carolum Francorum regem pro bello adversus Turcas suscipiendo, exhortatio. Ad Vladislaum Hungariae regem epistola. Vol. III. pp. 1-24, 97-103. — BAI AZETH II., imp. Turc.: Ad Ludovicum XII. Francorum regem. . . epistola. — PHILELPHUS, Franciscus: Ad hanc epistolam peroratio. Vol. III. pp. 28-32. — SADOLETO, Jacopo: De bello suscipiendo contra Turcas. . . oratio. Vol. III. pp. 33-89. — BRUNFELS, Otto: Pro Rhodiorum et aliorum a Turcis oppressorum defensione oratio. Vol. III. pp. 103-113. — CAMERARIUS, Joachim: De bello Turcico oratio senatoria. Vol. III. pp. 113-136. — LEUNCLAVIUS, Johannes: De praesenti rerum Turcicarum statu. Vol. III. pp. 136-152. — PAWLOWSKI, Stanislaw—BERKA, Václav: Ad Sigismundum III. regem Poloniae et Sueciae oratio in comitiis generalibus Cracoviae, 1595. Vol. III. pp. 1-15 bis. — KOSITZ, Johannes a — BENCKENDORFF, Johannes a [et alii]: De bello sociali Turcico brevis commonitio ad Sigismundum III. regem Poloniae. Vol. III. pp. 16-21 bis. — NAPRÁGYI Demeter—SZOKOLY Miklós—KELLEMESSY Mihály: Hungariae periclitantis legatorum. . . ad Sigismundum III. Poloniae. . . regem. . . oratio. 1595. — SZOKOLY Miklós: Epigramma. Vol. III. pp. 24-38 bis. — VOLANUS, Andreas: Ad equites regni Poloniae. . . in comitiis Cracoviae, 6. Febr. 1595. . . oratio. Vol. III. pp. 39-50 bis. — BULOVIUS, Laevinus: Ad Sigismundum III. regem Poloniae et Sueciae oratio. Vol. III. pp. 50-78 bis. — ZAMOYSKI, Jan: De transitu Tartarorum per Pocutiam anni 1594. epistola. Vol. III. pp. 79-88 bis. — CAMPANUS, Johannes Antonius: De bello sociali Turcico ad Ferdinandum regem Aragonum oratio. Vol. III. pp. 96-105 bis. — HUNYADI János: Ad milites suos oratio. Ex Anton. Bonfin. Rerum.

Ungar. Dec. 3. lib. 5. Vol. III. pp. 106-109 bis. — CAESARINUS, Julianus: Ad Vladislaum regem Hungariae 1443...oratio. Ex Anton. Bonfinii Hist. Hungar. Decad. 3. lib. 5. Ad proceres Regni Hungariae...ante cladem Varrensem...oratio. Ex Bonfin. lib. 5. dec. 5. Vol. III. pp. 110-117 bis. — [Orationes] de bello Turcico...ad Sigismundum III. regem Poloniae. Vol. III. Pars altera. TRIVISANUS, Gabriel: Ad Georgium Castriotum Scanderbegum, principem Epirotarum oratio. Vol. III. Pars 2. ff. [b3v-g1]. — ANGELUS, Paulus: Pro bello adversus Mahumetem suscipiendo ad Georgium Castriotum Scanderbegum, principem Epirotarum oratio. Vol. III. Pars 2. ff [g2-g4]. — FOGLIETTA, Uberto: De caussis magnitudinis Turcarum imperii. Vol. IV. pp. 1-17. — ESTIENNE, Henri: Oratio...adversus lucubrationem Uberti Folietae Genuensis: qua magnitudo imperii...Turcici...extollitur. Vol. IV. pp. 24-80. — NANNIUS, Petrus: In eos qui negant bellum Turcae inferendum,...disputatio. Vol. IV. pp. 80-102. — JOVIUS, Paulus: Ordo ac disciplina Turcicae militiae. Vol. IV. pp. 115-127. — LAUTERBACH, Johann: De bello contra Turcas suscipiendo commentatio. Vol. IV. pp. 127-162. — DRESSER, Matthaeus: De bello Turcico oratio. 1593. Vol. IV. pp. 163-196. — WARSZEWICKI, Krzysztof: Oratio Turcica I-II. Paradoxa duo antiturcica. Vol. IV. pp. 197-251. — CORRADUTIUS, Rudolphus: Commentatio ad Mahumetis bassae epistolam, quibus de causis hoc tempore nulla conditione pax cum Turca ineunda sit. Vol. IV. pp. 251-260. — MAHOMET passa, filius Sinanis passae: Ad Ferdinandum comitem Hardeccium epistola, post occupatum Iaurinum missa. Vol. IV. pp. 260-263. — BARWICIUS, Johannes: Rationes aliquot...cur tractatio pacificatoria inter S. Caes. Maiest...et Turcarum imperatorem...iniri...non posse videatur. Vol. IV. pp. 264-269. — PEIFER, David: Elegia ad Germaniam. Vol. IV. pp. 270-278. — WOLF, Hieronymus: In stuporem Germaniae elegia. De Christianae classis victoria, anno 1571. nonis octobris, epinicius. Ex epilogo Byzantinae historiae. Vol. IV. pp. 282-284., ff. V3v-Yv. — ZSÁMBOKI János: Leges aliquot imperatoriae. Vol. IV. pp. [6-8] bis. — TARNOWSKI, Jan: De bello...disputatio. Vol. IV. pp. 1-18 bis. — BOUSBECQ, Auger Ghisselin de: Ad Suleimanum Turcarum tyrannum exclamatio sive de re militari contra Turcam instituenda consilium. Vol. IV. pp. 18-53 bis. — FRANCKEN, Christian: Dolium Diogenis, strepitu suo collaborans dynastis Christianis, bellum in Turcas parantibus. Vol. IV. pp. 53-66. bis. — SCHWENDI, Lazarus

von: Quomodo Turcis sit resistendum, consilium. Vol. IV. pp. 66-84 bis. — BRUSSIUS, Gulielmus: De bello adversus Turcos gerendo. Vol. IV. pp. 84-115 bis. — PETANTIUS, Felix: Ad Vladislaum Hungariae et Boemiae regem libellus de itineribus aggrediendi Turcum. Vol. IV. pp. 116-126 bis. — MURET, Marc Antoine: Oratio...habita in reditu...M. Antonii Columnae post Turcas navali praelio victos, 1571. Vol. IV. pp. 126-136 bis. — RASARIUS, Johannes Baptista: De victoria Christianorum ad Echinadas oratio, 1571. Vol. IV. pp. 137-157 bis. (OSzK: Ant. 4008(1) Ant. 4009 Ant. 4302 4302 Ant. 4685)

A fő forrás (melyet Istvánffy is rögtön észrevesz, s amely a fenti gyűjteménynek is része): Augerius Gislenius Busbequius: *Exclamatio sive de re militari contra Turcam instituenda consilium*. Antverpiae, 1595. Közismert, hogy Zrínyi Miklós *Áfiumja* is részben e mű gondolatait visszhangozza. Nem kizárható, hogy a hazai források sorába felvehető a most közölt Baranyai Decsi munka is.⁷

⁷ Az *Áfium* forrásainak, az erre vonatkozó irodalomnak összefoglalását lásd Zrínyi Miklós prózai művei. Négyesi László hagyatékából KOVÁCS Sándor Iván vezetésével sajtó alá rend... BÁNKI Judit, HAUSNER Gábor, KAZINCZY Andrea... Bp., 1985. /Zrínyi-könyvtár I./ 407-409.

**Baranyai Decsi János figyelmeztető szózata
Zsigmondhoz, Erdély, Moldva és Havasalföld Isten kegyelméből való
urához és Felséges Fejedelméhez,
a Szent Római Birodalom hercegéhez, az Aranygyapjú lovagjához, a
Magyar Királyság részeinek urához és a székelyek zászlósurához
1598-ban
a török elleni bátor és állhatatos küzdelem szükségességéről**

**Oratio Ioannis Decii Baronii ad
SERENISSIMUM PRINCIPEM
ac Dominum Dominum Sigismundum Dei Gratia Transilvaniae,
Moldaviae ac Transalpinae Walachiae, Sacrique Romani Imperii
Princepem. Equitem Aurei velleris, partium Regni Hungariae Dominum ac
Siculorum Comitem⁸
1598
De bello aduersus Turcam fortiter et constanter persequendo.**

⁸ Istvánffy megjegyzése a margón: *Ighen bolond titulus ez e keues*

XI. mondás

Ha nem irányítod a népet, hanyatlásnak indul, de ha bölcs törvények sokaságát szabad meg, fennmarad.

Augustinus

Ugyanaz az Isten fogja győzelemre vinni a küzdőt, aki a küzdelemre való bátorságot adta neki. Ne rettentsen hát bennünket az ellenség sokasága, a harcosok nagysága, sem a csillogó fegyverzet. A kicsiny és fegyvertelen Dávid leterítette a nagy Góliátot, és megfutamította a filiszteusok egész táborát.

Bernardus az új katonaságról

Ha jó és kegyes ügyért harcolunk, a harc kimenetele nem lehet rossz: amiként nem lehet jónak tartani a végkimenetelt, ha nem igazságos ügyért folyt a küzdelem és nem igaz szándék volt az indítóoka.

Lívius I. decas, 9. könyv

Igazságos az a háború, amelyet ránk kényszerítenek: s Istennek tetsző azoknak fegyvere, akiknek fegyverükön kívül nincs más reményük.

Seneca XVI. levél

Ha gyors győzelmet akarsz aratni, sokáig készülj a háborúra, mert a hosszú felkészülésnek gyors győzelem a gyümölcse.

Cicero

Keveset érnek künn a fegyverek, ha nem áll mellettük otthon a megfontolás.

Prouerbia XI.

Quum non fuerint consilia, corruet populus, salus autem est in multitudine consiliorum.

Augustinus

Idem Deus donabit certanti victoriam, qui certandi dedit audaciam. Non ergo nos hostium multitudo, non bellium forma, non furgens terreat armatura. Goliath magnum pauus et inermis Dauid prostravit, totaque Allophylorum castra fugavit.

Bernardus de noua militia(?)

Si bona causa, piusque finis fuerit pugnantis, pugnae exitus malus esse non potest: sicut nec bonus iudicabitur exitus, nisi causa non bona, et intentio non vera praecesserit.

Livius Decas I. liber 9.

Iustum est bellum, quod necessarium est: et arma sunt pia, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes.

Seneca Epistola XVI.

Diu apparandum est bellum, ut vincas celerius: quia longa belli praeparatio celerem facit victoriam.

Cicero

Parua sunt foris arma, nisi adsit domi consilium

A próféta Dávid király ékesszóló könyörgése Zsigmondért, Erdély Isten kegyelméből való fejedelméért és más istenfélő és derék fejedelmekért

20. zsoltár

Ha sanyarú s bizonytalan a sorsod,
s midőn a súlyos csapásokat féled,
hallgassa meg könyörgő kéréseid a Mindenható
s Isten oltalmazó neve irányítson.
Küldjön biztos segédelmet a magas Olymposról
és Sion szent hegyéről támogasson téged.
Emlékezzék valamennyi ajándékosra, legyenek
kedvesek az Istennek égőáldozataid.
Minden órában bólintson valamennyi kívánságodra,
szíved minden vágyát teljesítse.
Szabadulásodat fennen hangon fogjuk megénekelni,
boldogan zengünk éneket Istenünknek,
győzelmi jelvényeket fogunk hordozni az ő dicsőségére:
teljesítse az Úr minden kérésedet.
Mert tudom és biztosan tapasztalom most,
hogy Ő sosem hagyja el felkentjét,
az égben ül és fülét megnyitja előtte,
s Ő az, aki megvédelmezi.
Az ellenség a lovakban s a katonák sokaságában bízik,
a mi biztos reményünk Istenünkben van.
Ők az ellenség fegyverétől legyőzve hevernek,
mi pedig biztos szívvel felemelkedünk.
Segíts most, oltalmazó Isten, s a király is hallgasson meg
minket, amint aggodalmasan kiáltunk hozzá!

Eobanus Hessus

Dauid propheta, ac Rex, Sigismundo Dei gratia Transilvaniae principi,
aliisque piis ac salutaribus principibus bene praecatur.

Psal. XX.⁹

Quando erit in dubiis tibi sors contraria rebus
Et metuet casus anxia vita graves
Audiat Omnipotens te vota praecesque ferentem
Et te magna Dei nominis umbra regat.
Mittat ab excelso tibi et auxilietur Olympo
Eque sacra certam sede Sionis opem
Cuncta animo recolat memori tua munera, et ipsi
Grata Deo dextrae sint holocausta tuae
Omnia quae cupies tibi in omnibus annuat horis,
Consiliumque animi compleat omne tui
Quam paries pleno cantabimus Ore salutem
Dicentes nostro carmina laeta Deo
Ipsius in laudem victricia signa feremus
Ipse tuas faxit pondus habere praeces
Nam me nunc certo docet experientia sensu
Quod nunquam Regem deserat ipse suum
Ipse etenim Coelo residens exaudiet illum
Tota salus ab eo, non aliunde venit
Confidunt in equis hostes ac milite multo
Haereat in solo spes rata nostra Deo
Illi etenim victi occumbent hostilibus armis,
At nos erecti pectora celsa sumus
Nunc ades auxilium praestans DEUS, audiat et rex
Cum nos sollicita voce petemus opem.

Eobanus Hessus

⁹ Eobanus Hessus: *Psalterium Davidis latino carmine redditum* című munkájának általunk ismert kiadásaitól (Lipsiae, 1548, 1567, 1590; Francofurti, 1590) ez a szöveg eltér. Feltehetően fejből idézte Baranyai Decsi.

Felséges Fejedelem,* úgy látom, csaknem ugyanaz történik most velem, ami egykor — mint mondják — Krözusnak, a dúsgazdag lyd királynak fiával esett meg. Amikor Cyrus, a perzsák első királya elfoglalta Sardest, egy közkatona eljutott Krözus hálósobájáig, s nem tudván, ki az, akit ott talált kirántotta kardját és le akarta szúrni a királyt. Ekkor Krözus fia, aki ott volt mellette, s egészen idáig beszédképtelen és néma volt, úgy írják, felkiáltott, s elriasztotta a katonát atyja meggyilkolásától. Nem tudom, szabad-e a kicsit a naggyal összevetnem olyan helyzetben is, amely ugyan eltér az előbbitől, de valamilyen hasonlóság mégis van köztük; mindenesetre, bár nem ruháztak fel állami tisztséggel, s az ékesszólás terén sincs elegendő tehetségem egy ilyen jelentős ügy méltó tárgyalására, kötelességérzetem nem engedi, hogy továbbra is néma maradjak.

Valami arra kényszerít, hogy pusztuló hazám végső veszedelmében oly hangosan s akkora erővel, ahogyan csak tudom, feleljem szavam: nem azért, hogy elijeszem a kegyetlen ellenséget (kegyetlensége ezt úgysem engedné), mely már nyakunkon tartja törét, hanem hogy a haza iránti köteles gyermeki szeretet által vezérelve komolyan figyelmeztessem a hont: legyen most óvatos; tihozzátok pedig, kik a keresztény világot kormányozzátok, mindannyiótokhoz könyörgök, hogy addig üljete össze tanácskozni amíg béke van, és még idejében egyesített erővel és közös elhatározással ügyeljete a haza üdvére.

Mert ti, akiket az isteni kegyelem az emberi faj élére állított, a ti feladatotok az, hogy minden erővel erre a keresztény név esküdt ellensége elleni háborúra készülődjete és egészséges elhatározással véghez is vigyéte. De még én is, ki alacsony sorból származom, benneteket pedig isteneknek vagy a Magasságos fainak tekintelek, alantás helyzetem miatt semmi egyebet nem tudván cselekedni legalább abban reménykedem, hogy komolyan ügyelte erre a hatalmas és igen ravasz ellenségre, és miután alaposan meghánytátok-vetettéte a dolgot, komoly elhatározással bátran és állhatatosan megvívjátok ezt az Istennek annyira tetsző és nagyon is szükséges háborút. Mert míg azt a bizonyos spártai Phormiót jogosan rótták meg, amikor szemtelenül kioktatta Hannibált a hadművészetről, mint ahogyan a disznó tette Minervával, annak a jeruzsálemi szegény embernek senki sem tudta hibájául felróni, hogy hosszú éveken keresztül — elkerülendő a

* Csaknem az egész bevezetést August Busbeck művecskájából vette és írta át a szerző, amelynek címe: Kiáltvány avagy a törökök elleni hadi készülődés tervének kidolgozása, Antwerpen (Áthúza) Frankfurt 1595. (Istvánffy keze)

Quod olim filio Croesi Lydorum regis longe ditissimi dicitur accidisse,¹⁰ Serenissime princeps, idem propemodum video mihi hoc tempore usu venire. Captis enim a Cyro primo persarum Rege Sardibus, quum miles quidam gregarius in Cubiculum Croesi penetrasset, ignarusque quis ille esset, stricto de more gladio Regem interficere vellet: Tum filius Croesi, qui aderat, et ad idusque tempus elinguis ac mutus fuerat, soluto confestim impedimento linguae, clamorem sustulisse, militemque ab occidendo patre deteruisse scribitur. Ita haud scio, an mihi quoque in re dissimili, si fas est magnis componere parva, simile quiddam usuveniat, ut quamvis nec autoritate publica ornatus sim, nec ea eloquentia praeditus, quae ad tantam rem pro dignitate tractandam sufficeret: tamen pietas diutius me mutum esse non patiatur.¹¹

Sed in extremo ruentis patriae periculo quanta possim vocis laterumque contentione exclamare cogar, non ut crudelissimum hostem cervicibus eius mucronem intentantem deterream (:id enim truculentia eius non patitur:) sed ut eam pro filiali debitaque mea affectione serio commonefaciam, ut in tempore sibi caveat, vosque omnes, qui Christiani nominis populum gubernatis, obtester ut dum adhuc integrum est, in commune consulatis coniunctisque mature viribus atque consiliis saluti eius prospitiatis.

Vestrarum quidem est partium, quos divina gratia ad supremum generis humani fastigium evexit, bellum hoc adversus iuratos nominis Christiani hostes totes viribus moliri, salutaribusque consiliis administrare. Verumtamen vos quoque, qui ex humili loco, nos tanquam Deos filiosque Excelsi aspiciamus, quum propter humilitatem fortunae nihil aliud praestare possimus, saltem optamus, ut contra tantum, tamque versutum hostem serio vigiletis, gravique iudicio deliberatis consiliis bellum hoc tam pium, tamque necessarium fortiter et constanter persequamini. Ut enim iusta reprehensione Phormio ille Lacedaemonius carere non potuit, qui Annibalem militaribus praeceptis veluti Sus Mineruam instruere non erubuit: ita Jerosolymitano illi pauperculo nemo vitio vertere potuit, qui multis

¹⁰ Emlékeztetünk arra, hogy Zrínyi Áfiuma is ezzel a példázattal kezdődik.

¹¹ A margón: *Istud exordium fere totum acceptum et transcriptum est ex opusculo Augustii Busbequii, cuius titulus est: Exclamatio siue de re militaricontra Turcam instituanda consilium excusum Antuerpiae [áthúzva a hely] Francfurti, 1595. [Istvánffy keze!]*

bekövetkeztét — szüntelenül a haza pusztulását hirdette. Jóllehet fölöttem álló dolgok nem tartoznak rám, hiszen a Te bölcsességednek kell, Felsőleges Fejedelem józan megfontolással mindazt felkutatnia, amire egy ilyen háború viseléséhez szükség van, talán mégsem tűnök olyan megvetésre méltónak, ha Diogenésszel együtt én is tovább görgetem a hordómat, s mivel Magyarország, ez a háromszor-négyszer megnyomorított ország nekem is szülőanyám, nem pedig mostohám, ama kertésszel együtt — ahogy a közmondás tartja — némely üdvös tanáccsal szeretnék szolgálni.

Hogy tehát ott kezdjem el mondandómat, ahonnet kiindul: Néhány évvel ezelőtt a törökök kegyetlen és gőgös zsarnoka, III. Murát, fiával, III. Mahmuddal rettentő és rendkívül veszélyes háborúba fogott az isteni törvény és szerződés ellenére egész Magyarország, Németország, sőt, a keresztény világ ellen. Ezzel — a féktelen Szinán basa indíttatására — megszegték azt a legszentebb szerződést, melyet immár mintegy 27 esztendeje jóhiszeműen betartottunk velük szemben. Az első hadjárat alkalmával Palotát és Veszprémet, a második alkalmával Győrt foglalták el, a harmadik során feldúlták Havasalföldet, Erdéllyel pedig ugyanez a Szinán basa próbálkozott, akkor azonban hiába, ám a legutóbbi és nemrég lezajlott hadjáratban már a haldokló Magyarország egyetlen védőbástyáját, magát Egert is elfoglalták. Ezekről az eseményektől a zsarnok annyira felbátorodott, oly kevély és elbizakodott lett, hogy noha már csaknem egy év telt el, hogy vadállat módjára barlangjában pihen, és nem kezdett újabb, nagy hadjáratba ellenünk; mégis minden szándéka ekörül forog, erre készül hatalmas katonai erejével, melynek felszerelésén — úgy hírlik — már két teljes éve munkálkodik, s ez a rossz zsarnok éjjel-nappal csak azzal foglalkozik, hogy Magyarország összes többi részét is mintegy baráti portyázás során elfoglalja, s innen, mint valami előretolt táborból az egész keresztény világot a szolgaság rettenetes igájába hajtja.

Igen jól látja, vagy legalábbis az elmúlt évek tapasztalatai alapján tudni véli, hogy a németeknek már nincsenek tapasztalt hadvezérek és kipróbált seregeik. A spanyolok királyát a belga háború és egyéb zavargások akadályozzák; a franciák, lengyelek és velenceiek, miután bűnös módon megújították a fegyverszünetet a törökkel, nem akarnak a németeknek és magyaroknak segíteni. Anglia királynője a mérhetetlen gyűlölködés miatt meghasonlott a többiekkel. Svédország és Dánia királyát minden egyéb jobban foglalkoztatja, mint a török háború; csupán a magyarok és németek szállnak szembe a török szándékával, s

continue annis excidium patriae, ut prouidendo vitaret, proclamare non destitit. Licet igitur quae supra nos, nihil ad nos pertineant, vestraeque sit sapientiae Serenissime princeps omnia ad tantum bellum necessaria maturo salutarique consilio disquirere: tamen ne nos quidem prorsus contemnendi videmur, si cum Diogene illo dolium nos quoque nostrum voluerimus,¹² et cum Ungaria ter et quater afflicta nobis quoque mater sit, non noverca, salutaria quaedam cum olitore illo iuxta Prouerbum, consilia suggesserimus.

Ut igitur inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur: bellum crudele et maxime periculosum proximis ab hinc annis illatum est praeter fas et foedus toti Ungariae et Germaniae, immo Christiano Orbi a superbissimo et crudelissimo Turcarum Tyranno Amurate III. eiusque filio Mahomete III. qui instinctu ferocissimi illius Sinani Bassae ruptis sanctissimis foederibus quae cum ipsis iam annis circiter septem et viginti bona fide coluimus, prima expeditione Palottam et Vesprimum: altera Iaurinum subegerunt, tertia Transalpinam vastarunt, Transylvaniamque per eundem Sinanum Bassam, sed irrito tum conatu tentarum, postrema et nuperrima demum excursionem unicum iam labentis Ungariae propugnaculum Agriam ipsam occuparunt. His successibus ita est animatus Tyrannus, ita elatus, ita insolens factus, ut quamvis proxime elapso anno quieuerit in suis antris efferata bellua, nec uniuersalem contra nos expeditionem susceperit: tamen in hoc omni studio incumbit et ingenti apparatu, quem toto hoc biennio adornare dicitur, nihil aliud vaferrimus Tyrannus noctes atque dies molitur, quam ut fraterna excursionem omnes simul reliquias Ungariae occupet, indeque promotis castris uniuersum Orbem Christianum sub crudelissimum seruitutis iugum mittat.

Videt ille optime, vel saltem praeteritoriumque annorum experientia edoctus scire se putat nullos iam Germanis esse peritos militiae duces, nullos veteranos exercitus. Regem Hispaniarum bello distineri Belgico, aliisque tumultibus: Gallos, Polonos, et Venetos renovatis scelerate cum Turca indutiis nolle Germanis ac Ungaris adiumento esse. Angliae Reginam Capitali odio a reliquis dissidere: Reges Suetiae et Daniae nihil minus curare, quam bellum Turcicum: solos esse Ungaros et Germanos, qui se conatibus eorum opponant, et eorum ipsorum illos ad summam

¹² Érdekesnek tarhatjuk, hogy Christian Francken Dolium Diogenicum... címmel adott ki a török elleni harcra buzdító munkát, amely ugyancsak része a részletesen is leírt Reusner-féle beszédgyűjteménynek.

mivel létszámuk a lehető legkisebbre zsugorodott, a maguk erejéből nem tudnak jelentős dologra vállalkozni: emezek közt pedig nincs meg az egyetértés és a közös akarat. Olyanok mint a sárkány, melynek sok a feje, de csak egy farka van. A török viszont jól ismeri önmagát, a béke és a hadművészet dolgaiban jól tájékozott, sok csapata és nagy harci ereje van, s így könnyen meg tudja tartani az elfoglalt területeket, a nyugati birodalom többi országát pedig a kereszténység belső ellentétei miatt foglalja majd el, úgy, ahogyan a Kelet fölötti uralmat is megszerezte, mert a görögök és latinok közt a vallási egyenetlenkedések miatt nem tudott kialakulni szilárd egyetértés.

Így állanak tehát a dolgok, s közben mégis békét kér tőlünk, békét kér másodszer is, buzgó kérésekkel és sűrű követjárással békét próbál kicsikarni az angolok, tatárok és egyéb szövetségeseinek követein keresztül.

Rajta hát, ha ennyire tetszik a szolgaság, szavazzunk a békére! Az egész Keletet leigázták: higgyük azt, hogy nem tartozik ránk; Magyarországot feldúlták és kifosztották: viseljük el; tűrjük el, hogy a minap elfoglalták Egert és Győrt, ne szánjuk meg segítségünkért könyörgő hazánkat, hanem éljünk a török kínálta békével, amíg lehet, hogy díszhelyen, utolsóként faljon fel bennünket ez a vérszomjas Polyphemos. Mert a nemesek úgy gondolják, valami efféle kell tennünk: jónéhány pap is ezt hirdeti, így vélekedik és erre áhítzik a parasztság többsége. De akkor is térjünk ki a barbárok elől, ha ránk rontanak? Ne csapjunk össze velük legalább színleg, mintegy hazánk kapuinak védelmében? Nem merünk majd fegyvert fogni? Tehát még azt a szégyent is el kell viselnünk, hogy édes hazánkat, melyet a török könyörtelenül elvett tőlünk, nem merjük visszafoglalni? Ez azonban a derekak és bátrak számára nyilván elviselhetetlen lenne. Képesek lennénk rá, hogy vártánkat elhagyjuk, meneküljünk és önmagunkat, életünket, hitveseink tisztességét és drága gyermekeinket birkatürellemmel kiszolgáltassuk a rettenetes ellenségnek?

Még ha lehetőségünk lenne is a futásra, hová tudunk menekülni és ki fogad be bennünket, hacsak nem az anyaöl, ahogyan a spártai nők mondják?

De ki az, aki valaha is megmenekült ennek a megvadult dúvadnak záporozó jégesőhöz vagy gátját tört folyamárhoz hasonlatos támadásától? Akkor hát nézzük, hogyan ölik meg szemünk előtt gyermekeinket, rabolják el feleségeinket, erőszakolják meg leányainkat, nézzük mindazt, ami megtörténik majd, s amit még elmondani is bűn!

paucitatem redactos, nihil usque adeo magni per se efficere posse: hos vero non esse concordēs, non consulere in medium. Similes denique esse multiplici quidem sed unius dumtaxat caudae Draconi. Se vero novit, et a concordia ac disciplina bellica et a copiis nervoque belli abunde instructum non difficulter capta retenturum, coeteraque occidentis Imperii regna per intestinas Christianorum discordias occupaturum, quemadmodum Orientis quoque imperium occupavit, quum inter Graecos et Latinos aestuantibus religione animis nulla stabilis concordia sanciri potuisset.

Quae cum ita sint:¹³ tamen pacem a nobis petit, pacem ingeminat, pacem per legatos Anglorum, Tartarorum, coeterorumque sibi confoedaratorum tam sollicitis praecibus, crebrisque legationibus impetrare conatur.

Agite, si servitus omnino placet, consentiamus paci: subiugatus est totus Oriens, nihil nostra interesse putemus: Vastata et direpta Ungaria, feramus: capta nuper Agria et Iaurinum, patiamur, patriaeque nostram, opem implorantis ne misereamur, sed pace a Turcis oblata, quoad licuerit, utamur, ut honorarii loco, postremi ab hoc sanguinario Pollyphemo deorimur. Ita enim nobiles quiddam faciendum censent: Ita sacerdotes nonnulli vociferantur, ita rusticorum maior pars ominatur atque fieri cupit. An vero barbaris etiam irruentibus cedemus? An non saltem quasi pro foribus patriae in speciem cum his manus conseremus? Non ostendere arma nostra audebimus? sic hoc etiam dedecus nobis exorbendum dulcissimam Patriam a Turcis crudeliter ademptam repetere non audere, quod tamen bonis ac strennis viris plane intolerabile foret? Vitam ne etiam et caput nostrum, an pudicitiam coniugum, an liberorum charitatem poterimus desertione, fuga et plane asinina hac patientia immanissimis hostibus prodere?

Quo enim fugiemus, et ad quos erit receptus, etiam si maxime evadere liceat, nisi ut lacenae illae dicebant in uteros maternos?

Sed quis huius efferatissimae belluae tanquam rapidissimae grandinis aut exundantibus torrentis impetum unquam evasit? Aspiciamus igitur ante oculos interfici liberos nostros, rapi uxores, violari filias, aliaque fieri plurima, quae commemorare nefas sit.

¹³ Talán nem érdektelen említeni, hogy Zrínyi is ezen országokat veszi számba Áfiumában.

Haljunk meg tehát, s tartsuk önként nyakunkat a rettentő ellenség gyilkos bárdja alá!

De ahogyan a tragikus példabeszéd mondja: nem akkor leszünk százalomra méltók, ha az előrelátás híján ránk következett nyomorúságok közepette meghalunk, hanem akkor leszünk a legszerencsétlenebbek, ha nem tudunk meghalni, amikor szeretnénk.

Rajta, kerüljünk hát a barbárok hatalmába, hallgassuk, amint keresztény vallásunkat gyalázzák, nézzük, amint megszejtelenítik nevedet és hitedet, Krisztusunk; elfogott és elragadott gyermekeink szaporítsák az ellenség seregeit, és akik keresztény vért ontanak, a mi keresztény vérünkben nőjenek ki! Mert mindez bizonyosan elkövetkezik, és ennél még sokkal gyászosabb dolgok is, ha létrejön a béke, melyre most a barbárok törekednek, és amelyről sok keresztény névre méltatlan azt gondolja, hogy el kell fogadni. Ha pedig e dolgok elviselhetetlenek és iszonyatosak, mint ahogyan kétségkívül azok, ki az az elfogult ember, aki megítélvén a helyzetet tagadná ezek bekövetkeztét? Nyilvánvaló, miért kell vállalkoznunk erre a háborúra; most pedig vizsgáljuk meg, mi a teendő a háború során.

Először tehát e háború fajtájáról, majd hasznáról és lehetőségéről szólok tehetségemhez mérten, végül arról, hogyan kell megvívni és mi szükséges ahhoz, hogy sikerrel vigyük végbe.

A Te tiszted, Felsőleges Fejedelem, annak fontolóra vétele, mi hangozzék el — hogy ki mondja, az nem —, továbbá nemcsak az, hogy jó hadiszerencsével járó üdvös terveket gondoldj ki, hanem az is, hogy meghallgasd a mégoly alacsony sorsú emberek helytálló szavait és intelmeit is.

Nincs még egy olyan háború, amely jobban fel tudná s amelynek jobban fel kellene indítania és tüzelnie lelkünket. Mert nem Judea, Szíria, és a többi tengerentúli ország forog veszedelemben, mint valaha azok a keresztény területek, melyekért Bouillon, Barbarossa Frigyes, András, a magyarok királya és a többi keresztény Argonauta viselt sok és súlyos háborút. Nem a szomszédos provinciákat: Görögországot, Macedóniát, Dalmáciát, Szlavóniát, Mysiát zaklatják; ezek számára valamennyi kereszténynek, akárhol és akármennyien vannak is, egyesült erővel kellett volna segítséget vinnie, ha nem lett volna balga az elméjük s megindította volna őket a jövő veszedeleme, mely már a mi nyakunkon van. Nem csupán a jogosan béke díszinek és a háború támaszainak nevezett keresztény fejedelmek javai forognak kockán.

Tum moriamur, iugulaque nostra temere contrucidanda praebeamus ferro crudelissimi hostis.

Sed certe, ut in Tragico illo Proverbio dicitur, non esset miserum mori in iis caeamitatibus, quae tum nobis, nisi prospiciamus obventurae sunt, sed hoc erit miserrimum, non posse mori, cum cupierimus.

Veniamus igitur in potestatem barbarorum, audiamus blasphemias aduersus Christianam nostram religionem, eorum voces, videamus nominis ac fidei tuae, o Christe, prophanationem: Nostra soboles capta et abducta augeat hostiles cohortes, et de sanguine nostro Christiano propagentur ii, qui sanguinem Christianum profundant. Haec enim certe omnia, et his longe tristiora evenient ex illa pace, quam nunc Barbari expetunt et quam multi nomine Christianorum indigni amplexandum censent. Quod si haec intolerabilia sunt ac nefanda, uti certe sunt, quis tandem erit omnium tam iniquus rerum aestimator, qui sequendum inficietur? Causa belli huius suscipiendi, quae sit, manifestum est: nunc quid in eo agendum sit, videamus.

Primum igitur de belli huius genere: deinde de utilitate et facultate: Postremo: qua ratione id ipsum gerendum sit, et quae sint ad illud salutariter administrandum necessaria, pro mea virili dicere statui.

Tuae est sapientiae Serenissime Princeps, non quis sit, qui haec dicit, sed quid dicatur considerare, et non solum proprio Marte salutaria consilia excogitare, sed aliorum etiam quantumvis infimae sortis hominum recte dicta ac monita admittere.

Bellum igitur hoc eiusmodi est, quo nullum aliud animos nostros magis excitare atque inflammare nec possit, nec debeat. Non enim in discrimen vocatur Iudaea, Siria, coeteraque transmarinae, ut olim Christianorum regiones, pro quibus Bulionius, Fridericus Barbarossa, Andreas Vngariae rex, coeterique Christianorum Argonautae multa et gravia bella gesserunt. Non vicinae nobis provintiae agitantur, ut Graecia, Macedonia, Dalmatia, Sclavonia, Mysia, quibus Christianos omnes, quotquot ubique fuerunt, si mens non laeva fuisset, futuro periculo, quod iam cervitibus nostris imminet, commotos coniuctis viribus suppetias ferre opportunisset. Non periclitantur solum census Christianorum, principum, qui tamen recte dicuntur pacis ornamenta, bellique subsidia.

Végezetül pedig Magyarországnak nem csupán egyetlen védvára és tartománya forog veszélyben, hanem mindannyiunk szabadságáról és üdvéről van szó. Magyarország megmaradt részeinek megőrzéséről, barátaink, ismerőseink, feleségeink, gyermekeink, legdrágább dolgaink megmentéséről: ha elveszítjük ezeket, mi boldogság maradhat az életünkben? Kinek-kinek az élete, épsége forog kockán, végezetül pedig szent vallásunk fennmaradása — ha arra kényszerítenek bennünket, hogy ezt megtagadjuk, mit remélhetünk halálunk után? Kicsoda az, aki annyira oktalan, oly mérhetetlenül gonosz, hogy amikor azt látja: a halhatatlan Isten templomai, saját háza, lakhelye, az oltárok, a tűzhe-lyek, az ősök sírja, a törvények, a szabadság, a haza, felesége és gyermekei becsülete végső veszélyben forog, nem kel fel a kegyetlen ellenség ellen, és nem teszi vagyonán kívül életét is kockára, aki nem akar inkább becsületesen meghalni, mint örök gyalázatban a legrútább zsarnoknak szolgálni? Hiszen ha egy városban tűzvész támad, egyéb dolgait hátrahagyván mindenki összefut a tűz oltására és erejéhez mérten segítséget nyújt.

Ha azt akarjuk, hogy hazánkat szerető polgároknak tartsanak bennünket, csak nem fogjuk tétlenül és tehetetlenül szemlélni, mekkora veszély fenyeget? Nem indítanak meg a szent dolgok, a vallás, melyet majd meg kellene tagadnunk, feleségünk, gyermekeink nem indítanak meg, akik hallgatagon is könyörögnek: ne tűrjük, hogy a halálnál is szomorúbb, gyalázatos rabságba ragadjanak bennünket? Nincs egyetlen olyan gyáva és oktalan élőlény, amely ha meglátja, hogy szülőtte veszedelemben forog, ne sietne tűzön-vízen keresztül a segítségére. Mi pedig, akik a *keresztény* névvel büszkélkedünk, hazánkat s utódainkat a minden jogtalanságra és ocsmányságra képes gonosz ellenség kezére adjuk? Ha az orvos a beteg iránti kíméletből nem kezdi el időben és halogatja a szükséges gyógymódot, nem súlyosbodik-e emiatt annyira a betegség, hogy rövidesen bekövetkezik a halál? Ha a hajós úgy látja, hogy veszély fenyeget, nem jobb-e a még oly értékes dolgokat is kidobni, mint összetett kézzel ülve, gyáván kivárni a hajótörést? Ha az orvos azt látja, hogy a test bizonyos részei üszkösödni vagy gyógyíthatatlanul rohadni kezdtek, nemde inkább kivágja és kiégeti ezeket, mintsem az egész testet veszélybe sodorja? Mi pedig még mindig csak nézelődünk és ferde gondolkodással a lángok közepette nyugalmat és biztonságot álmodunk magunknak, és halogatásunkkal csak növeljük a vést, és nemtörődöm módon gyógyíthatatlanul hagyjuk, holott ha éberek lennénk, tudnánk gyógyírt találni rá.

Non denique una duntaxat arx et provincia Ungariae in periculum vocatur. Sed agitur nostra omnium libertas et salus; agitur reliquiarum Ungariae conservatio, agitur salus amicorum, cognatorum, uxorum, liberorum et rerumque nobis charissimarum; quibus amissis, quid potest homini in vita esse iucundum? Agitur cuiusque vita et incolumitas, agitur denique sanctissima nostra religio, quam abnegare coacti, quid post hanc vitam sperabimus? Quis igitur est tam stupidus, ac extreme impius, qui quum videat Dei immortalis templa, domos, sedes, aras, focos, sepulchra maiorum, leges, libertatem, patriam, uxorum, liberorumque pudicitiam in extremo versari discrimine, non excitetur adversus hostem truculentissimum, et non modo fortunas omnes, sed etiam vitam in discrimen offerat, et honestissime mori malit, quam cum perpetua ignominia foedissimis tyrannis servire? Si quod in urbe incendium coortum est, nemo est, qui non relictis omnibus aliis rebus, ad restinguendum ignem concurrat, et non pro sua virili opem ferre conetur.

Nos ne ergo, qui patriae cives amantes haberi volumus, in tanto eius periculo, otiosi duntaxat et inertes spectatores erimus? Non sacra, non religio mox abiuranda, non coniugum, liberorumque tacitae voces, ne se in turpissimam servitutum, et morte ipsa tristiore abripi patiamur, deprecantium commovebunt? Nullum est animal tam ignavum, tamque stupidum, quod simulac prolem suam in discrimine versari senserit, non per ferrum et flammam opitulatum ruat. Nosne igitur qui Christiano nomine gaudemus, patriam nostram, posteritatemque nefariis hostibus ad omnem iniuriam et foeditatem prodemus? Si medicus blandiendi studio necessaria remedia diferrat, atque procrastinet, nonne morbus ita ingrauescere solet, ut breui mors inde consequatur? Si nauta periculum instare videt, nonne melius est iacturam facere, quantumvis pretiosarum rerum quam ignave complicatisque manibus desidendo naufragium pati? Si medicus videt certas corporis partes gangrena exedi, aut quocunque modo insanabiliter putrescere: nonne eas resecare vel amburere mavult, quam toti corpori periculum accersere? Et nos adhuc circumspectamus, et in media flamma otium nobis ac incolumitatem falsa cogitatione somniamus, malumque cui, si advigilaremus, medicinam facere poteramus, comperendinando nutrimus, et negligenter providendo insanabile reddimus?

Egyetlen rend sem remélheti, hogy a török uralom alatt sértetlen marad, mint ahogy azt néhány esztelen ember hazugul terjeszti. Mint-hogy csaknem minden keresztény nép három rendre oszlik: munkásokra vagy földművesekre, papokra és nemesekre, a török, mihelyt fegyverrel maga alá kényszerítette az adott vallást, a néppel szemben is sokféle jogtalanságot követ el. Mert mindenfelé parasztok sokaságát gyilkolta meg, azokat pedig, akiket jóllakott vérszomja megkímélt, hallatlan adókkal nyúzza, a neki tetsző gyermekeket elrabolja, vagy undok kéjvágya kielégítésére vagy katonának, a lánygyermekekkel és asszonyokkal a leggyalázatosabban bánik el, nincs olyan utálatos bűn, melyet ne követne el a lehető legocsmányabb módon a szerencsétlen néppel szemben. Ám legyen, ezeket is el kell viselni, de nem értem, hogyan lehet becsületesen és istenfélően eltűnni. A papok és tudósok helyzete viszont még sokkal rosszabb.

Mert nem azokról a területekről kell összegyűjtenünk a bizonyítékokat, melyeket még nem ígáltak le teljesen a barbárok: ezeken a literátus és papi rend helyzete egyelőre tűrhető. Tekintetünket és figyelmünket Bulgária, Mysia, Görögország, Szíria, Egyiptom és a többi török provincia felé kell fordítani: a barbárok ezekben a tudós renddel mindenütt ugyanolyan rosszul bánnak, mint a néppel; s ezen felül még a szent tan hirdetését és a hasznos tudományok nyilvános oktatását is megakadályozzák. Ezért látjuk azt, hogy a török területeken kihúnyt a vallás fénye, a tisztas művészeteket nem ápolják, nincsenek üdvös törvények: minden csupa barbárság; a mieinket pedig naponta csapatostól térítik el az igaz vallástól és Mohamed gonosz szektájába hajtják őket, s akit megfertőztek ezzel, az sokkal kegyetlenebb ellensége lesz a keresztényeknek, mint maguk a született törökök.

De a nemes családokat s azokat, akik magasabb hivatalokban vannak, ennél sokkal súlyosabb bajok fenyegetik a törökök részéről.

Bár első támadáskor senkit sem kímél ez a kegyetlen vadállat, hanem akire csak rátalál, azt mind könyörtelenül lemészárolja, mégis a nemeséget üldözi a leghevesebben, s nem tűri, hogy a neki alávetett nemzetekben akárcsak írmagja is maradjon. Konstantinápoly császárat, Trapezun és Pontus fejedelmeit, Mysia despotáit, Hydruntum előljáróját s a magyarok első emberei közül akit csak el tudott fogni, így mészárolta le mindig a legszörnyűbb módon, vagy örökös fogságba vetette őket. Abból a sok és nagy királyságból, melyet Perzsia határától egészen Bécsig igazott le hadiszerencséje és álnoksága segítségével, bizony egyikben sem tűrte, hogy akár egyetlen család is épen maradjon.

Non est enim quod ullus ordo quicquam de sua incolumitate sub Turcico Imperio sibi polliceri possit, sicuti nunc vesani quidam falso iactitant. Quum enim omnes fere christiani populi in tres ordines distincti sint, in operarios, seu rusticos in sacerdotes, et nobiles: simulac religionem aliquam armis sibi Turca subiicit: iniurius quidem in plebem est multis modis. Nam obvia quaque rusticorum multitudine passim caesa. Coeteros quos satiatus sanguine furor residuos fecit, inauditis exactionibus deglubit: e liberis, quos collubitum fuerit, vel ad nefandam libidinem, vel ad militiam rapit: filiabus et uxoribus turpissime abutitur: nullaque sunt tam nefanda et abominanda, quae in miseram plebem petulantissime non exerceat? Verum sint haec quoque toleranda, quamvis non video, quomodo possint honeste ac pie tolerari: sed sacris ipsis ac studiis deditorum longe peior est conditio.

Non enim documentum nos capere debemus ex iis regionibus, quas nondum barbari penitus subegerunt: in quibus tolerabilis est adhuc literati sacrique ordinis conditio. Necesse est igitur ut oculos mentemque nostram convertamus, ad Bulgariam Mysiam, Graeciam, Syriam, Aegyptum, coeterasque Turcarum provincias in quibus certe omnibus, non modo iisdem barbari literatum ordinem malis, quibus plebem afficiunt, sed sacram quoque doctrinam publicare, et liberales disciplinas palam docere prohibent. Unde videmus nullam esse in Turcicis regionibus lucem religionis nullum honestarum artium cultum, nullas salutare leges, sed omnia ubique plena esse barbariei: et agminatim nostros quotidie vera religione destituos ad impiam Mahometis sectam deficere, qua imbuti longe sint acriores Christianorum hostes, quam ipsimet nati Turcae.

Nobilibus vero familiis ac omnibus in magistratu eminentiore collocatis longe his quoque acerbiora mala ab iis imminet.

Quamvis enim primo impetu parcat nemini crudelissima bestia, sed omnes obvios atrocissime trucidet: omnium tamen maxime nobilitatem persequitur, et nullum eius vestigium usquam gentium sibi subditarum superesse patitur. Ita Constantinopolitanum Imperatorem, item Trapezuntii, Pontique principem, Despotas Mysiae, Hydrunti praefectum, primoresque Ungarorum, quoscumque deprehendere potuit, immanissime semper trucidavit vel perpetuo carcere consumpsit. Certe in tot et tantis regnis, quae Christianis a finibus Persiae, Viennam usque per fas et nefas ademit, ne unicam quidem familiam in suo vigore persistere fassus est.

S az is tény, hogy Törökországban ma is élnek a Paleologus-császárok leszármazottai, de olyan nyomorban és nélkülözésben, hogy ha valaki régi szerencsájükre gondol, könny szökik a szemébe. Az azonban még ennél is sokkal súlyosabb és valamennyi keresztény számára elviselhetetlen, hogy ez a kegyetlen vadállat, Megváltónk esküdt ellensége, ki akarja irtani a katolikus és az igazhitű keresztény vallást, s akit leigázott, azt mind a saját istentelenségére akarja téríteni akár erőszakkal, akár úgy, hogy tisztségekkel kecsegteti őket. Rajta, menjenek azok az esztelen parasztok, akik urukul akarják a törököt. Menjenek azok a papok, akik a törököt úgy ünneplik, mint az igazságosság egyetlen bajnokát, a vallás őrzőjét. Menjenek végül azok a nemesek, akiket úgy kimerítettek a háború nehézségei, hogy jobb szeretnének néhány évet kényelmesen otthon tölteni, mint a hazát erős fegyverrel megszabadítani a barbároktól. De mindenki csalóka ábrándot hirdet s maga is csalatkozik, aki azt hiszi, hogy a fejünk fölött lebegő véstől csak úgy lehet megszabadulni, ha békét kötünk, vagy valamilyen ürüggyel szerződésre lépünk a zsarnokkal: Mert Isten a Szentírás ékeesszólo kinyilatkoztatásával megtiltotta a hitetlenekkel való effajta szövetséget, mely vagy az Isten iránti hitelenségből ered, vagy a hitetlenek közt otthonos bűnökben való részvétellel jár. Az ilyen címen kötött szerződések, mint például Josaphaté Achabbal, Asáé a szírek királyával, Amasiásé Izrael királyával, amakkabeusoké a görögökkel, rómaiakkal és Antiochossal, Demetrius fiával, mind szerencsétlenül végződtek. De mellőzzük a régi példákat, s hozzunk fel újabbakat: jól tudjuk, milyen volt a Paleologusok I. Muráttal kötött szerződésének kimenetele, aki e fegyverszünettel takarózva lerohanta Európát, s miután elfoglalta Bizáncot, egész Görögországot igájába hajtotta. Vagy elfeledtük, hogy miután Izabella királyné segítségül hívta Szulejmánt, ez a szövetség látszólagos ürüggyén elfoglalta Budát, s innen aztán egész Magyarországot zablájába fogta? De tegyük fel, hogy sértetlenek maradunk, ha megkötjük a szövetséget ezzel a hitszegő ellenséggel: vajon többi szomszédunkat, akikről tudjuk, hogy a keresztény vallás hívei, eláruljuk a kegyetlen zsarnoknak, miközben csak saját üdvünkre lesz gondunk? Sőt, mi több, saját nemzetünk ellen fogunk majd fegyvert, meg fogjuk ostromolni a keresztények várait, ahogy nemrég Murát szultán és a Szinán basa ezt a hallatlan parancsot adta? Feldúljuk az országot? A háború kiszolgálói leszünk a törökkel együtt? Saját vérünk ellen fogunk kardot?

Et constat hodie quoque superesse in Turcia stirpem Palaeologum Imperatorum, sed tanto in squalore et egestate, ut considerantibus veterem eorum fortunam lachrymas excutiant. Sed hoc longe his quoque omnibus gravius est nec vere Christiano cuiquam tolerandum, quod efferratissima bellua, iuratusque nostri Salvatoris inimicus Catholicam atque Orthodoxam Christianorum religionem eversam velit et omnes suo imperio subiectos vel vi, vel propositis honoribus ad suam impietatem redigere cupiat. Eant nunc stolidi rustici, qui Turcam sibi dominum petunt. Eant sacerdotes illi, qui Turcam unicum iustitiae administratorem religionisque custodem celebrant. Eant denique nobiles qui belli difficultatibus victi delicate aliquot annos domi residere, quam fortibus armis patriam a barbaris vindicare malunt. Fallunt enim et falluntur ii omnes qui imminentem capitibus nostris pestem, non alia ratione propulsari posse credunt, quam pace aut induciis quacunque ratione cum Tyranno pactis quum disertissimis sacrarum literarum oraculis prohibuerit Deus ea cum infidelibus foedera. Deuteronium 7. quae vel ex diffidentia erga Deum, vel cum aliqua participatione eorum flagitiorum fiunt, quae inter infideles grassari solent. Quo nomine foedera Iosaphati cum Achabo, Asae cum Rege Syrorum, Amaziae cum Rege Israelis, Machabaeorum cum Lacedaemoniis et Romanis, cumque Antiocho Demetrii filio icta infeliciter eis cesserunt. Sed ut omissis veteribus illis: recentiora commemoremus exempla, an ignoramus quem exitum habuit foedus Palaeologorum cum Ammurathe primo, qui sub praetextu induciarum Europam invasit et capto Bizantio totam Graeciam sub iugum missit? An nescimus Solimannum a Regina Izabella ad opem ferendam vocatum, sub specioso foederis titulo Budam occupasse, frenumque illinc toti Ungariae imposuisse? Sed iam demus pacto cum infidelissimis hostibus foedere incolumes nos mansuros: An nostrae duntaxat salutis rationem habebimus, coeteros autem vicinos et cognatos, fideique Christianae domesticos crudelissimo tyranno prodemus? Immo quod maius est, an ut nuper Amurates Caesar, Sinanusque Bassa insolentissime imperabant, arma in gentem nostram expediemus, arces Christianorum expugnabimus? regiones vastabimus? bellum cum ipsis simul administrabimus? gladios in sanguinem nostrum stringemus?

Mert képzelődnek, akik jobbat várnak a törököktől, akik kétségte-
lenül nem átallják majd, hogy ha a következőkben megint alkalom
kinálkozik rá, szemérmetlenül újra követeljék azt, amit a minap már
követeltek, sőt, erőszakosan csikarják ki; arra most persze hamisan
megesküsznek, hogy ezt nem fogják megtenni. Hiábavalóan mire törek-
szünk hát oly annyira? Mit ámitjuk magunkat a békekötés üres
reményével? Ha tiszta lelkiismerettel köthetnénk szövetséget a bar-
bárokkal, ha a velük való szövetségtől biztos sértetlenséget remélhet-
nénk, ha ez a kegyetlen vadállat nem kényszerítene bennünket arra,
hogy saját vérünk ellen harcoljunk: szent vallásunknak még akkor is azt
kellene szívünk mélyéből sugallnia, hogy bosszuljuk meg Isten nevét, s
vállalkozunk erre a nagyon is szükséges háborúra. Most azonban
semmi egyéb lehetőségünk nem marad: Háborúra kényszerülünk, mert
elveszett a valódi békével kapcsolatos reményünk; kényszerű módon
sodródunk a háború felé; akarjuk vagy sem, világosan szól a hívó szó:
fegyverbe a fegyverek ellen.

A törökök ugyanis a kezdet kezdetétől fogva hozzászórtak ahhoz,
hogy rablásból éljenek, ezért távol áll tőlük, hogy a keresztényekkel —
akiket Mohamed törvényének előírása értelmében kötelesek saját isten-
telenségüknek megnyerni, akikkel pedig ezt nem tudták megtenni,
azokon kegyetlen bosszút kell állniok, sőt mérhetetlen hatalomvágyuk
miatt még egymás között sem tudnak szilárd békét kötni. Hiszen a
napnál is világosabb, mily gyalázatos hitszegéssel szegte meg a minap is
Amurát török zsarnok a perzsákkal és a keresztényekkel kötött békétó.
Higgyjetez nekem, a török soha, de soha nem hajlik komolyan a valódi
békére, kivált, ha látja, hogy a keresztények helyzete napról-napra jelen-
tős mértékben romlik, a magáé ezzel szemben napról-napra egyre job-
ban erősödik.

Mert mi a helyzet? Ez a nagyon gyűlölt és fő ellenség, akit sem Európa
legnagyobb folyója, a Duna, sem a legvadabb illyr hegyek nem tudtak
feltartóztatni, aki hatalmas területeket igazott le: Ázsia és Európa
összes országát a perzsa határoktól egészen Bécsig: vajon ez, miután
látja, hogy híressé lett, s mekkora dicsőség, micsoda gazdag zsákmány
lehetősége, mekkora hatalom, vallása terjesztésének milyen váratlan
lehetősége áll előtte: vajon rémülten megtorpan s nem akar tovább
haladni, s midőn képes rá és akarja is, vajon nem foglalja-e el tar-
tományainkat szövetség ürügyén?

A török azzal, hogy szövetségre törekszik, kétségkívül nem tesz
egyebet, mint hogy mindig elvesz tőlünk valamit és a magáéhoz csatolja,

Hallucinantur enim ii, qui meliora de Turcis ominantur, qui procul diubio quod nuper postularunt idem in posterum quoque simul ac occasio se dederit, rursus impudenter postulare, vel potius extorquere non verebuntur, ut nunc id se non facturos peierent. Quid igitur frustra obnitimur? Quid vanis pacificationibus somniandis nos decipimus? Si nobis foedus cum barbaro facere salva conscientia liceret, si certam nobis incolumitatem sub eorum foedere possemus spondere, si nos ad bellum contra sanguinem nostrum truculentissima bellua non adigeret, tamen sanctissima nostra religio vindicationem nominis divini tamque necessarium bellum penitus nobis persuadere deberet. Nunc vero necquaquam alterutrum nobis liberum relinquitur: ad bellum omni spe verae pacis sublata cogimur, ad bellum violenter rapimur: ad arma armis, nolimus velimus, plane conclamamur.

Turcae enim a primaeva eorum origine raptò vivere assueti, tantum abest, ut cum Christianis, quos ex praescripto Mahometanae legis tenentur, vel suae impietati adiungere, vel quos non potuerint omnibus iniuriis afficere, ut ne cum hominibus quidem eiusdem fidei ullam stabilem pacem queant ob infinitam dominandi cupiditatem habere. Meridiana enim luce clarius est, qua perfidia nuper Amurates Turcarum tyrannus fidem, et Persis et Christianis datam, scelerate violaverit. Nunquam igitur credite mihi, nunquam Turca serio ad veram pacem inclinabit animum, praesertim quum videat Christianorum res quotidie non exiguis momentis deteriores fieri, suas e contrario in dies magis ac magis invalescere.

Quid enim? Tam capitalis ac vatinianus hostis tantum terrarum emensus, quem nec maximus totius Europae fluvius Danubius, nec asperissimi Illyrorum montes retardare potuerunt, quominus a finibus Persiae Viennam usque cuncta Asiae et Europae regna subiugaret: postquam se noti sui compotem factum videt in tanta gloriae materia, tam luculenta praedae opportunitate, tanta imperii, religionisque propagandae occasione subito velut attonitus consistat, nec ulterius progredi velit, ac quum et possit, et velit, nostras prouincias sub praetextu foederis non occupet?

Certe Turca petendo foedere nihil aliud agit, quam ut aliquid semper de nostro decerpendo sibi que adiungendo viam ad nostros muniat, et

így egyengeti és készíti elő az utat felénk, s a szövetség leple alatt mindent gondosan elrendez, ami meggyorsíthatja vesztünket, hogy azután — miközben iránta való bizalmunk bennünket késleltet és gátol — ha jónak látja, egy, a mi számunkra teljesen alkalmatlan időben megfújja a harci kürtöt és teljes felkészültséggel lerohanjon bennünket, s elviselhetetlen terheket rójon ránk a háborúval, kik mélyeséges mély nyugalomba temetkezve minden vonatkozásban felkészületlenek vagyunk.

Ekkor aztán végre valahára, csakhogy frígek módjára túl későn vesszük majd észre, hogy olyan veszélyes helyzetbe kerültünk a frígekkel, amelyből nincs visszaút, és kikerülhetetlenül el kell pusztulnunk, mert semmilyen segítségben nem reménykedhetünk.

Erre irányul a barbárok minden szándéka, szüntelenül ezen munkálkodnak és arra törekszenek, hogy míg az egyik nép ellen harcolnak, közben a többi a legszorosabb szövetséggel kapcsolják magukhoz, s így az egymástól elválasztott keresztényeket egyenként könnyebben teríthessék le, mint ahogyan azt a katonáról, a papról és a parasztról szóló közmondásunk elbeszéli. Így igazta le egykor a török Görögországot a velenceiek és a többi keresztény szemeláttára, majd, miután szövetséget kötött a németekkel, a velenceieket fosztotta meg Ciprustól és a többi szigettől; most pedig, miközben Velence, Lengyelország s a többi rest keresztény bűnös módon késlekedik, büntetlenül pusztítja és gyötri Magyarországot. Bizony ostoba módon kérkednek most a lengyelek, velenceiek, angolok, franciák és a török többi szomszédja azzal, hogy nincsenek veszélyben: béke van, az ellenség távol van tőlük, a velük kötött szövetséget betartja, miért hívják hát ki maguk ellen a rosszat azzal, hogy háborúznak?

Ezt mondták a görögök, mielőtt a szövetség ürügyén Ázsia teljesen a törökök kezére került; ezt mondták a magyarok, mielőtt Görögország elesett, ezt mondták a németek, mielőtt Magyarországot végigdúlta a török, ugyanezzel kérkednek a lengyelek, a velenceiek s a többiek, akik jobban szeretik Mohamedet, mint Krisztust, akik nem félnek a fenyegető tűzvészről, holott már a szomszédos fal ég, s a lángok közepette nem tudom, miféle biztonságot álmodnak maguknak a szövetségstől. Volt szerződése a törökkel Görögországnak, volt Bulgáriának, Magyarországnak és a többi országnak is, melyeket a barbárok hadiszerencsájüknek és álnokságuknak köszönhetően Perzsia határától egészen Győrig leigáztak. Hol találunk olyan tartományt az egész török birodalomban, melynek épségét és sértetlenségét szavatolta

compareret, omniaque sub specie foederis sedulo compareret, quae ad maturandum exitium nostrum pertineant, ut quum amoris omnibus, quae moram aut impedimentum afferrebant, visum ei fuerit, alienissimo nostro tempore classicum canat, et nos alta quiete sepultos, ac proinde a rebus omnibus imparatos, ipse paratissimus in toleranda belli mole derepente obruat.

Quo demum temporis articulo sero nimium cum Phrygibus eo nos periculorum deductos intelligemus, unde nullus regressus pateat, quin omni auxiliorum spe sublata inevitabili exitio pereundum nobis sit.

Huc enim omnia barbarorum consilia diriguntur, hoc unum assidue moliuntur, et agunt, ut dum unam gentem oppugnant, alias interim arctissimo foedere coniunctas sibi habeant, dissociatosque Christianos facilius singillatim (: ut est in illo vernaculo Militis, Sacerdotis, et Rustici prouerbio :) opprimant. Ita olim spectantibus Venetis et coeteris Christianis Graeciam Turca subegit: mox Germanis foedere sibi iunctis Venetos Cypro coeterisque insulis privavit: nunc scelerate cessantibus Venetis, Polonis, aliisque otiosis Christianis, Ungariam impune vastat atque divexat. Stultissime ergo iactant nunc Poloni, Veneti, Angli, Galli, coeterique Turcarum confines extra periculum sumus pacem agitamus: hostis longius a nobis abest: foedus nobiscum colit: quid nobis sponte malum belligerando accerseremus?

Dixerunt hoc Graeci antequam Asiae in Turcarum potestatem sub praetextu foederis penitus redacta esset: Ungari antequam Graecia victa Germani priusquam Ungaria vastata: idem nunc iactant Poloni, Veneti, coeterique Mahometis quam Christi amantiore, qui ardente proximo pariete, imminens incendium non verentur, sed in media flamma nescio quam foederum securitatem sibi somniant. Habuit Graecia cum Turcis foedus, habuit Bulgaria Ungaria, coeteraque regiones, quas a finibus Persiae Iaurinum usque per fas et nefas barbari subiugarunt. Et tamen ubi est aliqua provincia in toto Turcico Imperio, quam saluam et inculmen

volna a barbárokkal kötött szövetség? Bizony, nincs egyetlenegy sem, hanem mind nyomorultul együtt pusztultak, s nyomorúságukban a balgák eme mondását ismételtetik: Ki hitte volna, hogy ez lesz a jövő? Mi mindent tudna most regélni a vézsújtotta Görögország, Szíria, Egyiptom, a többi ország és sziget, melyek, ha előrelátóak lettek volna és el tudták volna hinni az elkövetkezendőket, bizonytal nem pusztultak volna el teljesen. Milyen sokat tudna most a mi háromszornégyszer leterített országunk beszélni arról, hogy el kell kerülni a belső lázongásokat, hogy a törökök ellen idejében és szilárdan kell háborúba kezdeni s közösen kell határozni, nehogy a növekvő bajjal szemben túlságosan későn alkalmazzuk az orvosságot. De mit használna mindez? Bizonyára semmit. Mert ahogyan helyesen mondják: Ha nem orvoslod rögtön a bajt, későn érkezik a gyógyszer. Hagytad: túl hosszú ideig növekedett a kór.

Miként a hajó is akkor vészeli át épen a vihart, ha a kormányos már jó előre gondoskodott róla; bizonyos, hogy Erdély és Magyarország elfoglalása után (az irgalmas Isten fordítsa el ezt a balvégzetet) a lengyelek és a többi török szövetséges későn keres majd végre valamilyen orvosságot a törökök ellen.

Ha ekkora veszélyben vannak, miért nem munkálkodnak a közös menekülésen? Miért nem fognak valamibe? Miért húnyt ki bennük a tehetségnek ama természetes fénye, amely oly sok csodálatos művet hozott létre? Ha mi szent háborúba fogunk a török ellen, mert az emberi és isteni jog ellenére gyötör bennünket, mi más remény maradhat a számunkra, minthogy támaszunk és védelmünk Istenben és fegyvereinkben, ügyességünkben és tehetségünkben van? Vajon megint annak az irgalma legyen a mentsvárunk, akitől mi sem áll távolabb, minthogy kimélje a keresztényeket s azokat legkevésbé, akik valamiképpen felbőszítették, hiszen még saját szüleit, gyermekeit, fivéreit, nővéreit, feljebbvalóit és előljáróit sem kíméli, hanem a legsemmitmondóbb okból is csapatostól fojtja meg őket zsineggel, öli meg bürökméreggel, emészti el a legkegyetlenebb kínzásokkal. Annak igazságosságában és méltányosságában bizzunk s reméljük, hogy késleltethetjük pusztulásunkat, aki sosem becsülte semmire a békét és a szövetségeket mindig saját haszna szerint mérlegelte? Aki úgy gondolja, hogy a keresztény embernek adott eskü adandó alkalommal való megszegése nemhogy nem bűn, hanem szektájának előírása szerint is szent dolog? Akit ellenünk ingerel istentelen vallása, ellenünk fegyverez fel nagyjainak esztelen versengése, akit hatalma kiterjesztésének

foedus barbarorum praestitisset? Non est certe vel una quidem, sed omnes ad unam misere perierunt, hoc unicum iam stultorum proverbium in suis funeribus ingeminantes: quis hoc putasset futurum? Quam multa nunc posset calamitosissima Graecia, Syria, Aegyptus coeteraque regiones ac insulae dicere, quae si olim providissent, atque futura credere potuissent, necquaquam certe funditus interiissent. Quam multa posset nostra quoque ter et quater afflicta Ungaria de intestinis seditionibus vitandis, belloque contra Turcas serio matureque suscipiendo dicere, ac in medium consulere, nisi invalescenti malo sera nimium adhiberentur remedia. Sed quid iam hoc profuerit? Nihil certe. Nam ut recte dicitur.

Principiis obsta sero medicina paratur

Cum mala per longas invaluere moras.¹⁴

Sicut naus ita demum manebit in tempestatibus salua, si gubernator mature ei prospexerit: ita certe capta Transylvania et Ungaria (:quod Omen clementissimus Deus avertat:) sero tandem Poloni, coeterique Turcarum confoederati remedium contra Turcas circumspectabunt.

Tanto igitur in periculo positi, cur non consulunt in medium? Cur non moliuntur aliquid? Cur denique stupet in illis naturalis illa ingenii lux admirabilium effectrix operum? Nobis vero qui iam a Turcis contra ius ac fas lacessiti sacrum contra eos bellum suscepimus, quae potest esse reliqua spes, quod columen, quod presidium, nisi in Deo et armis, atque adeo arte et Marte? Num ad eius clementiam iterum confugiemus, qui tantum abest, ut Christianis, praesertim qui quocumque modo bilem ei moverunt. Sed ne suis quidem parentibus liberis, fratribus Germanis, et praecipuis quibusquam Bassis atque praefectis parcat, quin levissima quaquam de causa agminatim eos vel nervis strangulet, vel veneno cicutaue tollat, vel crudelissimis quibusquam modis excruciatos absumat? An in eius iustitia et aequitate prorogationem nostrae pernicipi collocabimus, qui pacem ne pili quidem unquam fecit, quique foedera suis semper commodis metitus est? Qui iusiurandum homini Christiano datum data occasione violare non solum nullum nefas, sed etiam ex praescripto suae sectae sacrum putat: quem in nos prophana stimulat religio, armat maiorum male sana aemulatio, urget immensa propagandi imperii libido,

¹⁴ recte: convaluere moras. Ovidius, Remedia amoris 91.

mérhetetlen vágya ösztökél, akit magával ragad a javaink utáni kielégíthetetlen szomj, aki Németország legyőzése, Erdély leigázása után mohón tátja ki száját Lengyelország mezeire, Itália gazdagságára, a franciák kincseire és a spanyolok mérhetetlen javaira, s nem fog tudni addig nyugodni, míg hallja, hogy valamilyen király, vagy fejedelem neve fennmaradt. Mert kereszténytestvérem, az egekre mondom, tévedünk, ha azt reméljük, hogy türelmünk csak egy kevéssé is elősegíti épségben maradásunkat. Minél jobban védjük a békét, annál jobban magunk ellen uszítjuk a barbárok döllyét, akik ezt nem erényünknek, jószándékunknak, hanem a helyzetünk fölötti kétségbeesésnek fogják tulajdonítani. Ezért ha nem védjük meg magunkat fegyverrel, nem marad más hátra, mint amit a bírói végzéssel halálra ítélt emberek szoktak tenni: nyugodtan készülünk a legvégsőkre, s akár a lemészárlásra szánt állatok, húnyt szemmel fogadjuk a szívünknek szánt kardot. De még az is előfordulhat, hogy úgy ítéljük meg a helyzetet, miközben a török már eltaposni készül bennünket, hogy az ellenségtől el fog pártolni a szerencse; holott az, miként a kicsiny csirából keletkezett tűz, Perzsiától egészen északig a földnek csaknem valamennyi országát elárasztotta lángjával és füstjével, s miként a gyorsan rohanó folyó, nem csupán egész Ázsiát, hanem Európa és Afrika nagy részét is elöntötte rettenetes forgatagával. Miféle tenger, kérdezlek benneteket, törökök barátai, milyen hegyek, mely folyók, milyen népek maradtak meg közbül, amelyek védelmében biztonságban lehetnétek? Még mindig nem tudjuk, mekkora veszélyben forgunk, sőt magunk lihegünk a béke után, mely nem csupán istentelen és gyalázatos, hanem mindenféle veszélyt is rejt magában, pontosan úgy, mint amikor a zsidók a szolgaság biztos tudatában vissza akartak térni az egyiptomi húsosfazékhöz. Minthogy így állanak a dolgok, Felséges Fejedelem, vagy győznünk kell Krisztus vezérletével, és segedelmével, vagy fel kell áldoznunk a hazáért vérünket s utolsó leheletünket. Mert a két véglet között középutat keresni olyan, mint amikor a halálra ítélt emberek vagy mézárásra szánt barmok azt remélik, hogy megmenekülnek; hacsak abban nem bízunk, amit Homérosznál Polyphemos ígért meg Odysseusnak, mégpedig azt, hogy a legmagasabb megtiszteltetés jeleként utolsóként fognak elnyelni bennünket.

Mert ez a mi ellenségünk nemcsak az országok megszerzéséhez, hanem megtartásához is ért, úgy uralkodik, hogy ahol megvetette a lábát, onnan soha sem hagyja elmozdítani magát, és soha többé fű nem terem ott, ahol ez a barbár jégverés tarolt. Ez az én véleményem e

rapit denique inexplebilis nostrorum bonorum sitis: qui Germania devicta Transsylvaniaque subiugata pascuis Poloniae, divitiis Italiae, Galliarum opibus, et amplissimis Hispaniarum fortunis inexhausta siti inhiabit, nec unquam dum regis aut principis alicuius nomen superesse audit, quiescere certe poterit. Nam, me Christe, toto erramus coelo, si patientiam nostram vel tantillum ad incolumitatem nostram profuturam speramus. Quo nos pacis ac pactorum observantiores, aequitatisque retinentiores ostenderimus, eo magis in nos barbarorum insolentiam exacuemus, qui haec nequaquam nostrae virtuti aut bonitati causae, sed desperationi rerum nostrarum tribuent. Proinde nisi armis nos defendamus, nihil certe restat aliud, quam uti solent homines extrema iudicum sententia suppliciis addicti, ut placide ad supremum casum nos componamus, ac veluti pecora macellis destinata tanquam clausis oculis ferrum in praecordia recipiamus. Nisi forte iudicemus cum voluntatem nos opprimendi habeat, fortunam hosti defuturam, qui velut ignis a parvis ortus initiis, omnes iam fere totius orbis regiones inde a Perside ad septentrionem usque fumo et flamma inuasit, ac instar rapidissimi torrentis, non solum totam Aisam, sed magnam quoque Europae et Africae partem horrendis suis tempestatibus inundavit. Quod mare iam, quaeso vos, Turcarum amici, qui montes, quae flumina, qui populi sunt in medio relictis, quorum praesidio tuti esse possitis? Et nescimus adhuc quo versemur in periculo, sed ultra pacem anhelamus, non solum impietatis ac turpitudinis, sed etiam periculorum omnium plenissimam non secus ac olim Israelitae cupiebant ad ollas Aegyptiacas sub certa spe servitutis redire. Quae cum ita sint Serenissime Princeps, aut vincendum est, Christo Duce, et auspice Christo, aut patriae sanguine ultimoque spiritu litandum. Nam medium inter haec duo extrema quaerere perinde est, ac si homines suspendio addicti, vel pecora macello destinata salutem sperent, nisi illud speremus, quod apud Homerum Ulyssi promiserat Polyphemus, nempe ut eximii honorarii loco ultimi devoremur.

Eum enim habemus hostem, qui non solum acquirere, sed etiam conservare regna sciat, quique ita dominatur, ut ubicunque semel vestigium fixerit, nunquam inde se dimoveri patiatur, nec unquam se attollere queat seges, quam semel illa barbarorum calamitas depresserit.

háború neméről, s eddig számos bizonyíték mutatja, hogy Felsőged tetszését is elnyerte. Lycurgus, a spártaiak törvényhozója inkább veszni hagyta fél szemét, mintsem elálljon attól a nagyon tiszteletreméltó kezdeményezéstől, hogy hazája számára üdvös törvényeket hozhasson. Az athéniak egykor egy bizonyos Cyrsilust kövekkel dobáltak agyon, mivel azt tartotta, hogy szerencsés dolog békét kötni a barbárokkal, feleségét pedig az attikai asszonyok kövezték meg hasonlóképpen. Miért nem viseljük el hát türelmesen, ha ellentmondanak nekünk, holott elhatároztuk, hogy a haza akarata, mely tiszteletre méltó és üdvös, lesz az irányelvünk? Eddig arról szóltam, mennyire igazságos, Istennek tetsző és nyilvánvalóan szükséges ez a háború, most mintegy ablakon át legalább néhány szóval be fogom mutatni, mennyire hasznos, és egyáltalán nem olyan nehéz, mint amilyennek hiszik.

Először is, ha a fegyverek, melyek segítségével vagy meg kell védenünk a hazát, vagy mindannyiúnknak együtt kell elpusztulnunk (nincs olyan jóslat, mely ennél igazabb lehetne), ha tehát a fegyverek a föld méhébe lennének is rejtve: akkor is a lehető legnagyobb igyekezettel kellene napvilágra hozni őket. Most viszont nincsenek elrejtve, és nem is valahonnan, a világ végéről kell megszerezni őket, hanem készen állnak, rendelkezhetünk velük, kezünkben vannak, ha férfiak akarunk lenni. Ámbár Magyarország már a legnagyobb nyomorúságba került, de még vannak kipróbált, válogatott katonái, s ha ezekhez más keresztény erők is csatlakoznak, bizonyosan semmi okunk sincs rá, hogy a barbárok mérhetetlen számától rettegjünk. Nem panaszlom fel most már, hogy a velenceiek, lengyelek és a többi éppen ezen a részen élő átkeresztény istentelen módon szövetkezett a törökkel; ha ők egyesítették volna a föld különböző részein lévő tengeri s szárazföldi erejüket a miénkkel, s szembeszálltak volna a barbárokkal, s jobb szerették volna az Istenhez és testvéreikhez való hűséget megőrizni, mint a rettegő ellenségnek szolgálni, most nem gyötrődnénk. Legyen megengedem — bár nagy lelki tusakodással —, legyen végül, mint mondtam, ahogyan a keresztények végzete rendeli: késleltessék a győzelmet, akik hitszegően elpártoltak tőlünk, melyet a kezünkben tartanánk; ha egyesülnénk velük.

De még hitszegésükkel és elszakadásukkal sem érik el, hogy elveszük egy a barbárok fölött aratható győzelem reményét. Erdélynek és Havasalföldnek vannak még olyan kiváló katonái, hogy végső veszély esetén még a törökök mérhetetlen számával szemben is nem megvetendő csapatokat tudnának önerőből felállítani.

Et haec est mea de genere huius belli sententia, quam serenitati quoque tuae placere multis hactenus documentis comprobatum est. Lycurgus ille Lacedaemoniorum legislator ut salutare patriae leges ferre posset, maluit unum oculorum amittere, quam tam honesto coepto desistere. Athenienses etiam quoddam tempore Cyrsilum quendam, qui pacem cum barbaris iucundam esse censeret, lapidibus obruerunt: similiterque mulieres Atticae uxorem eius lapidarunt. Cur igitur contrarias hominum vuculas patienter non feramus, qui tam honestam salutaremque Patriae sententiam tueri statuimus? Hactenus ostendi, quam hoc bellum sit iustum, pium, et plane necessarium, nunc quam sit utile, et non prorsus ita difficile utque putatur, paucis saltem quasi per transennam significabo.

Primum enim si arma quorum praesidio salus patriae munienda est, aut nobis omnibus ad unum pereundum (: nullum enim hoc verius oraculum esse potest :), si inquam arma in intimis terrae visceribus laterent: nihilominus tamen magna quavis molitione eruenda essent. Nunc vero nec sunt abdita, necque aliunde procul ex ultimis Garamantum regionibus accersenda: sed sunt parata, sunt in promptu, sunt si viri esse velimus, in manibus. Quamvis enim Ungaria iam ad summam paucitatem redacta sit, habet tamen adhuc veteranos selectissimosque, milites quibus si alii Christiani vires coniunxerint, nihil est certe, quod immensum barbarorum numerum reformidemus. Non iam queror de impia cum Turcis conspiratione Venetorum, Polonorum coeterorumque hac quidem in parte pseudochristianorum, qui si classicas terrestresque suas vires diversis in orbis partibus nobiscum coniungerent, et adversus barbaros excurrerent, fidemque Deo atque fratribus suis, quam immanissimis hostibus servare mallent, non laboraremus. Sed esto iam quamvis non sine ingenti animi commotione concesserim: esto inquam demus hoc fato Christianorum, ut illi a nobis perfide dissociati, victoriam, quam coniuncti ipsis pene in manibus habebamus, retardent.

Nequaquam tamen perfidia et schismatibus suis efficient, ut omnem de victoria e barbaris reportanda spem abiiciamus. Habet enim adhuc Transylvania et Transalpina eum militum florem, utsi extrema necessitas ingruerit, non contemnendas copias possit per se quoque immenso Turcarum numero opponere.

Ennek nemrég ragyogó bizonyítékát adta az a fényes győzelem, amelyet a Szinán basa és az egész török hadsereg fölött arattunk Isten kegyelméből a katonai fegyelem lelkiismeretes betartásával. Ehhez járul még a vidék rendkívüli módon és mértékben megerősített helyzete, úgyhogy nem csoda, ha valamikor Drachometes, a dákok királya le tudta verni, sőt, el tudta fogni Lysimachus makedón királyt. Ez a Traianusszal, a messze leghatalmasabb római császárral kapcsolatos eseményekből is ragyogóan kiviláglik, aki több, mint 16 éven át viselt súlyos háborút Decebál, a dákok királya ellen, és amikor már köröskörül minden vidéket elfoglalt, hogy ezek felől tudjon Dáciába törni, még akkor is alig tudta hatalmas véráldozatok árán legyőzni. Nem említem azokat a nagy veszteséggel járó vereségeket, melyeket törökök a mieinktől szenvedtek el, valahányszor betörték Erdélybe — és ez igen gyakran megtörtént. Itália jó részén kívül most már Németország is igen jóindulatúan viszonyul hozzánk és ügyünkhöz, jóllehet, ez a tartós tétlenség miatt lanyhább lett, de nem kétséges: ha nagyszámú városából és tartományából tapasztalt és kiképzett katonákat küldene, a török seregek nagyságának megfelelő számú csapatot tudna felállítani. Mert nem csupán a barbároknál, hanem nálunk is születnek férfiak, van számos ifjú, aki harcra termett és kész vérét ontani hazájáért, oltáraiért és tűzhelyeiért.

Nem hiányoznak a jó lovak, a vas a fegyverzethez, arany és pénz a katonák zsoldjára, a hadigépek, faltörő ágyúk, sem a többi háborús felszerelés. Az isteni jótékonyág bőkezűen ellátott bennünket mindazzal, amire egy ekkora háború elkezdéséhez szükség van, csak fel kell ismernünk, milyen javaink vannak, a köz érdekét pedig a magánérdek elé kell helyeznünk, s nem szabad habozni, hogy vagyonunkat és életünket örömet feláldozzuk a haza védelméért. Sokan vannak a törökök, de számuk nem végtelen, jórészt vegyes népség szedett-vedett hordaléka, s bár megszámlálhatatlanok, az európaiak sosem hátráltak meg az ázsiaiak elől, hanem a kisebbség majd mindig legyőzte a többséget. Xerxes ötmillió katonával és ezer hajóval megtámadta a kétszáz hajóval felszerelt Görögországot, s mégis, nyolcvanezer görög szét-szórta és megfutamtotta.

Miért lenne hát csoda, ha mi, európaiak legyőznénk az ázsiai és anatóliai barbárokat? Cato méltán nevezte őket nőcskéknek, Caesar azt mondta róluk: jöttem, láttam, győztem, pedig katonái, amikor a hadvezér a Rajna folyón akart átkelni, hogy megküzdjön a germánokkal, azt mondták, hogy aláírta végrendeletét; ezek az ázsiaiak tehát gyávák,

Cuius rei luculentum certe nuper argumentum praebuit clarissima illa victoria, quam de Sinano uniuersoque Turcarum exercitu diligenti militaris disciplinae observatione ex gratia Dei reportauimus. Huc accedit munitissimus regionis situs, qui talis tantusque est, ut non sit mirandum Lysimachum Macedoniae Regem olim a Dromochete Dacorum Rege fundi atque adeo capi quoque potuisse. Quod item luculenter aperret etiam ex Traiani Romanorum Imperatoris longe potentissimi rebus gestis qui quamvis amplius XVI. annis cum Decebalò Dacorum Rege bella gesserit gravissima: vix tamen cruentissimam de eo victoriam reportare potuit, cum omnes circumcirca regiones obtinuerit, ex quibus in Daciam irruptiones facere licuisset. Nihil iam dicam de iis cladibus quas Turcae quotiescunque in Transylvaniam irruerunt, quod factum est saepissime, ingenti suo cum detrimento a nostris acceperunt. Iam vero praeter magnam Italiae partem Germaniam quoque habemus nobis nostraeque causae coniunctissimam, quae licet diuturno otio fere elanguerit, non est tamen dubium, quin si veteranos e numerosissima urbium. regionumque multitudine delegerit, militarique disciplina imbuerit, iustas certe Turcicis exercitibus copias opponere possit. Non enim tantum apud barbaros, sed etiam apud nos nascuntur viri, est copiosa iuuentus, bello acta pro patria, pro aris et focus sanguinem fundere parata.

Non equi praestantes, non ferrum pro armatura, non aurum opesve pro stipendio militum, non machinae, tormentaue, non reliqui ad bellum apparatus desunt. Omnia certe quaecumque ad tantum bellum suscipiendum requiruntur, larga nobis manu suppeditavit divina benignitas, modo nostra bona agnoscamus, modo publica priuatis praeponamus, modo opes, vitamque nostram liberaliter in defensionem patriae insumere ne dubitemus. Multi sunt Turcae non tamen infiniti numero, et illi ipsi magnam partem ex collectitia promiscuae plebis colluue, et quamvis essent innumerabiles: Asianis tamen nunquam Europaei cesserunt, sed paucissimi plurimos plerumque devicerunt. Xerxes quinquagies centenis inscructus hominum millibus, et classe mille ducentisque nauibus adornatam Graeciam inuasit, et tamen ab octoginta Graecorum millibus fusus atque fugatus est.

Quid igitur mirum erit Asiaticos Anatolicosque barbaros a nobis Europaeis profligari? Quos Cato ille mulierculas merito appellavit: de quibus Caesar dixit: Veni, vidi, vici: cuius tamen milites quum Rhenum fluvium contra Germanos pugnaturus, Imperator transire vellet, testamenta consignasse perhibentur: quos denique Asianos, si

ha az európaiakkal hasonlítjuk össze őket, s ezt a régi filozófusok és orvosok is megerősítik magának a tapasztalatnak és a természet erős és csalhatatlan törvényeinek az alapján. Mert kiket győztek le az európai görögök Trójánál? Ázsiaiakat. Ugyancsak a görögök először Marathón mezején, tíz évvel később pedig Szalamisznál — Xerxesnek menekülnie kellett —, majd Plataiánál szórták szét őket. Ázsiaiakat! S azok, akiket a makedón Sándor vert le? Szintén ázsiaiak és keletiek voltak, akiknek erkölceit, életét és intézményeit a törökök mindenben utánozzák. Mert gyakran előfordul, hogy rendkívüli nagyságú hadseregeket csupán kis csapattal vernek szét és futamítanak meg. Így például Marius kétszázezer cimbert terített le nyolcvanezer emberrel, majd Catulusszal együtt kis sereg élén újból 104 ezret ölt meg. Thesszáliában Pompeiust negyvenezernyi gyalogsággal, hatvenezernyi lovassággal, valamint keleti segédsapataival és az egész római nemességgel együtt Caesar megfutamította és kiűzte táborából, holott csupán harmincezer gyalogosa és ezer lovasa volt. Miért szóljak Tigranes hatalmas seregeiről? Lucullus kis csapatocskákkal kerekedett felül rajta. De a török kincstára sem feneketlen és mérhetetlen, mint ahogyan büszkélkednek vele: birodalma virágzása idején is tudott dolog volt, hogy bevételeinek teljes összegéből nem szokott kétmillió aragnál több beérkezni. Ez a jövedelem azonban különböző címeken már nagyon megcsappant, amit nyilvánvalóvá tesz egyfelől a különböző hadjáratok sokasága, másfelől az, hogy nem olyan régen III. Murát saját törvényének előírása ellenére hallatlan adókat vetett ki a törökökre, ami egész birodalmában zavargásokat okozott.

De maga a végtelenül jó és nagy Isten is, a mi oldalunkon áll — ezt csak az nem hiszi, aki a törökkel tart —, hiszen jogosabb okunk van a háborúra és jobban megfelel Isten ígéjének, mivel szentségesen szent vallásunkat védelmezzük. Amazok kocsikkal és lovakkal, mi a seregek Istenének nevével ajkunkon küzdünk; amazok, noha sosem bántottuk őket, háborút indítanak ellenünk, mi a jogtalanul ránk támadót üzzük ki; amazok Mohamed istentelen babonáságáért, mi pedig Krisztus legszentebb vallásáért viselünk háborút; amazok barbárok és hitetlenek, mi műveltek és keresztények vagyunk; amazokat a babona vezérli, bennünket a vallás; őket a sokaságuk, bennünket a hit; ők idegen országokért, mi saját hazánkért, tűzhelyeinkért és oltárainkért harcolunk.

Europaeis conferantur imbelles esse, veteres Philosophi et Medici, firmis infallibilibusque naturae rationibus ipsaque experientia confirmant. Quos enim Graeci Europaei ad Troiam vicerunt? Asianos. Quos iidem primum in campo Marathonis decennio post in Salamine Xerxe fugiente mox in plataeis profligarunt? Asianos. Quos Alexander Macedo armis subegit? Hos ipsos Asianos, orientalesque quorum mores, vitam ac instituta Turcae in omnibus rebus sequuntur. Saepe enim fit, ut exercitus multitudine infiniti parua admodum manu fundantur, atque fugentur. Sic ducenta cimbrorum millia Marius delevit octoginta hominum millibus. Rursus cum Catulo non magna manu centum et quattuor millia necavit. In Thessalia Pompeius cum 40 millibus peditum, equitum vero sexaginta millibus item, cum totius orientis auxiliis, ac omni nobilitate Romana a Caesare fugatus est, et castris exutus, qui tamen non plures, quam triginta peditum millia, ac mille equites habebat. Quid infinitas Tigranis copias commemorem? A Lucullo parvis copiis superatas? Sed nec thesaurus Turcae est plane infinitus et immensus, at quidam iactitant. Nam florente adhuc imperio eius certo cognitum fuit, non amplius, quam vigesies centera aureorum millia ex omni redituum summa ad eum deferri solita. Quae tamen redituum summa quantopere sit iam diminuta multis nominibus, cum ex tot tamque diversis bellis apparet, tum ex eo maxime quod non ita quidem Amurathes 3. inauditas Turcis tributorum exactiones, contra praescriptum legis suae, magno cum totius Imperii sui tumultu imposuerit.

Sed et Deum ipsum ter optimum Maximum a nostris partibus stare, quis non credat, nisi Turcici nominis studiosus, quum et iustio rem belli habeamus causam, et conuenientio rem verbo Dei, immo sacrosanctam religionem obseruemus. Illi in currubus et equis: Nos in nomine Dei exercituum pugnamus: illi, ne lacessiti quidem, nobis inferunt bellum, nos iniuste illatum propulsamus: illi pro impia superstitione Mahometis, nos pro sanctissima Christi religione bellum gerimus: illi barbari ac infideles: nos humanitate perpolitati ac Christiani: illi ducuntur superstitione, nos religione, illi multitudine, nos fide: illi pro alienis regnis, nos pro nostra patria, focus et aris pugnamus.

És még mindig kishitűen kételkedünk a győzelemben, holott a jóságos és hatalmas Isten és Megváltónk, a Királyok Királya a mi oldalunkon harcol, holott onnan a bűnnel teli Mohamed való, innen az igaz Isten hívői, onnan az istentelen babonások, innen a legnemesebb királyok és fejedelmek, amonnan a zsarnok és a legkegyetlenebb hóhérok, innen a keresztények és bátor katonák, amonnan a gyáva rablók, innen a harcos európaiak, amonnan az elpuhult ázsiaiak; innen a szép szemérem, amonnan a bűnös kéjvágy, innen az igazságosság, amonnan a jogtalanság, innen végül az igazi keresztény erények, amonnan minden véték és szertelen nagy bűn. Noha bennünket is sokféle hiba és fogyatkozás fertezett meg, mégis jobbak vagyunk ama hitetleneknél, sőt, amazok léte hiábavaló, mi, keresztények viszont Isten népe, juhái, legelője vagyunk. Ékesszólóan jósolta meg Isten Dávid próféta által, hogy négy birodalom lesz, majd utána egy ötödik, mely nem azért emelkedik fel, hogy a török zsarnok jelentéktelen szarva a feldúlásán szorgoskodjék. De Ezékielnél is világosan megígéri az Isten Góg és Magóg pusztulását, akik sok tudós ítélete szerint maguk a törökök, s hogy ez e mostani időben fog bekövetkezni, azt az isteni János is világosan kinyilatkoztatja a Jelenések könyvében. A Szentírás ezen igaz jóslataival egybecsengenek azok, amelyek Mohamed birodalmának pusztulásáról kerengenek, mely keletkezésétől számítva nem tart tovább ezer évnél, s ez a szám a tudósok helyes ítélete szerint már csaknem betölt.

De nincs-e hitelt érdemlően emlékezetünkben az, hogy a török épp ebben az időben fog a legerősebben háborúra készülni, s szárazon és vizen megrendíti Európát, a keresztény királyok pedig szembe fognak szállni vele csapataikkal és teljesen legyőzik; s akkor Keletről is támad majd egy király, aki miután a keresztényeknek kitérte az utat Ázsiába, könnyedén a hatalmába keríti mindazt, amit most a török birtokol?

Vagy a széthasadt szikla példázata, melyet Abbas Ioachimus alkalmazott valaha Franciaország királyára, mondván: És akkor majd a kakas megnöveli taraját és uralkodni fog és teljességgel megújul. Az is nagyon valószínű, amit sok bölcs gyakran hangoztat: az ottománok nemzetsége már-már császárainak sorát kimerítve uralkodik, s amint hatalama I. Rudolf császár uralkodása idején keletkezett, kipusztulni ugyanúgy, egy másik Rudolf alatt fog.

Et adhuc de victoria dubitamus pusillanimes, quum ex hac nostra parte Deus optimus, Maximus ac Rex regum Saluator noster pugnet, illinc sceleratissimus Mahomates, hinc veri Dei cultores, illinc impie superstitiosi, hinc nobilissimi reges et principes, illinc Tyrannus et carnifices crudelissimi: hinc Christiani fortesque milites, illinc timidi praedones, hinc bellicosi Europaei, illinc imbelles Asiani: hinc pulcherima pudicitia, illinc nefanda libido, hinc iustitia, illinc inequitas, hinc denique verae christianaequae virtutes, illinc omnia vitia atque scelera enormia. Quamvis enim multiplicibus sumus contaminati vitiis atque defectibus: meliores tamen sumus ipsis infidelibus, immo nequaquam ipsi sunt: sed nos Christiani sumus Dei nostri populus, oves, atque pascua. Disserte enim Deus praedixit apud Danielem prophetam quattuor fore Monarchias, nec quintam posthac surrecturam,¹⁵ ut parvulum illud Turcicae Tyrannidis cornu eam vastare satagat. Sed et apud Ezechielem luculenter promittit Deus miraculosam Gogi atque Magogi, qui multorum eruditorum iudicio ipsissimi sunt Turcae, deletionem, quam in hisce iam ultimis temporibus fore divus quoque Ioannes in sua Apocalypsi manifeste declarat. His verissimis sacrarum literarum oraculis consonant et illa, quae de Mahometano delendo circumferuntur imperio, non amplius ab exorsu suo, quam mille annos duraturo, quem numerum iam fere completum esse recte statuunt eruditi.

An vero a fide dignissimae non memoriae etiam est proditum circa haec eademque tempora maximum apparatus belli Turcam facturum et terra marique Europam concussurum, cui christianos Reges suas esse opposituros copias, et Turcam omnino debellandum: tum vero et ex Oriente Regem quendam oriturum, qui omnibus iis, quae nunc Turca possidet, Christianis via in Asiam patefacta, facile potiat.

Quod quidem Abbas Ioachimus¹⁶ de rupe scissa ad Regem Franciae accomodavit, iamdudum: Et tum, inquit, gallus augebit cristam suam, et regnabit, et omnibus renovabitur. Iam vero illud quoque nimis est probabile quod crebris multorum sapientum usurpatur sermonibus Otthomannicam familiam, iam iam finiendo imperatorum numero regnaturam, ac sicuti sub Rudolpho primo Austriaco Caesare ortum suum habuit: sic sub Rudolpho altero extinguendam.

¹⁵ Talán nem felesleges emlékeztetni arra, hogy a Dániel könyvében megfogalmazott történetészlelet mennyire meghatározójává lett a protestáns történetészleletnek is.

¹⁶ Giacchino da Fiore, calabriai apát, a protestáns történetészleletben feléledő chiliasztikus elképzelések egyik későközépkori ősforrása.

Bár lenne isteni eredetű ez a jóslat, másrészt abban kell szilárdan hinnünk, hogy valamennyi jövendölés közt azt a legbiztosabb, amely szerint Krisztus, a mi Megváltónk mindig népe mellett fog állni és segítséget fog neki hozni. De maguknak a barbároknak is van egy jóslatuk a gránátalmáról, saját pusztulásukról és a keresztények győzelméről, ez azonban közismertebb annál, semhogy megismételjem.

Úgy vélem, eme jövendöléseknek nagyobb hitelt kell adni, mint akár Joannes Hiltenius, akár Lactantius Firmianus rémképeinek, akik szerint a Kelet újból uralkodni fog, a Nyugat pedig szolgaságba süllyed, kivált, mivel erről már tudjuk, hogy beteljesedett.

Minthogy így állnak a dolgok, Felséges Fejedelem, nincs okunk rá, hogy elveszítsük bátorságunkat: fegyverkezzünk, üzzük ki a fegyvert fegyverrel, s az ellenséget saját területén támadjuk meg. Mert jóllehet, a háború kiemetele bizonytalan és a hadiszerencse változó, mégis: dicső dolog a szabadságért, az életért, magáért Istenért és a szent válásért harcolni, és ha elesünk, s sebekkel borítva meghalunk érettük, az nem a halált jelenti, hanem azt, hogy az örökkévalóságba, a halhatatlan életbe költözünk.

Úgy gondolom, eleget szóltam a háború neméről, lehetőségéről és arról, hogy miben lehet reménykedni. Most csekélységemhez mérten azt szeretném legalább néhány szóval kifejteni, hogyan kell megvívni ezt a háborút.

Mert látom, még azok is, akik ezt hallják, felhozzák velem szemben, hogy a gonosz kiűzésének az a taktikája, amellyel néhányszor már próbálkoztunk, nem járt túl sok szerencsével, és valahányszor a keresztények fegyvert ragadtak és harcba szálltak a törökkel, az régen és a közelmúltban is vereséggel végződött. Hallom is, mit mondanak: fegyverekkel semmire vagy nagyon kevésre megyünk a török ellen. Legyen hát de miféle fegyverekkel?

Hogy eddig milyen nevetségesen irányították a törökök elleni háborút, azt nagyon is jól tudjuk, és mindannyian a leghevesebben méltatlankodunk miatta, épp csak nem vicsorgunk és pusztulunk bele.

Mert ha bevalljuk az igazságot: maga az ellenség sem akarhat és kívánhat egyebet, mint amit a háború irányításával kapcsolatban lát és tapasztal részünkről. Senkisem vesz tudomást a lehetőségekről, hiábavalóak a nagy kiadások, későn kerül sor a tanácskozásokra, még később a hadi előkészületekre.

Quod ut divinitus optandum, sic illud vicissim firmiter tenendum est certissimam omnium esse eam divinationem qua Christus Salvator noster populo suo semper affuturus suppetiasque allaturus creditur. Nam illud ipsorum et barbarorum de rubeo pomo, excidio suo, Christianorumque victoria vaticinium vulgarius est, quam ut hic commemorare libeat.

His ego praedictionibus maiorem fidem censeo habendam, quam vel Ioannis Hiltenii,¹⁷ vel Firmiani Lactantii¹⁸ terriculamentis, quibus illi statuunt Orientem rursus dominaturum et Occidentem serviturum, praesertim cum iam pridem copletem noverimus.

Quae cum ita sint Serenissime Princeps, non est quod animos despondeamus, sed arma paremus, arma armis propulemus, et hostem in suis territoriis lacessamus. Nam ut concedam incertus esse exitus belli, Martemque communem: tamen pro libertate, pro vitae periculo, pro Deo ipso, Sanctaque religione pugnare gloriosum est, quo quibus cadere, mortemque per vulnere oppetere non est mori, sed in aevum sempiternum vitamque immortalem migrare.

De genere belli, eiusque facultate, quid possit sperari, satis dictum arbitror. Iam qua ratione id ipsum gerendum sit, pro nostra tenuitate paucis saltem indicabimus.

Video enim mihi a multis etiam eorum ipsorum, qui haec audiunt, obicium istam propulsandi mali rationem, aliquoties iam tentatam minus feliciter evenisse, Christianosque quotiescunque ad arma et manus cum Turcis ventum sit, et olim et proximis annis semper inferiores discessisse. Audio quid dicatur: Armis (: inquis :) contra Turcam parum aut nihil proficimus: esto, sed quibus tandem armis?

Quam ridicule enim bellum contra Turcas hactenus administratum sit, non solum non ignoramus, sed omnes etiam ad unum vehementissime ob id indignamur, et tantum non ringimur ac enecamur.

Nam si verum fateri volumus, ne hostes quidem aliud optare aut velle possent, quam quod a nobis in administranda re bellica fieri cernunt et experiuntur. Omnes negliguntur occasiones, magnae expensae frustra fiunt, sero deliberationes, serius expeditiones suscipiuntur.

¹⁷ Johannes Hiltenus németországi ferences 1458-ban megfogalmazott próféciája szerint 1516-tól fokozatosan megszűnik a pápai önkény, 1651-ben következik be a világ vége, de közben 1600-ban a törökök elfoglalják Olaszországot, s 1606-tól Góg és Magóg egész Európára kiterjeszti hatalmát. Philipp Melanchthon ismerte e jövendölést (cf. Apologia Augustanae Confessionis. Articulus 13.)

¹⁸ Lucius Caelius Firmianus Lactantius (240-320k.), egyházatya, Diocletianus egyik fiának nevelője.

Közben pedig csúfosan elfut az idő, melynek során összesűrűsödött minden fontos tennivaló, a pénzt eltékozzák, a keresztények ereje fokozatosan csökken. Végre, amikor a török már határainkat pusztítja, vagy nagy hadsereggel akar ellenünk indulni, akkor végre mi is elkezdünk serényen buzgólni, hogy csapatokat állítsunk fel. De milyen csapatokat, a halhatatlan Istenért? Milyen katonákat állítsunk ki? Veteránokat? Olyanokat, akikkel hozzászoktunk a gyakori győzelemhez? A legkevésbé sem.

Ország szerint s tova szóló dobpörgés hangjára, s a nyereség reményében összegyűlnek néhányan, akiknek büzlik a munka, ha látnád őket, azt mondanád, ez a nép söpredéke és legalja. Jó, ha minden századik személyében bukkansz olyanra, aki felölti a mellvértet vagy a páncélt, vagy akár csak a háború kezdetén örömet találkozik az ellenséggel. Jóságos Isten, micsoda maradék ez? Fényűzéstől megrontott emberek, tékozlók, korhelyek, szerencsejátékosok, eladósodottak, kéjencek és ehhez hasonlóak (tisztelet a néhány kivételnek), úgyszólván az aljanép, akiket nem a haza védelme vonz a háborúba, hanem a részegeskedés, a szerencsejáték, a rablás vágya, a szentségtörés és minden galád bűn büntetlensége és szabadsága. Tehát, ha az isteneknek is tetszik, ezzel a tömeggel, ezzel az Isten és ember előtt gyűlöletes, elvetemült söpredékkal kezdünk bele a szent háborúba. Majd Mandrabulus módjára szedjük a sátorfánkat és valahol másutt verünk állandó táborát, a szerencsétlen alattvalók vagyonaát elvesztegetjük és piócák módjára kiszipolyozzuk őket, úgyhogy táboraink nem a katonák gyülekezetének, hanem a dorbézolásra alkalmas helynek fognak majd tűnni, ahol minden csupa zürzavar a pazarlás, megvesztegetés, kéjvágy, istentelenség, ittasság, verekedések, veszekedések, gyilkosságok miatt. Alig van olyan katona, aki ne hurcolná magával szeretőjét, a vezérek pedig egyenesen kettőt — micsoda hallatlan gyalázat — vagy még többet visznek magukkal. És mégis ilyen gyönyörűséges, sisakforgós, ragyogóan felcicomázott, elhízott és lustaléptű lovakkal ellátott katonákat kell hatalmas költségen, messziről, idegen földről vagy nem tudom honnét felhajtunk, s nagy idővesztéssel és földjeink kárára az országon áthozunk. Ezek, míg az ellenség nem üti fel a fejét, dicsekedve kérkednek, s szerteszét híresztelik győzelmeiket.

Interim tempus in quo omnia consistunt momenta rei gerendae, turpiter elabitur, pecuniae dilapidantur, sensim vires Christianorum imminuntur. Tandem quum Turca fines nostros infestat, aut cum numeroso exercitu aduersum nos ascendere cogitat: operam tum demum dare satagimus, ut nos quoque copias cogamus. Sed quas copias Deum immortalem? quem militem cogimus? Num veteranum? Num eum, quo saepius vincere consueverimus? Nihil certe minus.

Pulsantur longe lateque tympana ad eorum strepitum conveniunt aliqui lucri spe quos laboris taeditum est: si videres foecem ac sentinam civitatum esse diceres. Vix ex iis centesimus quisque reperiri potest, qui thoracem aut lorica induisset, qui hostem vel a belli limine salutasset. Reliqui Deus bone quales? Homines luxu perdit, decoctores, ganeones, aleatores, obaerati, meretricibus dediti, atque his similes (: paucis exceptis, quibus honos sit :) fere reliqui, quos in bellum trahit non patriae defensio, sed studium ebrietatis aleae rapinarum, sacrilegiorum, stuprorum et omnium scelerum impunitas, atque licentia. Cum huiusmodi igitur turba ac perditissimorum hominum Deoque pariter et hominibus inuisorum colluvie bellum si Diis placet sacrum auspicamur. Mox tandem Mandrabuli more promotis castris stativa alicubi figimus, miserorum subditorum facultates disperdimus, et instar sanguisugarum consumimus ut non tam militum conventus, quam bachanalia nostra castra videri possint, ubi luxuria corruptelis, libidine, impietate, crapula tumultu, vixis atque coedibus omnia miscentur. Vix ullus est miles, qui singulas meretrices secum non circumgestaret, duces vero ipsi binas pluresve inaudita cum ignominia circumducunt. Et tamen hic bellus, cristatus, ac splendide ornatus, pinguibusque ac tardigradis caballis vectatus miles magnis impendiis procul e peregrinis oris, vel nescio unde est excitandus, magnaue cum iactura temporis et agrorum ad nos perducendus. Itaque si hostis non appareat, gloriose se iactant, ac omnis victoriis suis longe lateque complent.

Mihelyt meghallják, hogy közeleg az ellenség, vagy elmenekülnék, vagy mint a csapatostól egybehajtott disznók, saját tömegüktől megijedve biztonságosabb helyre vonulnak. Ha pedig az ellenség késlekedéssel akarja kijátszani őket, már néhány hónapos várakoztatás is — a nyári kánikula forrósága, vagy az első harapós hidegek — tüstént romlásba és pusztulásba dönti a még oly nagy csapatokat is. Akkor majd, minthogy rosszul mennek a dolgok, megindul a vezérek lelke: egy részük megretten, más részük méltatlankodik; ebből születnek a szemrehányások, az üres és hiábavaló felhánytorgatások: a magyarok a németeket gyávasággal és félelemmel vádolják, a németek a magyarokat árulással, s nekik tulajdonítják a hadjárat sikertelen kimenetelét. Úgy tűnik, e sok baj oka és kútfeje abban rejlik, hogy semmit sem intéznek el jól az elején, semmiről sem tanácskoznak idejében, semmi sem folyik rendben, hanem aki kapja, marja — és mindenre ez a jellemző. Ezt követően mit tettek és mi történt mindig, ha nem sikerült annyira a vállalkozás, vagy szerencsétlenebb volt a kimenetele? Vajon a rómaiak módjára összeszedték erejüket? Vajon megragadták az alkalmat a vereség megbosszulására? Vajon megpróbálták hadicselt alkalmazva visszaszerezni a győzelmet? Dehogyan! Nem emberek módjára viselkedtek, hanem mint amikor a megsebesített vadak vagy kutyák nyüsztelve rejtekhelyet keresnek és ott fekszenek, míg a sebek fájdalma enyhül: az elesettek egy részét és hadi szerszámaikat hátrahagyva elmenekültek a jobban megerősített helyekre vették be magukat s magukban morgolódtak. Majd ha újból visszatér beléjük az élet és a harcok kiújulása felbolydulást szül, megint elkezdenek valamire készülni, megint vállalkoznak valamilyen hadjáratra. Ha valaki azt tanácsolná nekik és odakiáltaná, hogy a török dühével szemben érintetlen katonai erőkre van szükség, senki sem hallaná meg, és mindnyájan kifütyülnék, mert még egyáltalán nem fogták fel a veszedelmet.

Ha pedig ezt követően mindezen téblábolás közepette levelet s hírt kapnának az elszenvedett vereségről, az elfoglalt városokról, a bevett várakról, a legyilkolt, szétszórt és menekülő hadseregről, akkor végre egybegyülnének, összehívnák a vezéreket és tanácsadókat, határozatot terjesztenének elő a török elleni háborúról, újra gyűjtenének holmi csapatocskákat, és segítségért könyörögnének. Így aztán újból a törököké lenne a győzelem s diadalittasan térnének haza, de ezek maguk is ujjonganának s élőszóval és írással szertekürtölnék mindenfelé és minden országban, hogy nem legyőzöttként, hanem győztesként térnek meg otthonukba.

Ubi hostis appropinquare dicitur, aut fugiunt, aut tanquam sues agminatim coaceruati, suisque ipsorum tumultibus consternati in tutiora se recipiunt. Quod si vero hostis mora eos eludere velit, confestim certe paucorum mensium expectatione, aut aestinus caniculae feruor, aut primorum frigorum morsus, quantumvis magnas copias nostras peste ac lue conficiunt. Tum re male gesta commoventur ducum animi aliorum ad metum aliorum indignationem: hinc accusationes, hinc vanae mutuaeque criminationes nascuntur, dum Vngari Germanorum ignaviae ac timiditati, Germani rursus Ungarorum proditio, infoelices expeditionum eventus attribuunt. Harum omnium calamitatum causa caputque videtur in hoc consistere, quod nihil initio recte, nihil maturo consilio, nihil ordine deliberatur, sed ut quique incidit id subito arreptum in omnes eventus efficitur. Postea re minus succedente aut etiam infelicius gesta, quid semper hactenus factum aut gestum fuit? Num more Romanorum fortius insurrexerunt? Num occasionem vindicandae cladis arripuerunt? Num stratagematibus victoriam recuperare tentaverunt? Minime gentium, sed ut percussae bestiae et canes cum clamore latebras quaerunt, et ibi incubant, dum dolor inflictus sopiatur: ita illi relicta magna caesorum parte, ac reliquis instrumentis bellicis in quietem se abdiderunt, ac munitioribus locis inclusi secum mussitarunt. Rursus animis in praecordia redentibus cum exortu tumultu terpidari coeptum est, aliquis iterum apparatus et aliqua expeditio suscipitur. Suaderet aliquis ac occlamaret occurrendum esse furori Turcico viribus militum integris, nullaque adhuc strage accepta, nemo audiret, omnes exploderent.

Deinde suae hanc cunctationem allatis literis ac nuntiis acceptae cladis, expugnati oppidi, captarum artium, caesi, fusi, atque fugati exercitus: tum demum conveniri, tum principes atque consiliiarii convocari, tum deliberatio de bello Turcico proponi, tum copiulae rursus aliquae recolligi, et auxilia cogi. Ita Turcis interim victoria potitis, ac cum magno triumpho domum reuersis, ipsi quoque Ouantes et non victi, uti ipsi passim et voce et literis ubique gentium praedicant, sed victores ad sua tripudia se recipiunt.

Minden korábbi hadjárat kézzelfogható bizonyíték arra, hogy ez így történne, hiszen nem ez játszódott-e le minden korábbi hadjárat során? Mert ha Esztergomot a második hadjáratban visszafoglalták, azt Istenen kívül egyedül Mansfeldnek, a hadvezér katonai felkészültségének kell tulajdonítanunk. A havasalföldi győzelemmel kapcsolatosan sem lehet panaszkodni, melyet Felsőged vívott ki Isten segedelmével és saját kiváló katonai felkészültségével, s ragyogó példáját adta, hogy a törököt le lehet győzni. Miért csodálkozunk hát, ha a török mindig győz, mi pedig vereséget szenvedünk? Ők sikeresek, mi pedig mindenben sikertelenek vagyunk, ők azonban, mielőtt belefognak valamibe, megtanácskozzák, mi pedig azután gondolkozunk, miután lezajlottak a dolgok, és akár a frigeek, későn kapunk észbe. Ez bizony olyan, mintha a betegnek halála után nyújtának oda az orvosságot, vagy még inkább, mintha gyermeki módon játszadoznánk, ha ugyan játék az, ha a vezérek égbekiáltó ostobaságáért az ártatlan achivok lakolnak meg.

Ha ez továbbra is így lesz, ki jövendölhetne szerencsés kimenetelt, jó sorsot hadjáratainknak?

Mert ha senki sem reméli, hogy sántán rohamra tud indulni a csatában, béna tagokkal, vakon nyilazva versenydíjat tud szerezni: hogyan bízhatunk a győzelemben, miközben a vezérek nem törődnek semmivel, a katonák pedig mindent megengednek maguknak? Visszatérek tehát oda, amiből kiindultam, és teli torokból, teli tüdővel kiáltom, jósolom, az eget és a csillagokat hívom tanúul, hogy vagy fegyvert kell fognunk a pogány ellenség ellen, vagy mindannyiónknak az utolsó szálig könyörtelenül el kell pusztulnunk.

De milyen fegyverekre, milyen katonákra, milyen háborúra és milyen harci felkészültségre várjak? Itt a Rhodus, itt ugorj! Bizonyára könnyebb vádlóan felmutatni, mi az, amivel nem rendelkezünk, mint külön-külön számba venni, mennyi és milyen dologra van feltétlenül szükségünk ehhez az igazságos, dicsőséges és kikerülhetetlen háborúhoz.

A győzelem eléréséhez mindenekelőtt szilárd vallásra van szükségünk. Ezt még a törökök is belátják, akik ugyan Mohamed istentelen tanának hívei, de ezt olyan tisztelettel, olyan egyetértéssel ápolják, hogy a régi rómaiak példájára, akárcsak azok, részben az állam, részben a magánügyek, elsősorban azonban a hadügyek legerősebb alapjának tartják.

Hec se ita haberi omnes superiorum temporum expeditiones manifestae declarant. Nonne enim haec omnia in praeteritorum annorum expeditionibus evenerunt? Nam quod Strigonium secunda expeditione captum videmus, id secundum Deum soli Ducis Mansfeldii disciplinae militari acceptum feramus oportet. Nec de Transalpina victoria quicquam conqueri necesse est, quam Serenitas Tua singulari militari disciplina post opem Dei consecuta est, Turcamque vinci posse clarissimo exemplo demonstravit.

Quid mirum igitur Turcas semper vincere nos semper affligi? ipsos proficere nos in omnibus deficere, quum ipsi soleant antequam rem gerere aggrediantur, consultare, nos vero rebus peractis deliberare, et cum Phrygibus sero sapere? Certe hoc nihil aliud est, quam post mortem medicinam aegroto adhibere, vel plusquam pueriliter ludere, si tamen lusus sit tanta Ducum vaecordia innocentes achinos plecti?

Quod si ita deinceps quoque fiat, quis prosperum exitum, felicem nostrarum expeditionum fortunam ariolari queat?

Si enim nemo claudum in certamine cursus, nemo mancum cestibus, nemo coecum sagittis bravium assequi posse speravit: Quomodo nos victoriam nobis in tanta ducum negligentia, militumque licentia pollicebimur? Revertor itaque eo, unde discessi et quanta possim vocis laterumque contentione proclamo, praedico, coelum atque sydera testor aut armis contra prophanum hostem utendum esse, aut omnibus ad unum nobis crudelissime pereundum.

Sed qualia requiram arma qualem militem, quale bellum atque disciplinam: hic Rhodus est, hic saltus. Facilius est certa ea accusando ostendere, quod non habeamus, quam commemorare singillatim, quae quantaque ad tam pium gloriosumque bellum necessaria habere debeamus.

Primum omnium ad victoriam consequendam religionem esse necessariam, vel ipsimet Turcae vident, qui quamvis impiam Mahometis doctrinam sectentur: eam tamen tanta reverentia, tantoque consensu colunt, ut exemplo veterum Romanorum non secus eam atque totius cum publicae, tum privatae imprimisque rei bellicae firmissimum esse fundamentum statuunt.

Bennünket viszont megosztott a keresztény vallás különbözősége, s nem tudunk többet elérni velük szemben, mint az egy kocsiba különböző irányban befogott lovak.

Ezért amikor II. Murátnak azt mondta valamelyik udvari embere, hogy féltő, a háborúval ingerelt keresztények elhatározzák, hogy egyesült erővel indulnak ellene háborúba, a mosolygó zsarnoknak a következő mese jutott eszébe s így szólt: Midőn egyszer a farkasok észrevették, hogy jókora csapat kutya (ők ugyanis így nevezik a keresztényeket) közeledik feléjük, igencsak megrettentek, de egyikőjük, amelyik előbb járt a többinél, fölmászott a legközelebbi hegycsúcsra, hogy megnézzze, mekkora a kutyák száma, majd vidáman visszafordult az övéihez, s így szólt: nincs mitől félnünk.

Ellenségeink színe és szokásai ugyanis annyira különbözőek, hogy nem tudnak közös elhatározásra jutni, ha pedig egyenként jönnek, könnyen elbánunk velük. Bizony, ez történik a keresztényekkel is vallásuk különbözősége miatt, ezt érezzük is és fájdalmat okoz, de nem igen tudunk segíteni rajta. A jó fejedelmekhez azonban mégis az illik, ha már nem is tudják gyökerestől kiirtani ezt a bajt, mert erre egyedül Isten képes, hogy készítsenek valamilyen gyógyszert ellene.

Ha a régebbi időkben találunk hasonló példákat, hasznos dolog megvizsgálni őket és a tanulságosabbakat utánozni közülük. Amikor V. Károly, Nagy Károly óta a leghatalmasabb császár kegyetlen háborút indított a protestánsok ellen és úgy látta, hogy semmi haszna nincs belőle, úgy irányította a fejedelmek s a többi halandó lelkét, hogy szigorúan betiltván a többi szektát és eretnokséget, a vallás Isten igéjének leginkább megfelelő formáját, a katolikusokét és a protestánsokét akarta szóhoz juttatni az egész birodalomban, nehogy megnyissa az utat a barbároknak Németország felé. Ezzel a mérsékléssel, mint látjuk, elérte azt, hogy ha szándékaikat egyeztetni tudják, akkor képesek a török elleni háborúra készülni, amennyiben valóban erre akarják adni a fejüket.

Mindenesetre az lenne kívánatos, ha a vallási egyenetlenkedést teljesen meg lehetne szüntetni, s még ha ezt könnyebb is kívánni, mint amennyire valószínű a bekövetkezése, a fejedelmeknek azon kellene fáradozniuk, hogy a vallási ellentétek miatt elkeseredett nemeseket és közrendűeket a fenyegető hatalmas veszélyre és az egyetértés szükségességére való figyelmeztetéssel kigyógyítsák ebből, ezért, hogy legalább a háború idején legyenek egységesek, maradjanak együtt és

Nos vero Christiani religionis varietate distracti, non plus contra eos efficere possumus, quam in diversa nitentes equi uni curru iuncti.

Unde cum Amurati secundo, quidam purpuratorum formidandum esse diceret, ne Christiani bello irritati coniunctis viribus bellum in eum cogere decernerent, subridens Tyrannus meminisse inquit, illius fabulae convenit. Quum lupi aliquando magnam canum (: ita enim ipsi Christianos appellant :) multitudinem adversus se adventare cognovissent, vehementerque consternati fuissent, unus ex iis provecior coeteris, in proximum montem profectus, cacumen eius, ut canum multitudinem contempleretur, conscendit. Verum cum eos multos quidem, sed diversorum colorum esse conspexisset, laetus ad suos reversus non est inquit, quod timeamus.

Tanta est in hostibus nostris colorum morumque diversitas, ut in aliquem simul conspirare nequeant, singulos vero si venerint, facile absorpserimus. Id certe Christianis ob religionis varietatem usu venire magis dolere, santireque quam sanare possumus. Verumtamen decet bonos principes, cum hoc malum funditus extirpare nequeant, id enim est solius Dei, aliquam tamen ei medicinam facere.

Utile est ergo in simili casu exempla vetera inspicere, et ex iis prudentiora imitari. Cum Carolus V. Imperatorum a Carolo usque Magno potentissimus bellum adversus protestantes gereret acerrimum, nihil se eo profecturum animaduertens, ne barbaris in Germaniam viam patefeceret, ita animos principum coeterorumque mortalium conciliavit, ut severe interdictis coeteris sectis, haeresibus duas religionis formas verbo Dei convenientiores in toto imperio sonare voluerit Catholicorum et Protestantium. Qua moderatione id effectum videmus, ut iam qualicunque animorum concordia bellum in Turcas moliri possent, si serio manus operi admouere vellent.

Optandum quidem certe esset, ut haec religionis discordia penitus tolli posset: verum si iam id optari, magis quam fieri queat, danda saltem esset principibus opera, ut animos tum nobilium, quam ignobilium controversiis religionis exulteratos saltem instanti periculo summaque consentiendi necessitate sanarent, ut belli saltem tempore sint unum, maneant unum

haljanak is meg együtt mindazok akikért Krisztus odaadta életét, s akiket egyetlen szövetség és egyetlen keresztség kapcsol össze.

Frangepán Ferenc kalocsai érsek bölcsen intette egykor a császárt és a többi német fejedelmet: vessenek végre véget a belső viszálykodásoknak, adják fel a vallási vitákat és foglalkozzanak mindnyájan a török háborúval, mivel a testvéri egyenlenségeket nyugalmasabb időben könnyebben el tudják rendezni. Mert ha a fejedelmek a vallást akár erőszakkal, akár valamilyen közvetett úton megzavarják, kétségtelenül teljesen elidegenítik maguktól alattvalóikat és restté teszik őket a barbárokkal szembeni háborúra, márpedig ennek a legkevésbé sem szabad bekövetkeznie; sőt, még a polgárháborút is kiváltják ezzel, és magukhoz vonzzák a külső ellenséget. Josias, Josaphat és a többi istenfélő király példája szerint inkább arra kellene törekedniök a fejedelmeknek, hogy szigorú törvények segítségével nyilvános megbánást és könyörgéseket rendeljenek el, az emberek nagy mértékben megromlott erkölcsét javítsák meg, a nyilvánvaló istenkáromlást súlyosan büntessék meg, és teljes buzgalmukkal azon legyenek, hogy egyetértést hozzanak létre az összes rend között. Mert az égen és földön minden jó az egyetértésből ered és az egyetértéstől függ, s nem csupán az országoknak, városoknak, otthonoknak, hanem magánemberként is mindenkinek nagyon nagy szüksége van rá. Helyesen mondja az isteni próféta, hogy mennyire jó és örömteli dolog, ha a testvérek egyet akarnak.

De bölcs fia, Salamon is úgy szólt, midőn az egyik épített, a másik pedig lerombolta, hogy amit tesznek, az nem egyéb, mint hiábavaló munka.

Megváltónk pedig valamennyi közt a legsúlyosabb szót mondta ki: minden birodalom, mely megosztja önmagát, elpusztul. Cyrus, a perzsák királya e szerint a példa szerint cselekedett. Scylurus és Scytha inteni akarván fiaikat azt parancsolták, hogy törjenek szét egy vesszőnyalábot. Amikor ez együttesen nem sikerült, egyenként adták oda nekik a vesszőket, hogy törjék szét, s egyedül is könnyen elbántak velük. Látjátok, mondták, ugyanez történik majd velünk is: ha kölcsönös béke tart össze bennünket, senki sem tud legyőzni, de ha gyűlölködés választ szét, bárki felülkerekedhet rajtunk. Helyesen mondta Sallustius is, hogy az egyetértés révén a kis dolgok is hatalmassá nőhetnek, a viszálykodás ellenben még a nagyokat is romlásba dönti.

moriantur et unum, pro quibus ipse Christus est mortuus, quosque iungit unum foedus, unumque Baptisma.

Sapienter ergo Franciscus de Frangepanibus Archiepiscopus Colociensis monuit olim Caesarem, ac coeteros Germaniae principes,¹⁹ ut tandem modum imponerent domesticis discordiis, et omissis de religione disceptationibus totos se se bello Turcico dederent, quum discordiae fratrum postea quoque quietiore tempore facilius componi possint. Nam si principes religionem vel vi, vel oblique turbauerint, nihil dubii est, quin animos subditorum a se alienissimos reddant, et ad bellum contra barbaros, quod tamen minime omnium fieri debebat, segnissimos efficiant, immo plerunque bellum quoque ciuile excitent, externosque hostes attrahant. In id potius principibus incumbendum foret, ut exemplo Iosiae, Iosaphati, coeterorumque piorum Regum, publicam poenitentiam atque preces indicerent severis legibus, corruptissimos hominum mores corrigerent, manifestas in Deum blasphemias graviter vindicarent, et omnes ordines summo studio ad concordiam adducerent. Quiquid enim in coelo atque inter mortales optimum est, id omne a concordia proficiscitur et pendet, ac non provinciis duntaxat, urbibus ac domui: sed privato etiam cuique maxime necessaria est. Itaque recte regius propheta: Ecce inquit, quam bonum et quam iucundum est habitare fratres in unum.

Sed et sapientissimus eius filius, Salomon, cum unus aedificat et alter demolitur, quid aliud agunt, nisi quod frustra laborant.

Immo Salvator ipse noster omnium gravissime, omne, inquit regnum inter se divisum desolabitur. Cyrus Persarum Rex, idemque exemplum imitatus, Scylurus Scyta cohortari filios allatum virgarum fasciculum confringere iusserunt. Id quum praestare valeret coniunctim nemo, tum singulas perfringendas eis dederunt, quas cum singuli facile confringerent: Videtis, inquit, idem nobis futurum, ut mutua pace concatenatos nullus expugnare valeat, odiis vero seiunctos quis superare nequeat? Recte ergo Sallustius concordia res parvas in immensum crescere, discordia vero etiam magnas dilabi dixit.

¹⁹ Oratio Francisci comitis de Frangepanibus... Ratisbonae, 1541 (RMK III. 337.)

Mert akár lepezett a viszály, akár nyilvánvaló, olyan, mint a szárazkór, amely nem szűnik meg előbb, csak ha az egész testet megtámadta és tönkretette. A makedón Philippus is ezzel az eszközzel pusztította el egész Görögországot: az athéniek, spártaiak és thébaiak belső viszályainak segítségével.

A török kezében is ott a viszálykeltés, mint kitűnő eszköz, mellyel a leghatalmasabb országokat is fenekestől felfordítja. Ha valahol nem talált rá, titkos, de a maga számára is nagyon ismerős cselszövésével el szokta hinteni, ha kialakult, pénzt nem kímélve táplálja, ha elcsendesedett, bármi módon, ahogy csak tudja, felszítja, s békés időkből azért könyörög, hogy csak ezt az egyet küldje Isten a keresztényekre.

Így foglalta el ez a ravasz zsarnok Görögországot, Epirust, Dalmáciát, Illyriát, Mysiát és a mi igen szerencsétlen Magyarországot. Sőt, most is arra törekszik a gyakori követségekkel, hogy a viszályt föltámassza a keresztények között és megossa erőinket, s a magyaroktól elválasztott németeket a teljes megsemmisülésbe vigye.

De senki sincs, aki ne látná, hogy ezek a dolgok mind szükségesek a győzelemhez: térjünk hát át a rejtettebb dolgokra, melyek kevésbé nyilvánvalóak az emberek számára.

Mindenekelőtt, ha le akarjuk győzni a törököt, tapasztalt hadvezérekre van szükségünk, akiket nem a királyokkal és fejedelmekkel való rokonság, nem az irántuk megnyilvánuló egyéni kedvezés vagy valamely méltóság, hanem a hadvezéri erények, a hadviselés tudománya, a kiváló erény, a tekintély és szerencse tüntetnek ki.

Az erény ugyanis magában foglalja a kitartást a tennivalók közepette, a bátorságot a veszélyben, a szorgalmat a cselekvésben, a gyorsaságot a feladat elvégzésében, a megfontoltságot az előrelátásban. Ugyanide tartozik a hűség, feddhetetlenség, mértékletesség, emberség és más hasonló erények, s ha ezek hiányoznak, a hadvezérek bizony többet ártanak az államnak, mint használnak. Helyesen ítél, aki azt mondta magának, hogy félelmetesebb az a hadsereg, ahol oroszlán vezet szarvasokat, mint az, ahol a szarvas oroszlánokat.

Az athénieknek — mint tudjuk — egykor jóslat mondta meg, hogy vezéreik hibájából pusztulnak majd el, s ezt végzetük igazolta is. És azt látjuk, keresztény testvérem, ugyanez történik velünk is jó néhány éve: hogy vezéreink — tisztelet a néhány kivételnek — játszadoznak, nem pedig harcolnak, s tapasztalatlanságuk és gyávaságuk miatt úgy tűnik, nem a török ellen, hanem a törökök érdekében viselnek háborút.

Discordia enim sive sit manifesta, siue occulta similima est phrasi, quae non prius desistit, quam totum corpus profligatum everterit. Sic Philippus Macedo non alio certe instrumento, quam intestinis Atheniensium, Lacedaemoniorum, et Thebanorum dissensionibus totam evertit Graeciam.

Habet Turca discordiam pro praecipuo instrumento quo potentissima quaeque regna funditus evertit. Ipsam itaque si nulla fuerit, occultis et sibi familiaribus dolis serere solet, nascentem nulli pecuniae parcens auget, sopitam quibus potest modis excitat, et statis temporibus hanc solam a Deo Christianis immitti precatur.

Hac arte Graeciam, Epirum, Dalmatiam, Illyricum, Mysiam, et miserrimam quoque nostram Ungariam, vaferrimus Tyrannus occupavit.

Immo ne nunc quidem aliud, tam crebris legationibus agit, quam ut discordia inter Christianos excitata, vires nostras dissociet, seiunctosque Germanos ab ungaris ad internationem disperdat.

Sed haec omnia ad victoriam necessaria, nemo est, qui non videat: veniamus ergo ad ea occultiora, quae vulgo minus patent.

Primum ergo omnium, si Turcas vincere volumus peritos copiarum duces habeamus oportet, quos non propinquitas regum ac principum non priuatae gratiae aut qualiscum e dignitas, sed Imperatoriae illae virtutes, scientia rei militaris, excellentia virtutis, autoritas et foelicitas commendare debent.

Virtus autem complectitur laborem in negotiis, fortitudinem in periculis industriam in agendo, celeritatem in conficiendo, consilium in providendo. Eodem pertinet fides, innocentia, temperantia, humanitas, et similes virtutes, quae si defuerint, plus certe nocebunt duces copiarum, quam rei publicae prodessent. Unde recte iudicavit, qui dixit sibi, magis formidandum exercitum, videri cervorum duce leone, quam leonum duce cervo.

Sed certe quod Atheniensibus oraculo quondam praedictum fuisse accepimus perituros illos ducum vitio, atque id exitus comprobavit, idem me Christe, nobis quoque tantum non quotannis usuvenire videmus, quorum duces paucis exceptis, quibus honos sit, ludere, non pugnare, et pro Turcis, non contra Turcas bellum gerere ob iperitiam et ignauiam videntur.

A kiváló vezérek mellett részben olyan emberekre lenne szükség, mint amilyeneket Diogenész keresett. égő lámpásával, de nem talált, részben olyanokra, mint amilyeneket lámpás nélkül is mindenfelé látott. Mondom, a háború viseléséhez katonai vezetőkre, előjárókra és katonákra is szükség lenne. De milyenekre? Külföldiekre? A legkevésbé sem, hanem sajátokra, s ha csak egy mód van rá, a mi területünkön születettek.

Vajon olyanokra, akik vaktában gyűlnék össze a zászló alatt és futnak össze a dobszóra? Semmi szín alatt, hanem olyanokra, akiket a bölcs hadvezérek szigorú ítélete alapján válogattak ki.

Kezdekre és újoncokra van szükség, akik még a szagát sem érezték az ellenségnek? Aligha, hanem pajzsra, kardra, dárdára, nyílra, lövedékre, lovasságra, gyalogságra, pénzre, olyanokra, akik a hadművészet egyéb ágaiban is a lehető legjáratosabbak. Mert ahogyan Vegetius írja Valentinianus Caesarhoz: a csatákban nem annyira a nagy létszám és a tapasztalatlan vakmerőség, hanem a hadművészet és a gyakorlat szokta meghozni a győzelmet.

Tehát ha békét akarsz, készülj a háborúra: aki győzelemre vágyik, az szorgalmasan képezzen ki katonaságot, aki kedvező eredményeket vár, az ne a véletlenre, hanem tudására bizza magát. Mert míg a jól kiképzett katona harcba vágyik, a tanulatlan fél tőle; többet ér a csatában a tapasztalat, mint az erő, s ha hiányzik a fegyverforgatás tudománya, a paraszt semmiben sem különbözik a katonától.

S noha a hadsereget megszámlálhatatlan mennyiségű vargával, szabóval s más hadban járatlan emberrel töltötték fel, semmit sem érnek az ellenséggel szemben, ha előzetesen a legszigorúbb kiválogatás alapján nem képezik ki őket a lehető leggondosabban. Egykor a perzsák is ragaszkodtak a katonák kiválogatásának és kiképzésének elvéhez, akik Cyrus vezetésével maguk alá vetették Keletet; ezt tették a makedónok, akik Fülöp és Nagy Sándor uralkodása alatt leigázták a perzsákat és görögöket; ezt a rómaiak, akik a negyedik birodalmat alapították meg, ehhez tartják magukat most a törökök, akik évente tapasztalt hadvezéreket küldenek a különböző tartományokba, s ezek a keresztények gyermekei közül minden harmadikat vagy negyediket kiválasztanak.

Ezek közül az alkalmasabbakat kora gyermekkoruktól fogva a katonaságnak kötelezik el, és mindenféle fáradtságnak, katonai kiképzésnek vetik alá és szüntelenül gyakorlatoztatják őket.

Post duces eximios hominibus opus esset partim talibus, quales Diogenes interdum accensa laterna, quaerebat, sed non inveniebat: partim etiam quales ubique sine lucerna videbat. Opus inquam esset ad bellum gerendum, et praefectis tribunisque militum et militibus. At qualibus? Num externis? Minime, sed nostris et in nostra quantumquidem fieri potest, regione natis.

Num temere ad dexilla, tympanaque confluentibus? Necquaquam. Sed acerrimo prudentissimorum ducum iudicio delectis.

Num tyronibus et novitiis, qui ne a primo quidem belli limine hostes salutarunt? Haud opinor: sed scutis, gladiis, hastis, sagittis, bombardis, cursu, coestu, lucra, coeterisque militaris disciplinae praeceptis longe instructissimis. Nam ut Vegetius ad Caesarem Valentinianum scribit: in omni praelio non tam multitudo et virtus indocta, quam ars et exercitatio solent praestare victoriam.

Ergo qui desiderat pacem praeparet bellum: qui victoriam cupit, militem inbuat diligenter, qui secundos optat eventus dimitet arte, non casu. Nam sicut bene exercitatus miles praelium cupit, ita formidat indoctus, plusquam in pugna prodest usus, quam vires, et si doctrina cesset armorum, nihil distat rusticus a milite.

Quamvis igitur exercitus innumera multitudine sutorum, sartorum, coeterorumque imperitorum sit completus: tamen contra hostem nihil proficiet, nisi ante acerrimo delectu habito militari disciplina diligentissime sit institutus. Hanc tenuerunt diligendorum exercendorumque militum rationem Persae olim, qua orientem sibi Duce Cyro subiecerunt: hanc Macedones, qui Philippo Alexandroque regibus Persas, Graecosque subiugarunt: hanc Romani, qui quartam constituerunt Monarchiam, hanc denique obtinent ipsimet Turcae qui quot annis peritos militiae duces mittunt in diuersas prouincias, qui de pueris Christianorum tertium aut quartum quemque deligant.

Ex iis aptiores a prima statim pueritia militae destinant, et omni laborum militarisque disciplinae praeceptis imbutus diligentissime exercent.

Ebből a mondhatni nevelőiskolából némelyekkel a janicsárok megcsappant légióit töltik fel, és azáltal, hogy átmennek valamennyi katonai rendfokozaton, valamint nagy tisztségek és jutalmak kilátásba helyezésével hozzászoktatják őket, hogy a győzelmet el kell érni, némelyeket pedig basává, szpáhivá, béggé tesznek és más előljárói méltóságokba emelnek ki. Azt mondják, amikor Philopoimén, akit a görögök utolsó hadvezérének tartanak, úgy látta, hogy a görögök régi hadi tudománya már teljesen odavan, a legválogatottabb nemes ifjúságból nagy csapatot állított maga mellé, s amikor egyszer az ifjak e tetszetősen felfegyverzett csapatával belépett valamelyik görögországi színházba, mely zsúfolt volt az emberektől, mindenki nagy tapsal jutalmazta.

Ha az ő példáját követnék a fejedelmek, s a hadművészetet újra élővé tudnák tenni: nem kétséges, hogy a törökök hadi erényét nem csupán ki tudnák egyenlíteni, hanem felül is tudnák múlni, s dicsőséges győzelmet tudnának aratni fölöttük. S ha csekélyebb is vagyok annál, hogy akár egy szót is merjek szólni erről a dologról, mégis úgy ítélem, az lenne a leghelyesebb, ha a keresztény fejedelmek, köztük pedig Felséged, a kiváló Fejedelem szintén gondoskodnék az egyes nemzetekből a legszigorúbb válogatással kiszemelt meghatározott számú lovasság és gyalogság felállításáról, és ellátná őket a szükséges fegyverekkel, amelyeket a hadviselésben legjáratosabbak állítottak elő, s gondoskodnék róla, hogy különböző hadgyakorlatok révén mindig készen álljanak bármilyen háborús eseményre. Ha ezt megtenné (és ezt legalább a példa kedvéért szeretném elmondani), a különböző népekből: magyarokból, székelyekből, szászokból, oláhokból és a betelepült rácokból jól felfegyverzett és kiképzett gyalogosok és lovasok komoly ezreit tudná kiválogatni, mert ettől még az egyiptomiakat sem kellene megkímélni, s nem kétséges, ha így szerveznék meg a sereget, akkor nem csupán a szomszédok, hanem az idegenek is nem remélt módon segítségünkre sietnének, amikor a helyzet megköveteli.

Helyesen mondta Xenophon, aki igen tapasztalt hadvezér volt, hogy azok, akik mindig készen állnak a fegyverfogatásra, ugyanezt az elvet követik azért, hogy sok barátjuk legyen, ellenségük pedig egy sem. Mert ha nincs is semmilyen segédcsapatunk egyesítve, a veteránok eme seregével a nemesség maradék rendjeit és a polgári segédcsapatokat, könnyebben fel tudnánk tartóztatni az ellenséges támadást, és veszteségeket is tudnánk okozni nekik.

Ex hoc veluti seminario alios diminutis Ianizarorum legionibus supplementum surrogant, et per omnes militiae ordines propositis maximis honoribus adque praemiis, ad victoriam consequendam assuefaciunt, nonnullos(!) ad Bassarum, Spahiarum, Begorum, coeterorumque praefectorum dignitates evehunt. Narrant Philopoemenem, quem Graecorum Imperatorum ultimum dixerunt, quum videret vetustam Graecorum rei militaris disciplinam penitus abolitam esse, haud exiguam nobilissimae iuventutis manum sibi adiunxisse, quumque aliquando cum hoc iuvenum globo militari armatura decenter ornato in quoddam Graeciae theatrum multitudine hominum refertum introisset, magnum illi ab omnibus plausum esse datum.

Cuius exemplum si principes sequerentur, labantemque bellicae rei disciplinam in usum revocarent: non est dubium, quin militarem Turcarum virtutem, non solum adaequare, sed etiam superare, gloriosissimamque de iis tandem victoriam reportare possent. Et si autem minor sum, quam ut vel unicum hac de re verbum facere ausim: tamen rectissimum fore censuerim, si cum alii Principes Christiani, tum inter eos Serenitas Tua, Princeps inclyte, certum ex singulis nationibus equitum, peditumque numerum, acerrimo delectu habito seligendum curaret, eosque hominum rei bellicae peritissimorum opera, armis necessariis adornaret, omnibusque militaris rei exercitiis continue ad omnes belli eventus imbuendos curaret. Quod si faceret, et (: quod saltem exempli causa dictum velim :) seria ex singulis nationibus Ungaris, Siculis, Saxonibus, Volachis et peregrinis Rascianis equitum peditumve millia probe armata exercitaque seligeret, nam ne Aegyptiis quidem hic parci deberet: nullum est dubium, quin hoc institutum non modo vicinorum sed etiam alienorum insperata auxilia, cum res poposcerit, nobis adiungeret.

Recte enim dixit Xenophon Dux rei militaris peritissimus eos, qui semper in promptu, et expedita habent arma, hoc consequi, ut amicos habeant multos, inimicos, vero nullos. Quod si quandoque nos omnia destituant auxilia: his tamen veteranorum copiis, reliqua ordinaria nobilitatis, civium auxilia adiungentes, facilius, et impetum hostilem sustinere, et negotium eis ultro facessere possemus.

Ha valaki szememre vetné, hogy gyerekes dolog és a nagyotmondók sajátja, hogy rég eltemetett dolgokat akarnak újra felidézni, annak azt fogom válaszolni, hogy a királyságokat és birodalmakat a katonai erény és a jól felkészült hadsereg ereje hozza létre s ugyanez őrzi is meg őket. Ha eldobod a fegyvereket, elbocsátod a katonákat, semmibe sem veszed vagy megveted a hadtudományt, akkor szükségszerű, hogy az ország vagy magától kezd hanyatlani, vagy szomszédainak zsákmányává válik. Ilyen volt egykor a makedónok phalanxa, a rómaiak légiói, Korvin Mátyás ama cseh veteránjai: ilyen most a janicsárok rendje, akik ereje azelőtt is növelte a török birodalmat, most pedig a lehető legnagyobb mértékben kiterjeszti. De minden kérdés között a leglényegesebb annak megfontolása, hogy honnan lehet elegendő pénzt szerezni az állandóan a végeken állomásozó csapatok ellátására és a csapatok gyakorlatoztatására. Még ha sikerül is a pénzszerzés más, tisztességes módját megtalálni, hasznos lenne, ha a belgák eljárását is utánoznánk: ők már hosszú évek óta képesek arra, hogy háborút viseljenek a spanyolok ellen, melynek céljaira mind előkelőik, mind gazdagabb matronáik önkéntes adományokat szavaztak meg, s ezt a fényűző lakomákra és öltözködésükre szánt összegből vették el.

Ha valaki azt hozná fel ezzel szemben, hogy arannyal fogjuk az embereket, ha ilyen meggondolások alapján viselünk háborút a török ellen, annak könnyen válaszolok: ami szép, az nehéz. Mert fordíthatjuk-e helyesebb célra a kiadásokat, mint olyasmire, melyért nem szabad túl nagy árnak tartanunk azt sem, hogy kockára tegyük életünket? Ha a hajós dühöngő viharba kerül, inkább minden értékes tárgyat kidob, semmint hajótörést szenvedjen, vagy végveszélybe jusson.

Az orvosok is hasonlóképpen cselekszenek, amikor a test bizonyos részeit habozás nélkül kiégetik vagy felvágják, csakhogy az egész testet meggyógyítsák. Régebben az angol izzadmányos kórt és a francia nyavalyát — ezek új és külföldről származó betegségek — új gyógyszerrel is kúrálták, hasonlóképpen a török támadás visszaverésére is hiába használnánk a most szokásos fegyvereket, más, hatásosabb harcmodorra kell áttérnünk, s az új bajra az orvosok példája szerint új gyógyszert kell alkalmaznunk.

Igaz ugyan, az ezen katonák kiválogatásáról és hadi jártasságáról szóló gondolatok egyáltalán nem újak, hanem régiek, és a perzsák, makedónok, rómaiak teljességgel e szerint jártak el, ma pedig a törökök teszik ugyanezt.

Quod si quis obiiciat puerille ac nugatorum esse, vetustate sepulta in lucem revocare velle: Respondebo ei, ut regna atque Imperia virtute militari beneque instituti exercitus viribus comparari, eadem etiam ratione conservari. Si tollas arma, removeas militem, disciplinam bellicam negligas, aut contemnas: necesse est regnum ibi, aut per se concidere, aut in praedam finitimis cedere. Patuit hoc olim in phalange Macedonum, in legionibus Romanorum, in Boemicis illis Matthiae Corvini veteranis: patet etiamnum in ordine Ianizarorum, quorum viribus et antea crevit Turcicum imperium et nunc maxima ex parte sufflaminatur. Sed horum omnium cardo in eo vertitur, ut ineatur ratio, qua ad copias continenter in finibus alendas atque militaribus exercitiis imbuendas sufficiens cogata pecunia. Etsi autem aliae quoque cogendae pecuniae rationes possunt honestae inveniri, tamen utile fuerit et Belgarum rationem imitari qui multis iam annis bellum cum Hispanis continuare valeant, et tam proceres, quam ditiores matronas ex cultus epularumque luxu in usum belli liberales sumptus decidere.

Quod si quis obiiciat, aureo nos homines piscaturos, si his contra Turcam rationibus bellum gesserimus: facile ei regeram difficilia esse, quae pulchra sint. Ubi enim sumptus ponemus rectius, quam ubi vitam ipsam impendere grave nobis videri non debet? Nautae saevientibus tempestatibus, malunt quamlibet pretiosarum rerum iacturam facere, quam vel naufragium pati, vel in periculum capitis venire.

Haud absimiliter medici, aliquot partes corporis amburere, aut referare non dubitant, modo totius corporis incolumitatem rediant. Ut olim sudor Anglicus et lues Gallica, novi (navi?) ac peregrini morbi novis etiam remediis sanabantur: ita cum ad reprimendum Turcarum impetum frustra his temporibus usitata adhibuerimus arma: ad aliam diligentioreque disciplinae rationem transire, novisque malis, nova remedia, medicorum exemplo applicare debemus.

Quamvis haec de militum delectu disciplinaque militari consilia minime sunt nova, sed vetera, et tam Persis, atque Macedonibus, quam Romanis, Turcisque hodie usitasissima.

Bár sugallnának az elmondottak más üdvös terveket is ezeken kívül — így például a török birodalom ellen több irányból egyszerre intézett heves támadást —, vagy elültetnék azt a gondolatot, hogy a háborút az ellenség területére kell áthelyezni.

Mert a török Scipio elgondolását utánozza azzal, hogy inkább mindig másutt harcol, mintsem otthon győzzék le: éppígy a keresztények számára is nagyon hasznos lenne, ha ugyanezt tennék. Hogy mennyire veszélyes dolog lehetőséget adni az ellenségnek arra, hogy saját hazánkban harcoljon ellenünk, azzal kapcsolatban a rómaiak például szolgálhatnak számunkra, akikre a gallok, Pyrrhus, Hannibal, a mi Attila-Totilánk és sokan mások mindaddig súlyos vereségeket mértek, míg inkább otthon várták be az ellenséget, ahelyett, hogy Scipio példájára az ellenséges területen próbálkozzanak. De nem akarván olyan lenni, mint Phormio, aki kioktatta Hannibált, vagy mint mondják, a disznó, amelyik Minervát tanította ki — hisz jómagam nem Mars, hanem Minerva tisztelője vagyok —, mondanivalómat be is rekesztem, s illendő lelki alázattal kérem és könyörgök Felségedhez és a többi méltányosan ítélő emberhez: fogadják kitüntető kegyükbe azt, amit jó lélekkel elmondtam, s ha valamit nem fogalmaztam volna meg elég tetszetősen, azt ne restelljék emberségük köpenyével befedni. Folytasd hát, Felséges Fejedelem, rád tekint az egész keresztény világ, folytasd rettenthetetlenül és bátran ezt a dicsőséggel teljes háborút, hárítsd el magadtól az ellenség ravasz édesgetését, szerezz magadnak kellő időben háborús szövetségeket, küldj követeket a keresztény fejedelmek valamennyi országába, gyűjtsd serényen a hadsereget, a pénzt, s készíts elő mindent, ami szükséges egy ilyen háborúhoz. Mutasd meg: a keresztények vagy győznek, vagy dicsőséges halállal halnak meg, hogy az ellenség méltón megbűnhődjék szörnyű gaztetteiért és ereje meggyengüljön, hogy a keresztény országok, melyek már nem bíznak saját ügyükben, megerősödjenek, és noha ez utóbbi években szánalomra méltóan nyomorúságos állapotba kerültek, feltámadjon erejük; hogy az egykor lehanyatlottak újból felemelkedjenek, hogy a keresztény világ megmeneküljön, s megmeneküljön a pusztulástól az az irodalom, amely halhatatlanná teszi dicső tetteinket, s végül, ami a legnagyobb dolog: az istenfélelem és szentséges vallásunk maradjon meg eleven ragyogásában.

Possent his cum alia quaedam salutaria consilia suggeri, de Impero Turcico diversis ex partibus simul acerrimis bellis invadendo, tum de ratione belli in hosticum transferenda non pauca incultari.

Nam ut Turca Scipionis consilium imitatur, dum semper foris pugnare mavult, quam domi vinci: Ita Christianis quoquefacere utilissimum foret. Quam enim periculosum sit in patria hosti facultatem dare nobiscum pugnanti: exemplo nobis esse debent Romani, quos Galli, Pyrrhus, Annibal, Atilla noster Totila, multique alii maximis cladibus affecerunt, dum domi hostem praestolari, quam cum Scipione in hostico rem experiri mallent. Sed ne videar Phormio Annibalem, aut ut dicitur sus Minervam, praesertim ipse non Martis, sed Musarum cultor instruere: hic finem dicendi faciam, debita cum animi subiectione orans et obsecrans Serenitatem Tuam, et alios omnes aequi iudicii homines, ut haec bono a me animo profecta, illustri gratia excipere, et si quod minus decenter a me dictum fuisset, id totum humanitatis suae tallio obrepere non gravetur. Age ergo Serenissime Princeps, in quem totius Christiani Orbis oculi coniecti sunt, age, inquam, hoc bellum gloriae plenum, excelso animo continua, veteratorias hostium illecebras repudia, socios belli maturo satis tempore legatis in omnes Christianorum Principum regiones circummissis ascisce, militem, pecuniam, et omnia ad tantum bellum necessaria strennue compara, et vel Christianos vincere, vel gloriosae mortem oppetere doce, ut hostes poenam suis crudelissimis sceleribus dignam luant, et vires eorum atterantur, et ut Christianae regiones iam suis rebus diffidentes confirmetur, proximis hisce annis miserandum in modum afflictae erigantur viribus: olim perditae recuperentur: ut denique defendatur Orbis Christianus, bonae litterarum quae clarissima nostra facinora immortalitati consecrem, vindicentur ab interitu, denique quod maximum est, pietas et sanctissima nostra religio in suo vigore nitoreque conseruetur.

FINIS

Zusammenfassung

**Mihály Balázs—István Monok—András Varga; Ibolya Tar (übers.):
Ermunterungsrede von János Decsi Baranyai zum Kriege gegen die
Türken aus dem Jahre 1598**

Im Archiv der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften wurde schon vor Jahren ein interessanter Handschriftenband entdeckt, der neben mehreren unveröffentlichten historischen Werken auch eine unbekannte Rede von János Decsi Baranyai enthält. Diesmal wird diese in dem Frühjahr 1598 verfasste Schrift zum erstenmal — auch in ungarischer Fassung — publiziert. Die Herausgeber haben die Absicht, die historiographische Bedeutung des Werkes aufzuzeigen. Es kann für ein weiteres Beispiel der Rezeption der sg. wittenbergischen Geschichtsschreibung in Ungarn gehalten werden. Die auffallende Charakteristik der Rede betrifft den Optimismus in der Türkenfrage: es geht hier nicht mehr um die Bekehrung sondern um das Besiegen der Türken. Dieser Sieg bedarf aber wichtiger Voraussetzungen, unter denen die allerwichtigste die Vermeidung von Religionsstreitigkeiten sei. Es ist nicht auszuschließen, dass diese Rede auch als Quelle dem Werke von Miklós Zrínyi *Afium* diene.

ÖTVÖS PÉTER

Árva Wesselényi Anna levele István fiához 1636-ból

Deák Farkas nevezetes gyűjtése óta az *öreg* Csáky Istvánné levelezése jól ismert. Bár néhány esztendő hiánya Deáknak is feltűnt — pl. „az 1639. 1640. s 1641. évekről nem maradtak ránk levelei a nagyasszonynak” — a kiadás óta eltelt százöt esztendőnek nem igen sikerült gazdagítania a gyűjteményt. Nehezen hihető, hogy évekre, vagy akár hónapokra is szünetelt volna levelezése, nyilvánvalóan lappanganak, vagy éppen elvesztek a hiányokat esetleg betöltő híradásai. *Wesselényi Anna* azonban — fiaival, leveleiben is gyakran érintett rokonaival s barátaival együtt — a modern művelődés- és politikatörténeti kutatók előterébe került. Levelezése, imádságai nem csupán a történeti, de az irodalmi tudományok számára is fontossá váltak. A szerencsésen előkerülő újabb dokumentumokkal ezért folyamatosan ki kell egészíteni Deák Farkas közleményét.

Az 1636-os esztendő eseményeit aránylag jól követhetjük saját híradásaiból: három hónap alatt megfordul Pozsonyból Kassára s vissza, s leveleit Heflányból, majd újra Pozsonyból keltezi. Ismeretes, hogy még évekig a fürdőn marad aztán. Ez az újabban előkerült levele már ismét a Pozsonyból írottak közé illeszkedik. Nem szolgáltat ugyan kiváló újdonságot, hiszen 1636-ból nyolc levelét ismertük eddig is, viszont hasznos adalék lehet a koranyár eseményeihez: tudtuk, hogy menyé, Forgách Éva betegsége miatt már szemrehányást is tett fiának („*úgy tetszik jó fiam különben kellenél gondolkodni, immár ezen túl doktor kezében lészen*”), mostani levele pedig már az első vizsgálat eredményeiről tudósít. Az *atyafiság* nem tűnik oly lekötőzően nagyvonalúnak, mint korábban, ám ezen kívül azt is megtudhatjuk, milyen gazdasági akciókat tervezne, miképp értesül fia politikai lépéseiről, s mint vannak unokái, a kicsi István (1635), Ferenc (1630) és Anna (1627).

A missilis belső értékein kívül említést érdemel az a mindenképpen külső érdekesség, hogy a datálás nem teljesen tiszta vonalvezetése miatt a levéltári jelzet 1616-ot ad meg 1636 helyett. Ez azonban tévedés.

A szövegek közlési lehetőség szerint betűhív: a nyilvánvalóan hely- és személynevek nagybetűs kezdésén kívül nem látszott célszerűnek beavatkozni az ortográfiába. A központosítás változatlan, ellenkező esetben szaporodhattak volna az értelmezési problémák. Egyéb esetekben Deák Farkas útmutatása érvényes.¹

A levéltári jelzet: Csáky család levéltára (kassai levéltár) Fasc. 526. No. 4.

Szerelmes fiam Czaky Istvan!

Az Vr Isten io egesegbe eltesen sok iokal meg aligion sent malasztia-ban meg tarczon: majd harom hete hogi it Poszonban wagok lanjom-aszonjal mjvel az ferdöben wotam foglalatos előb nem iöhetem ide ez idő alatt Beczben ment vot csak maga az doktorokkal köszelven alapotiát ot mj tanacztot wöt tudom magais meg iria eleg hogi meg edigczak warakosztatak mjvel keczeges vot alapotia ha terhese wagi nem: ezen köszbe Beczben ment otis efele keczeges alapotiát montak eleg az meg hata Puhem fel menjen es ha terhes nem leszen derekasab orvosagal elien: mjkor imar vissza iöt wona azon nap meg természet szerint valo njavolaja lewen kire valo kepest talam biszoniosabag lesznek jmar bene hogi nem terhes es ig imar batorsagosab orvosagal elhet ferdövel es savanju vizzeli az mjkor ök rendelig: es ig io fiam ö Beczben jndul en penig az sawanju vizzhez mjndt aga Isten tudom ismeg tudosithatiug egimast mert en Beczben valo faraczagomotis nem szanom de ugi teczig nem sikseges nielveget nem ertem csak heiaba valo kölczeket tenek ha eben az sawanj vizzhez valo meneset rendelig ot io szivel meg warom de meg most biszontalan it Poszonban meg edig az atafisagnak semj gracziát nem vetök az egi szalasnal töbet meg fat sem hosztak adig meg en ide nem jötem es nem keretom az Senczi ispantul mert az apaszának adot vot komjsiöt az Vr az farul az hasznalt az lovok alapotiárul tudom ir Vadas Vram: edes fiam nem tudom Fekete Janos ha tudositot az utan mjndt lön az kaszai vasar alkuvasa wagi törvenj nekem biszonj eleg kar igis azt az keves potora penszt ara rendeltet es ki nem hosztak megis it adig az banjara atam wona hiszen tugatok io fiam nem en tartoszنام azert fizetnj hanem ti tartosznamek otalmasznj: hogi penik az en nem ielen letem mjat veszet wona el azt iol tudot akaratomdul s tanacsodbul löt utoszor it fen valo maradasom. Azert io fiam kerleg felete igen az meg it fen leszeg azt az potora penszt ha oda nem atak hoszage fel had it

1 Deák Farkas: Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése, Bp. 1875.

fen letemben athasam olj helire hogi aganak talert erete masfel forjntban avagi aczobanis ha penik azt oda atak es arul mjndt vegeszteg s engemjs mindt kontentaltok had erczem es tugiam hiszen tudom hogi fele Czakj Laszlora haromlig hogi it fen letemben öveleis vegesztheseg en ugi gondolkodom felele hogi az felesegedel egöt hasza meniek ha batorsagos leszen Erdelibe menesem io ha penig nem megis prjokatort valok az utan isten meg mutotia mjt czelekegink kire valo kepest edes fiam teis ird meg teczesedet azt kivetem.

Az mj leg iob az lovajmotis hoszak Daroczra hogi az feleseged utan valo lovakal fel hoszhasak mert beszeg tavali valoba sok kilczegel hosztak vala fel it letingben. Az erdeli feidelem i Naga szolgália iöt vot Gardinal Vramhosz egi asztalnál votam vele i Naga ielente hogi azt irta vot egi baratodnak jrtal vot Erdeljbe hogi neheszen maradhatnak meg Betlen Istvan mjat mert valamj tireket fogtak kitöl leveleket vötel vot el es palatinus Vrnak kildeted: kiken en semjt nem ertetem vot czak az Urtul es ig semjt nem tutam hosza szolnj: edes fiam jmar tibet jrnja nem tudok tudom Vadas Vram mjndenekről tudosit de aszon egi szalat se tiringel hogi Poszonba vagi Beczbe sok az mulatas mert az gogitas postan nem lehet ha maiusban keszdet wona hosza megis kinjeb lit wona de most jmar czak ennek kel engednj biszonj dolog ez vilag czudalia meli veszet alapotal wacion az kis Istog io wig legen de mjnap mint egineged napig igen iesztet wot sintelen walo forosag vot rajta mjnden ember azt velte himlő leszen rajta: azon köszbe foga köt ugi kinyebölt meg Panokais ugan akor fekö beteg vot inekis szöl foga köt czudalatos kepen kap az Anjan egi njoma sem megen melele mjkor oda be megink en felem akor nemjs iön az nenjeis igen kiszent adig iol vadnak meg gondviselesebel ki nem veszig az utan biszonj keczeges de hogi eczer Istenek otak az ő akaratiok szerint kel leny. Edes fiam aki itven forjnt erő aranjat kiltel vot az boglarog ki valtasa biszonjol higed en mjndt akori siksegere kiletem fel sem erterm wele talan ha az ieczesez fel talalhatnam magodis meg latnadt: most jmar ketlen tibet kel toldanj mert lanjom aszonj kedi vala tölem azt az penszt azert akartam most felele jrnja biszonj io fiam czak az tugia aki prjobalia it fen valo lakasaban a kölczezet mjt teszen azert verekedem wala enis irömetst valamj kis ioszagoczka ha tis akarjatok wala de atul feleg az meg ti io fajm ahoz erkeszhetek nem erem en azt hogi penik atolis el valiog it se legen semj bizszonios igaszan 2 szek kiszet fiden maradok azert kelene az dolgot ioban rendelnök: Firkotis az mjnt halom niocz esztendönez elöte oskolaba nem akarod adnj en most örömetst magammal marasztvam vala de ugi teczig emberem njnczen

hosza ehesz az szabolahosz akiben tartiatok es ig iob most az Anjanal maradny edes fiam ne had az szegenj agotaszontis hiszen jmar ezt az keves idöt el alhatia ir ides fiam kerleg eszeokröl nekem valaszt tugam it fennjs mjndt rendelnj keves dolgaimot aga Isten edes fiam halhasak io egeseget felöled lathasalagis io egesegebe.

Irtam Posenban 26 junj 1636

szerelmes Anjadt meg el

Arva Veselenj Anna

Címzés: Az en szerelmes fiamnak az Nagos Czakj Itvannak adaseg ez levelem

Zusammenfassung

Péter Ötvös: Der Brief von Anna Wesselényi an ihren Sohn István aus dem Jahre 1636

Anna Wesselényi war die Frau und sehr früh Witwe von dem namhaften Politiker und Staatsmann István Csáky d. Ä. Die wichtigsten Dokumente ihres Lebens sind in dem wertvollen Buch von *Farkas Deák* herausgegeben (*Die Biographie und der Briefwechsel von Anna Wesselényi, der Witwe von István Csáky, Budapest, 1875.*) Ihr Briefwechsel kann aus politischer, bildungs- und literaturgeschichtlicher Sicht für äusserst wichtig gehalten werden. Die Bedeutung der Dokumentensammlung von Deák verlangt es, die neulich entdeckten Briefe als Ergänzungen zu veröffentlichen. Diesmal wurde ein bislang unbekannter Brief aus dem Jahre 1636 publiziert. Anna Wesselényi ist mit ihrer kränklichen Schwiegertochter in Pressburg (Pozsony) und berichtet ihrem Sohn über den Gesundheitszustand der Frau ihres Sohnes, über die ärztliche Behandlung, über die Enkelkinder und letztlich über wirtschaftliche Vorhaben.

In dem Archiv wurde ein falsches Datum angegeben: 1616 statt 1636.

JANKOVICS JÓZSEF

Archaikus betegséghárító imádságok

A Zichy családnak a Magyar Országos Levéltárban őrzött levéltárában (P 707. 458. cs. 285 et B 2-3.) található az a négy betegséghárító archaikus ima, amelyre későbbi kézzel ezt írták: *Imádságok betegségekben*. Az imák az utólagos rendezéskor kerülhettek egymás mellé, ugyanis a *Sülyről való szép imádság* más kéztől ered, mint az egybetartozó, ugyanazon kéztől származó másik három. Az íráskép alapján a XVII. század első évtizedeire, harmadára tehető a rögzítés időpontja.

Bár e ráolvasások-bájolók típusai, egyes szövegmotívumai, kifejezései, szerkezete nem példa nélkül állók a hazai szakirodalomban, s korábbra datálhatók is vannak köztük, közlésüket mégsem tartom érdektelennek. Olyan archaikus szövegek ezek, amelyek az itt olvasható főmájukban ismeretlenek; inkább változatoknak hívnám őket. Nagyon fontos variánsoknak. További tanúságot tesznek az imádságok XVII. századi megléte, elterjedtsége mellett. Újabb adalékokat szolgáltatnak az eljárás technikai elemeinek változatosságáról. Közbülső állomásokat mutatnak a krisztianizálódási folyamatban.¹

Jó példa ennek illusztrálására a *Szelestei ráolvasásként* ismeretes — *Contra thargy equorum* — bájoló imádság. A lófekély elleni, még alapvetően pogány jellegű szöveg itt — a torokgyíkról — bő epikával előadott, keresztény környezetbe ágyazott. E fejlődés végső stádiumát jelzi az a torokfájás elleni ráolvasás, amely már lekerelkedett *modern* szövegeivel viszont *értelemfeletti misztikáját* is elvesztette.

¹ Lásd a 2. számú ráolvasást ERDÉLYI Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtöt lépék* című művében. Bp., 1976.² 101. Az értelemfeletti misztika megszűnéséről BÁN Imre írt levelében. Uo. 61.

A kelevényre és az izre mondott imádság pedig azért jelentős, mert társadalomlélektani szempontból alátámasztja, kiegészíti Bornemisza Péter megállapításait e műfaj meglétéről és közkedveltségéről, s az általa feljegyzett bájoló imádságok közül az *ökleletről* szólóval² mutat szoros rokonságot, motívumegyezést.³

1.

Süljrül valo szep imatsagh. Probatum est, melliet minden nap migh az nap fel nem iö, haromszor kel tiszta sziböl az süliös embernek ell mondanj

Azt mondá Urunk Szent Janosnak, menj ell te Janos az Jordán vizehez, mond megh az Jordán vizenek, tisztulion megh, mert el ieo az ö Ura teremtöie eö benne megh keresztelkedik Istensegenek hatalmanak altala. El mene Szent János az Jordán uizehez, megh monda Szent Janos az Jordan vizenek, tisztulj megh, Jordan uize, mert el iö az en Uram Teremtem, te benned megh keresztelkedik Istensegenek hatalmanak altala. Az Jordán uize megh szolala es ezt mondá: Jöiön el az en Uram Teremptöm, en megh tisztultam. En bennem megh keresztelkedhetik Istensegenek hatalmanak altala. El mene Szent Janos az Jordán vizezöt Vrunkhoz, azt monda Szent Janos Urunknak: en el mentem vala, en Uram Teremptöm az Jordán vizehez, megh mondám az Jordán vizenek, hogy megh tisztulion, mert el iö az en Vram Teremptöm, ö benne megh keresztelkedik Istensegenek hatalmanak altala. Az uiz megh szolala s azt mondá: Jöiön el az en Uram teremtem, en megh tisztultam, en bennem megh keresztelkedhetik Istensegenek hatalmanak altala.

Ell mene Urunk Szent Janossal az Jordán vizehez. Azt mondá Urunk Szent Janosnak az Jordán vizenel: Janos, keresztelj megh engemet, s megh keresztelje Urunkat Szent Janos az Jordán vizeben, s azt monda Urunk Szent Janosnak: Janos, bizoni mondom, valamelj emberek ez igiket el tudgiak szibol mondanj giakorta, avagi szüliös leszen, avagi belj fekelies leszen, igaz ugi megh tisztulion, mint az Jordan vize, Ammen.

² Bornemisza szövegeit lásd a kérdés történetiségét vizsgáló BOLGÁR Ágnes disszertációjában: Magyar bájoló imádságok a XV-XVI. századból. Bp. 1934.

³ A kötet anyagának lezárása után jelent meg PÓCS Éva: Magyar ráolvasások. 1-2. Bp. 1985-1986. amely — a közreadó kutatásai alapján — már fölhasználta a most közölt szövegeinket.

2.

Keleuenről

Hol el indola az artatlan Jesus szentekel, profetakal, martiromokal, szolala az meniegbeöl az eö szent attja: megh kel en aldonth szent fiam az en akarathomnak telliessedni. Azontol fogsagra ada magath az artatlan Jesus az sidosagh kezében. Be uiue Pilatos pituaraban, keö ozlophoz keöteözök, vas ostorual ostorozak, uas keztiöuel arczol czapdossak, szent fogajth teordelek, szent szakallath szagatak, verben fertetzetet test uala az artatlan Jesus.

Szolala, azt monda: meniej szent attiam, elegeld megh kinomath, azontol az aldonth hajnal rea hassada az eö meniej szent attja akarattjabol.

Szolala, azt monda: aldonth legj, aldonth hajnal, hogj ream hassadal, aldonth legj misekor, hogj en megh erelek. Vallara adak az magas szent kereszt fath, ki hozak Pilatos pituaraban a' sidossagh el uiuek az fel feziteö heljre az artatlan Jesust, oth fel fezitek, harom uas szegel megh szegezök, teöuis koronaual megh kóronazak az artatlan Jesust, nitoth oldalal leön az artatlan Jesus, merth merges nillal megh leöuöldek az sidossagh, hegjes czuczaua meg eöklelek az eö szent sziueth az sidosagh, verben fertezeth vala <az sidossagh> artatlan Jesus.

Szola, azt monda: meniej szent attiam, szent veremel, halalomal kith megh ualtok, fekete feöldnek szinere beöneös Adam fiath hetuen het fele keleuen testeth, tetemeth ki megh erneje, ne emezthesse megh, halala vele ne legjen, testeböl, tetemebeöl ugjan szagadozzon az gonoz keleuen emberj alatnak, mjnt az Nazaretbelj Jesusnak szent kinia szakadoza az düczöseges Husueth napjan 36 oraiglan mjnd eöreöke, amen.

3.

Torok gikrol

Christusnak szent vere megh szalla emberj allatnak testeth, tetemeth szent attjanak[!] szentseges teje megh mossogata, hol szant uala szent szeries, szant uala keöueth, veth vala keöueth, ekeje vala gjik, barma vala beka, ostorossa vala kigjo. Szolala vronk, azt monda, szent szeries, attja istenek szereteö szentj, az te szent szantassod vetesed egj czepe se lehessen, magua ne lehessen, magoth ne teremphessen.

Ezert mondom en aldoth szenth fiam, Jesus, kith szenth veredel, halalodal megh valtal, hetven heth fele Torok gjkia hetuen het fele bekaja kinek lenne, egj czep sem lehessen, mjnth szent szeriesnek az eö szantassaba vetesseben magua nem lehet.

Tegedeth en azerth irtalak megh, hetuen het fele Torok gik, hetuen het fele beka az Istennek akarattiaual, paranczolattjauual, hogj semmi nemeö halala, fuladassa vele ne legjen testeben, tetemeben, inakban, vereken vgjan szakadozon testebeöl, tetemebeöl, mjnt az artatlan Iesusnak szent kinia husuet napjan 36 oran.

Kereztellek Christus vrunknak eöth vyauual eöth mertt sebeuel, eöth ezer angjalauual egessegre, üduessegre, io szerencerenczere[!] ez vilagj tellies eletere, Amen.

Ket imatsagban kel ez vtolso verset el mondani az keleuenreol, torok gjkrol.

4.

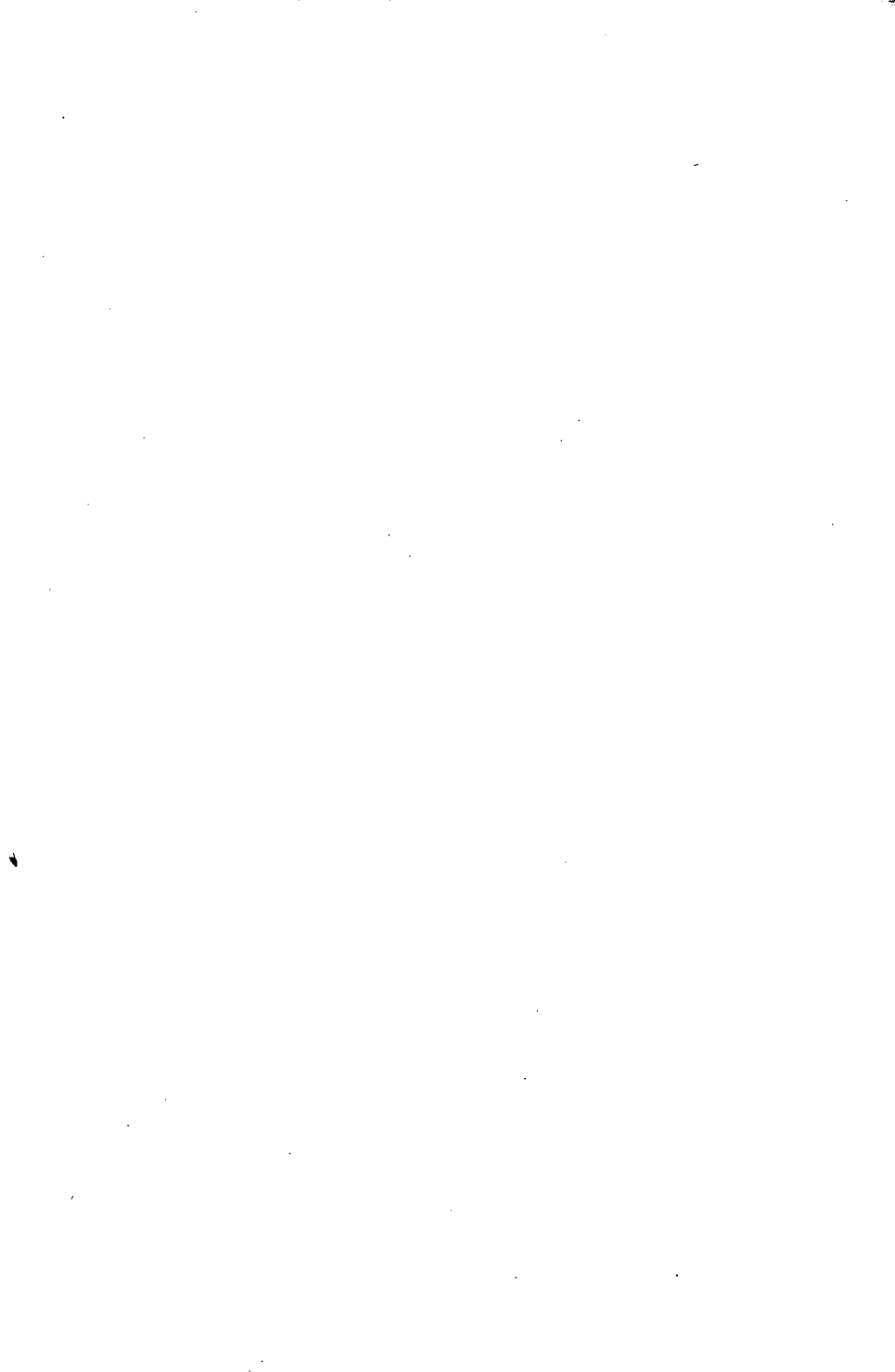
Izreöl

Christus szent vere megh szalla az emberj alatnak testeth, tetemeth az eö szent anianak szenseges teje megh mossogata. Kergeti vala az sidosagh az nazaretbelj Jesust, eleöte megh gjujtak az tüzes langos erdöth az sidosagh, ezrennek vtanna hetuen het fele iztt az artatlan Iesusnak. Megh lata az eö draga szent ania, ter hozam en draga szent fiam; Jesus hoza tere az eö szent aniahoz. En aldoth szent fiam, Jesus, tüzes langos erdeö a' te tested megh nem gjuladhatta, sidosagnak kezében a te testedeth el nem erhete hetuen het fele jz. Fogad agjatt, fogad gjeökereth mjnt azzonionk Szöz Marja megh olta az eö szent tejeuel. Szolala Vronk, azt monda: en aldoth szent aniam, kith szent veredel, halalodal megh valtossal, fejer iz, fejer penez az emberj alatnak foga agjath, foga gjeökereth feöldeön ualo bünös Adam fianak az eo testeben, foga agjaban mint Vronknak hogj nem alhata az eö szentseges testeben, emberj alatnakis vgjan ne alhasson az eö foga agjaban, mjnt Vronknak nem alhata, mjnt Vronknak az eö aldott szent igejeuel az eö szent fiaual egjetemben mjnd eöreökreöl eöreöke, <al> Amen.

Zusammenfassung

József Jankovics: Archaische Gebete gegen die Krankheiten

In dem Familienarchiv Zichy (Ung. Landesarchiv) wurden vier „Gebete in Krankheiten“ gefunden. Sie stammen aus dem ersten Drittel des 17. Jahrhunderts und sind eben deshalb von grosser kulturhistorischen Bedeutung: Die Typen, Motive, die Phraseologie sowie die Struktur der archaischen Gesundbeten sind der Forschung schon lange nicht unbekannt, aber diese Varianten zeigen die Verbreitung und die Veränderung solcher Gebete im 17. Jahrhundert auf. In dem Prozess der Christianisierung können sie an die mittlere Stelle gesetzt werden. Als gutes Beispiel wird hier das dritte Gebet — gegen die Rachenbräune — hervorgehoben: der ursprünglich heidnische Text wurde durch die christlichen Motive und durch die epischen Elemente ganz verwandelt.

MONOK István—PÉTER Katalin Felmérés a hithúségről 1638-ban

Az itt közölt irat a fraknó-kismartoni uradalomban készült; a földesúr rendelkezésére folytatott ellenreformációs akció eredményét méri fel. A rendeletet kiadó „illustrissimus princeps” Esterházy Miklós, akinek a nádorság jogán járt a cím. A birtokot 1622-ben szerezte meg, kárpótlásul a nikolsburgi béke értelmében Bethlen Gábornak jutott Munkácsért.

A felmérés jelenleg a Batthyány család anyagában található, a *Magyar Országos Levéltár P 1315 Fasc. 1.* jelzet alatt. Ez Batthyány I. Ádám iratainak első faszcikulusát jelenti. Minthogy a familia levéltárát a XVII. század óta többször, legutóbb néhány évvel ezelőtt átrendezték, a lelőhely nem ad felvilágosítást az irat provenienciájáról. Zimányi Vera azonban, aki hosszú ideig kezelte az anyagot, és az alapleltárát is elkészítette, úgy tájékoztatót, hogy az eset nem rendkívüli. Batthyány Ádám az írásbeliség iránt nagyon jó érzékkel gyűjtött, másoltatott különböző iratokat. Így egész sor, más személyek ügyeiben keletkezett forrás maradt fenn levéltára anyagában.

Az irat tartalma is, formája is feltűnő. A *tartalmát* tekintve: eddig, legjobb tudomásunk szerint, nem jelent meg hasonló, jegyzőkönyvszerű felvétel alacsony társadalmi állású laikus személyek teológiai tájékozottságáról vagy az ellenreformációs intézkedésekkel szemben gyakorolt magatartásukról. A *formában* feltűnőség az, hogy az irat külalakja a jól szervezett birtokokon felvett urbáriumokéhoz hasonló. Mintha gazdasági irat lenne: világosan áttekinthető rovatokra tagolódik.

Hasonló felmérések azonban léteznek. Esterházy Miklós vallásügyi iratai között a Magyar Országos Levéltár P 124-es fondjában alatt több is található, de távolról sem ilyen teljeseek. Általában dátum és a hely megjelölése nélkül maradnak; valamennyi az eljárás során nagyon kapkodva felvett piszkozat. Az itt közölt irat első verziója nincs közöttük.

Függelékben: — A. jelzéssel — közlünk egy 1659-i jegyzéket. Ez ugyanazon a birtokon, de részben más helységben készült. Jelenleg az első irat mellett található. Az 1659-ben katolizáltak neveit tartalmazza. A földesúr személye időközben nem változott.

B. jelzéssel részletet közlünk a bécsi jezsuita rendház 1639-i naplójából. Ez az előző évi eseményekre csak fél mondattal utal, és az itt előtte olvasható két irat szerint valótlant vagy félrevezetőt állít, az Esterházy Miklós rendeletére folytatott térítés körülményeiről, azonban szemléletesen tájékoztat. A kötet az *Österreichische Nationalbibliothek-Handschriftensammlung Cod. 12036.* jelzete alatt található.

A tárgyra vonatkozó irodalom, a burgenlandi vallási viszonyokat tárgyaló munkák között egy foglalkozik kifejezetten a fraknó-kismartoni uradalommal. Fred SINOWATZ: *Reformation und katholische Restauration in der Grafschaft Forchtenstein und der Herrschaft Eisenstadt.* [Burgenländische Forschungen 35.] Eisenstadt, 1957.

Forchtenaw Anno 1638

Civium Catholicorum in Forchtenau et Noistiftt sunt 41: omnes tempore paschali Confessi.

Civium Haereticorum in Forchtenau et Noistiftt sunt 49: non Confessi.

Inquilinorum Catholicorum in Forchtenau et Noistiftt sunt 15.

Inquilinorum Hereticorum in Forchtenaw et Noistiftt sunt 23.

Personarum omnium in Forchtnaw et Noistiftt quae tempore Paschali sunt confessae, in universum sunt 125.

A tempore Panteyding huc usque conversus est Valentinus Reisner

INDEX HAERETICORUM CIVIUM IN FORCHTENAW, Et Noistiftt

Nomina	Rationes Cur non Conversi et satisfecerint Mandato Illustrissimi Principis	Enunciata et quid fac- turi
1. Thomas Veiler	Quia in hac sua fide natus et educatus, Ergo et mori vult	Si tamen alij se converterint, tunc et ipse vult converti.

2. Laurentius Doisteiger	quia simul Lutheranus et Evangelicus natus et duabus speciebus particeps factus, ergo	Non vult tamen resistere Mandato Illustrissimi Principis, sed si alij fuerint facti Catholici, vult et ipse fieri.
3. Paulus Strodel	Si porrectae sibi fuissent 2 species	Si reliqui Catholici fuerint tunc et ipse, fatetur interim 2 sacramenta quae sunt 2 species.
4. Matthias Strodel	Quia in Evangelica fide dies suos consumpsit et a 6 annis Evangelicus pater familias in Forchtenaw, male videns, male audiens et solummodo iam 2 dies ipsi ad vivendum supersunt, Ergo	Non tamen recusat parere Deo et superioribus, quum (...) reliqui se accommodaverint vult et idem ipse praestare.
5. Christophorus Rubacker	quia a 44 annis iam egit Patrem familias, et in eadem fide natus et educatus.	Deo tamen et superioribus se commendat.
6. Joannes Pleijer.	Quia per totam suam vitam huius fidei fuerit, Ergo	Quod tamen Deus et superiores illi imposuerint hoc vult in effectum deducere.
7. Georgius Rubacker	Quia in hac sua fide natus et baptizatus, Ergo	Etiam ad Mandatum Illustrissimi Principis non desistet sed constans permanebit.
8. Joannes Patistarest	Quia caeteri in sua fide hoc permanserint, Ergo	Non vult tamen esse primus, neque etiam ultimus.
9. Paulus Pripämer	Quia iam dies vitae eius praeterierunt, Ergo	Si reliqui id fecerint, tunc et ipse volet.
10. Vitus Schaller grandevus	Post examen mortuus est.	

26. Ambrosius Doisteiger.	Quia tempore Panteyding nil promisit.	Dicit praeterea: Nudus egressus sum de utero matris meae, et nudus revertor. Petit bacillum ut abeat potius quam ut se convertat.
27. Christophorus Mising	Quia tempore Panteyding missus fuit in Breitenbrun a Domino Provisore, et inde nil rescivit.	Si tamen alij id fecerint tunc et ipse.
28. Joannes Kittinger	Quia nimium simplex est, et hoc intelligere non potest.	Si tamen Conscientia illum aliquando permiserit, tunc(!)
29. Henricus Möltzer	Quia in hac fide natur, Ergo	Non vult tamen resistere Mandato, sed sese accommodare.
30. Christophorus Zodel.	Quia Parentes eius et Maiores huius fidei fuere, Ergo	Mavult omnia perdere, quam eiusmodi committere.
31. Georgius Strodel.	Quia tempore Panteding(!) solummodo Inquilinus fuit.	Si tamen caeteri, tunc et ipse.
32. Christiana Gieffing vidua	Quia in hac sua fide prognata, Ergo	Sperat Se in hac fide permansuram.
33. Andreas Seiler	Quia sic natus ac baptizatus. Ergo	Non vult tamen resistere Mandato Illustrissimi Principis.
34. Michael Sparrabitz es ingorantia Relapsus, et quia idioma germanica est ignorans, potius ab alijs seductus fuit(?), Venetus natione	Non intellexit, quia putavit Praedicantem esse aequae Sacerdotem.	Promisit pro festo Corporis Christi.
35. Joannes Doisteiger	Quia in hac sua fide prognatus, Ergo	Si tamen alij, tunc et se accommodabit.
36. Laurentius Reisner.	Quia nil promisit in Panteyding	Non vult resistere, quia a suo Pastore didicit ex Verbo Dei obediere Deo et superioribus.

37. Joannes Missing.	Quia in hac fide baptizatus, Ergo	Prout caeteri sese gerent sic et ipse.
38. Georgius Wagner	Quia paucus diebus hic arti- ficium suum exercuit, Ergo	Manes interea perplexus.
39. Christophorus Pleyer.	Quia per totam Vitam suam huius fidei fuerit, Ergo	Non vult se resistere mandato Illustrissimi Prin- cipis.
40. Benedictus Doisteiger.	Quia in hac fide natus, Ergo	Si reliqui id fecerint et videbit Mandatum Illustris- simi Principis.
41. Wolfgangus Grass	Quia et caeteri non Com- municarunt, Ergo	Si Omnes se convertent, tunc et ipse.
42. Casparus Reisner	Quia Parentes eius huius fidei, Ergo	Si Mandatum Illustrissimi Principis urgebit, et reliqui id fecerint, tunc(!)
43. Georgius Stockamer balneator, non paruit.		

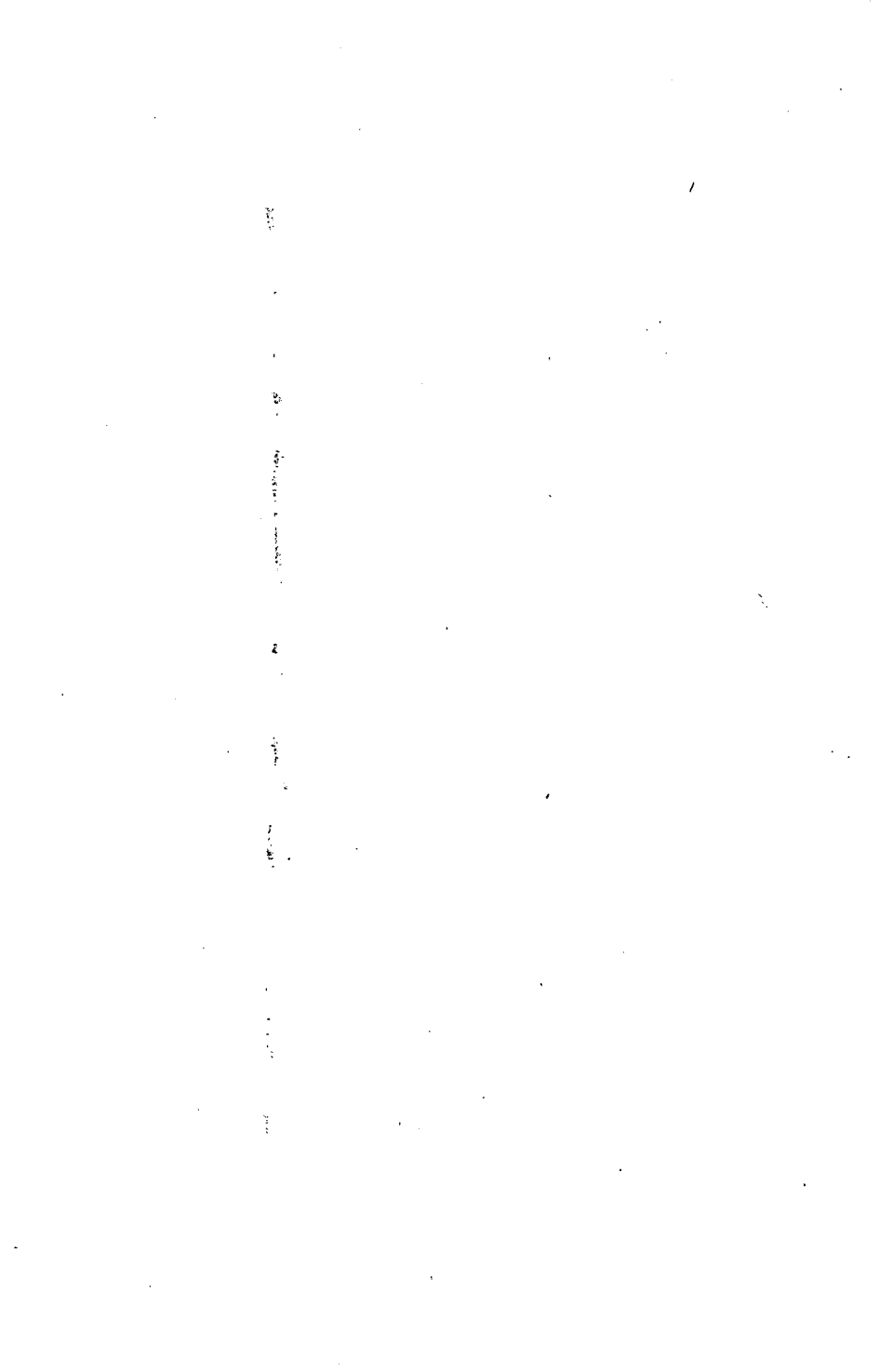
Summa haereticorum Civium 43.

In Noistiftt.

1. Stephanus Zentner	Quia simplex fuerit hactenus in suo genere, Ergo	Non erit primus nec ultimus. Fatetur praeterea, se credere in 2 Deos.
2. Joannis Kratzeri Vxor Vidua	Quia hactenus illi non iniunctum fuit, Ergo	Si autem cogeret, tunc faciet
3. Joannes Klampffer Relapsus olim in bello.	Quia tempore Panteyding fuit solummodo inquilinus, Ergo	Si reliqui, tunc et ipse. Dicit praeterea se habere in sua fide 4 Sacramenta: Baptismum, Eucharistiam, Matrimonium et Paeniten- tiam.
4. Sebastianus Kabiger.	Quia non porriguntur 2 Species.	Sin autem 2 Species por- rigerentur, vellet.

2. Georgius Prunhuber	Quia de nullo mandato quidquam scivit.	Vult manere usque ad mortem. Credet 5 Sacramenta: 1 coena 2 sanguis, 3 baptismum, 4 matrimonium, 5 ordo.
3. Martinus Misinger	Quia discedet, et non potest se hic continere.	
4. Gallus Pirpämer	Quod Parentes eius Catholici, ipse vero seductus ab ilijs, Ergo	Credet in Creatorem Coeli et terrae, inquit, se esse in nomine Christi baptizatus, ab alijs seductus.
5. Matthias Doisteiger	Quia Parentes eius huius fidei, Ergo	Si caeteri tunc et ipse.
6. Bartholomaeus Ridel	Quia sic natus, Ergo	Si Superiores eius iniunxerint, tunc vult.
7. Jacobus Plimel	per Judicem citati noluerunt comparere	
8. Matthias Plimel		

Summa Haeticorum inguilinorum
in Forchtenau et Noistift,
fundum non habentium 8.

MÄRTERSdorFF

Anno 1638

Civium Catholicorum in Märtersdorff sunt 77: omnes tempore paschali Confessi.

Civium Haeticorum in Märtersdorff sunt 78: non Confessi.

Inquilinorum Catholicorum in Märtersdorff sunt 59: omnes tempore Paschali Confessi.

Inquilinorum Haeticorum in Märtersdorff sunt 39: non confessi.

Personarum omnium in Märtersdorff, quae tempore Paschali sunt Confessae, in universum sunt 527.

Sequuntur illi, qui a tempore Panteyding huc usque conversi sunt:

In Märtersdorff

Matthias Lesch, senex, per multos annos Judex, Relapsus, ante obitum immediate confessus et communicatus est.

Georgius Furtner Civis

Georgij Müllneri Civis uxor

Andreas Ossing

In Filiali Wisen

Danielis Dorffmeisteri Vxor

Georgius Schmehrbacher

Stephanus Wabitzsch ex Walbersdorff, 70 Annorum

Cives habentes Haereticas	Catholici Vxores	Cives habentes Catholicas	haeretici Vxores	Inquilini habentes Haereticas (fundum habent)	Catholici Vxores (fundum habent)
1. Bernhardus Knoll		1. Joannes Fröhlich		1. Vrbanus Auffner	
2. Martinus Listi		2. Matthias Reichart		2. Laurentius Wograndel	
		3. Casparus Moser promisit vxori olim.		3. Marcus Weisberger	
		4. Georgius Ossing		4. Michael Leb	
		5. Stephanus Rübacher		Inquilini habentes Catholicas (fundum habent)	Haeretici Vxores (fundum habent)
		6. Andreas Wagner			
		7. Simon Müllner		1. Andreas Ossing	
		8. Veit Kurtz		2. Blasius Gosch	
		9. Ambrosius Posch		3. Blasius Haltmayer	

22. Michael Mayr	Quia in hac Religione natus Ergo	Ergo Dicit se esse Luthera- ranum et credere unum, sacramentum, nempe Eucharistiam.
23. Joannes Koch	Quia de Mandato Illustris- simi Principis nihil scivit.	Si tamen alij hoc fecerint vult fidem Catholicam libenter amplecti, ne ab alijs manentibus Haeticis solus ipse vexetur.
24. Michael Fridel	Quia egisset contra Deum,	Ergo vult manere in sua fide tamdiu, quam deus velit dicit insuper se esse Evan- gelicum et credere 3 Evan- gelistae, Mattheum, Mar- cum et Sanctum Paulum.
25. Christophorus Weiskopf	Quia alij non, Ergo et ipse	Si alij, tunc et ipse faciet.
26. Georgius Ossing	Quia in hac fide baptizatus.	Mavult reliquere domum antequam hoc faciet.
27. Joannes Riger	Si alij omnes conversi fuis- set tunc etc.	Et Sicuti alij sese hoc in parte accommodabunt, sic et ipse.
28. Vlricus Nibel	Quia non contentus est communicare sub una specie.	Si dabuntur 2 species, tunc(!)
29. Matthias Reichart	Quia Juventute huius fidei, Ergo	Promisit stipulata manu pro festo Corporis Christi converti.
30. Joannes Rambleutner	Quia de nullo Mandato quidquam scivit.	Vult ante perseverare usque in finem, siquidem 2 dies habeat saltem ad vivendum, et ita in nomine Domini sequi vestigia saventium.
31. Stephanus Rubacker	Quia non iniunctum fuit sibi.	Si Illustrissimus Princeps mandaverit, tunc illico faciet.

32. Joannes Mandel	Quia sicuti natus fuit, ita illum perserverare oportet.	Credit tamen in sua Evangelica professione esse 3 sacramenta, 1. Deus Pater, 2. Deus Filius, 3. Deus Spiritus Sanctus.
33. Blasius zerer	Quia prae conscientia non potuit.	Si tamen maior pars se accommodabit, tunc(!)
34. Vincentius Wagner	Quia in hac fide sua natus, Ergo	Et vult constanter permanere.
35. Sebastianus Rihler	Vti natus et educatus.	Sic etiam ad finem permanebit.
36. Andreas Wagner	Quia in hac fide natus, et a pueritia huc usque, Ergo	Credit tamen 2 Sacramenta: 1. est panis, 2. est Vinum.
37. Simon Müllner	Quia non dantur 2 species.	Si dabantur 2 species tunc erit Catholicus, credit nihilominus unum esse Sacramentum scilicet: Evcharistiam; baptismum vero inquit esse nullum.
38. Michael Eckhardt	Quia alij non sunt conversi Ergo	Si vero reliqui omnes: tunc et ipse.
39. Joannes Glantz	Quia nil promisit.	De caetero credit in sua Evangelica professione multas esse Evangelistas.
40. Christophorus Binder	Quia sic baptizatus et educatus.	Si tamen deberet cogi vellet converti, interea credit 2 Sacramenta 1. est Caena, 2. est fusio sanguinis.
41. Michael Koch	Quia obligatur ad duas Species.	Si dabuntur 2 species tunc fiet.
42. Joannes Wilffinus	Quia Catholicus natus.	promisit data manu pro festo Ascensionis converti.
43. Simon Langecker	Quia senex, et in dies speravit se moriturum sub utraque adhuc specie.	Attamen si Illustrissimus Princeps illi iniunget vult etiam in senio converti.

Quia in Fi

re re mi no

re re re

et

re

re

re

re re

re re

re

mpo... E

re re re re

65. Adamus Mändel	Quia in hac sua fide natus et baptizatus, Ergo	Si tamen Illustrissimus Princeps serio iniunxerit tunc vult converti. Interea fatetur esse 3 Sacramenta: 1. est Deus Pater. 2. Deus Filius; 3. Deus Spiritus Sanctus.
66. Joannes Bergkhamer	Quia in Evangelica fide sua baptizatus est, Ergo.	Mavult abire quam converti, et profitetur 3 Sacramenta: 1. hostiam, 2. Calicem, 3. Baptismum.
67. Marcus Nibel	Quia sic natus et baptizatus, Ergo	Vult praeterea manere.
68. Georgius Ochb	Quia a Juventute extra fidem catholicam.	Vult itaque permanere ulterius.
69. Michael Schreiner	Quia tempore Panteyding domi non fuit, ideoque sibi de nullo Mandato constare potuit.	Declarat autem, se nullo modo fore Catholicam, Ratio est, quia eius etiam non fuerunt Catholici.
70. Jacobus Lehner	Quia a Juventute sic credit, Ergo	Vult quoque permanere.
71. Jacobus Lang		Divendit et discedet, idcirco non comparuit.
72. Martinus Huber	Quia sic natus et multum diu in sua Religione vixit.	Ergo vult amplius permanere.
73. Joannes Lehner	Quia in hac fide natus, Ergo	Etiamsi Reliqui se convertent, nec dum a sua fide vult recedere, et licet Illustrissimus Princeps serio demandaret.
74. Joannes Ochb Relapsus	Quia alij relapsi, Ergo et ipse, quia alij non conversi, Ergo et ipse	Si tamen Illustrissimus Princeps ei iniuxerit, tunc volet; fatetur interea 3 Sacramenta: Matrimonium, Baptismus et Caenam Domini

75. Gallus Dorner	Nescivit ullam Rationem scire excusationem.	Promisit Stipulata manu confiteri pro festo Ascensionis.
76. Andreas Gschichel	Quia a Juventute huius suae fidei, Ergo	Petit et obsecrat, ut in sua fide permittatur.
77. Christophorus Pleyer	Quia sic natus et baptizatus, et in tota vita sua huius suae Religionis fuerit, Ergo	Petit et sperat Illustrissimum Principem esse ipsum permissum.
78. Dietericus Rambleitner	Quia a Juventute huius fidei, Ergo	Interea manet perplexus

SUMMA 78 personarum

INDEX
Haereticorum Inquilinorum in Märtersdorff
Fundum habentium

Nomina	Rationes Cur non Conversi et satisfecerint Mandato Illustrissimi Principis	Enunciata et quid facturi
1. Georgius Ruprecht	Quia est Evangelicus natus.	Non recedet ab hac sua fide.
2. Michael Ossing	Quia eius Parentes huius fidei fuerunt.	Non desistet a sua fide etiam demandante Illustrissimo Principe.
3. Valentinus Drach.	Quia in hac fide sua natus et baptizatus.	Discedet, quia se hic non potest continere.
4. Blasius Binder.	Noluit, quia a iuventute huius fidei, Ergo	Interea dicit se esse simul Evangelicum et Lutheranum et nihil scivisse de ullo mandato in Panteyding.
5. Joannes Ringauff	Quia hac sua fide imbutus, Ergo	Resistit Mandato etiam Illustrissimi Principis.

6. Benedictus Vigel	Quia sic natus et educatus, Ergo	Interea profitetur esse aliqua sacramenta numerum vero illorum se nescire, resistere autem Mandato Illustrissimi Principis non vult.
7. Andreas Ossing, 16 May confessus et communicatus	Quia in tota sua Vita huius fidei, Ergo	promisit autem stipulata manu pro festo Corporis Christi.
8. Stephanus Wograndel	Quia sic natus, Ergo	Resistit mandato etiam Illustrissimi Principis.
9. Sebastiani Frahlerin Vidua	Nata Catholica, a Parocho Catholico in Petzsching communicata sub 2 speciebus et quia amplius 2 species sibi non sunt concessae, ideo 2 species quaesivit in Walbersdorff et sic relapsa est.	Vti incepit communicare ita vult et perseverare non tamen resistendo Illustrissimi principis Mandato.
10. Adamus Mändel	Quia de nullo Mandato scivit in Panteyding edito.	Converti non vult, debet enim habere respectum Parentum suorum iam defunctorum. Interea tamen credit in sua Evangelicae fidei professione 3 Sacramenta, 1. est Eucharistia, 2. Christus, 3. Spiritus Sanctus
11. Georgius Bosch	Quia Parentes eius huius fidei, Ergo	Non vult converti etiam ad Mandatum Illustrissimi Principis.
12. Blasius Haltmayer	Quia nemo ipsum unquam coegit.	Si tamen alij se convertent, convertet et ipse.
13. Bernhardus Gruber	Quia nulla mentis conversionis in Panteyding facta, Ergo	Resistit praeterea etiam ad Mandatum Illustrissimi Principis.

14. Blasius Gosch(?)	quia a pueritia fide sua Evangelica imbutus, Ergo	Si tamen Illustrissimus Princeps serio demandarevit(!) vult declinare.
15. Adamus Weiner	Quia nil rescivit de ullo mandato, Ergo	Etiamsi Illustrissimus Princeps injungeret illi nullo modo cogitat converti.
16. Joannes Schisel	Quia Maiores huius fidei fuerunt, Ergo	Converti non vult etiam ad mandatum Illustrissimi Principis.
17. Sebastianus Nibel	quia in Panteyding non adfuit et de hoc Mandato nil rescivit.	Vult tamen ad Mandatum Illustrissimi Principis converti.
18. Adamus Schreider	Quia in hoc sua fide baptizatus, Ergo	Manet interea perplexus.
19. Wilhelmus Zehnthofer	Quia in hac fide sua natus, Ergo	Si tamen alij se convertent tunc et ipse idem vult praestare.
20. Balthasar Gager	Quia Evangelicus natus et a 27 annis suum opificium hic exercuit, Ergo	Petit ut in hac sua fide permittatur.
21. Georgius Wanner Arcularius	Quia a Juventute Evangelica fide imbutus et instructus.	Non vult esse primus, neque etiam ultimus in Convertendo.
22. Matthias Kurtz	Quia tempore Panteyding Custodem Vinearum egerit, et de mandato nulloquidquam sciverit, Parentesque eius insuper huius Haereticæ fidei fuerint, Ergo	Permanebit constans in sua fide.

23. Georgius Krachler	Quia in Evangelica fide baptizatus, Ergo	Si Illustrissimus Princeps serio demandaverit fiet Catholicus. Interea credit 5 Sacramenta: 1. Baptismum, 2. Coenam Domini, 3. Matrimonium, 4. Ordinem, 5. Poenitentiam. De Confirmatione et Extrema Vnctione Ministri Verbi Dei nil hactenus docuerunt.
24. Matthias Freyberger	Quia Parentes eius huius fidei fuerunt, Ergo	Si Illustrissimus Princeps hoc serio iniunxerit, tunc se resolvat, Interim vero nihil promittit.
25. Joannes Kren	Quia in hac fide natus et educatus.	Dicit se esse Lutheranum, nescire autem, quid sit Lutherana fides, credere nihilominus 4 Sacramenta Baptismum, Eucharistiam, Poenitentiam, Matrimonium. Admonitus denique de Ordine, admisit etiam Stum, Sacramentum; ex hoc motivo, quia Praedicans in Walbeisdorff, cum peccata dimittat, in Pastorem susceptus et ordinatus sit. Interim nil promittit sed manet perplexus.
26. Balthasar Klampffer	Quia a Juventute hucusque Evangelicus fuerit.	Fatetur 3 Sacramenta, sed quae sint et quomodo appellentur ignorat; Credit autem (inquit) in Deum Patrem omnipotentem, uti bonus Christianus. Deo tamen et Superioribus se commendat.

Summa eorum haeticorum
Inquilinorum qui fundum habent

1. Jacobus Jager	Citati aliquoties per Judicem noluerunt parere.
2. Joannes Schridler.	
3. Wolff Wagendrűffel	
4. Matthias Freyberger	

INDEX
Haeticorum Inquilinorum in Martersdorff
nullum Fundum habentium

Nomina		Rationes Cur non Conversi et satisfecerint Mandato Illustrissimi Principis	Enunciata et quid facturi
1. Melchior Pannifex	Braun	Quia ab Infantia Evangelicus.	Constans vult permanere.
2. Jacobus Gedeý		Quia ipse et omnes eius consanguinei in hac Evangelica fide fuerunt.	Deo et Superioribus se commendat.
3. Georgius Birkoyff		Quia in hac fide natus sicut et Parentes eius.	Petit in hac fide mori, quia senio iam confectus.
4. Georgius Pran Arcularius		Quia omnes eius consanguinei Lutherani, Ergo	Non erit Catholicus etiam si Illustrissimus Princeps ipsi iniungeret mavult abire, sic pridem nihil habeat, quod perdat: Si Voluisset fieri Catholicus, non venisset huc, sed contulisset se pridem ad aliquam civitatem populosam propter artificium suum.
5. Antonius Bliemel Pannifex		Quia non est patricius sed peregrinus et egenus, Ergo	Impossibile illi, fidem Catholicam capere.
6. Benedictus Panfigel sartor		Quia parentes eius huius fidei, Ergo	Mavult abire, quam sua fide declinare.

7. Christophorus coriarius	Wolff	Quia huius fidei, cuius Parentes fuerunt, esse voluit, et in ea permanere.	Dicit præterea 2 esse Sacramenta. Baptismum et Cenam Domini; Reliqua 5 non agnoscit sacramenta, Ratio est quia quodvis Sacramentum habet signum visibile. Interrogatus itaque, quale signum visi- bile habeat Baptismus, Respondit, aquam. Inter- rogatus autem quae signum visibile habeat suum Artifi- cium Respondit coriorum. Fatetur præterea se de nulla materia tam baptismi quam Artificij sui scire. Postquam exierat dixit ad alios, se Parochum com- pulsisse in Sacram Scri- pturam et Sacramenta; item Parochum fuisse in disputa- tione summa ab ipso coan- gustatum, et non potuisse illi sufficiente respondere.
-------------------------------	-------	--	---

8. Joannes Koch, Sartor	Quia ab Evangelicis Paren- tibus prognatus est.	paratus est cum sua Evan- gelica doctrina potius in mortem ire, quam ad fidem Catholicam converti. Eti- amsi Illustrissimus Princeps illi iniungeret non faciet; sed mavult mori.
-------------------------	--	---

Summa haereticorum Inquilinorum
fundum non habentium
8.

1. Michael Bastel, per
Judicam citatus noluit
parere.

Civium Catholicorum in Filiali Wisen sunt 68: omnes tempore Paschali confessi.

Civium Haereticorum in Filiali Wisen sunt 10: non confessi.

Inquilinorum Catholicorum in Filiali Wisen sunt 36: omnes tempore Paschali Confessi.

Inquilinorum Haereticorum in Filiali Wisen sunt 5: non confessi.

Personarum omnium in Wisen, quae tempore Paschali sunt Confessae, in universum sunt: 234.

A tempore Panteyding ad Fidem Catholicam conversi sunt:

1. Stephanus Wabitz 70 annorum ex Walbersdorff.
2. Georgius Schmehrbacher.
3. Vxor Danielis Dorfmeister.

Cives Haeretici habentes Vxores Catholicas:

1. Andreas Felsing.
2. Casparus Eintzenberger.
3. Melchior Eintzenberger.

INDEX HAERETICORUM CIVIUM IN FILIALI WISEN ut sequitur:

Nomina	Rationes Cur non Conversi et satisfecerint Mandato Illustrissimi Principis	Enunciata et quid facturi
1. Andreas Felsing	Quia in hac sua Evangelica fide prognatus, Ergo	Non est bonum inquit ex una fide resilire in aliam, sed melius est in una permanere. Manet perplexus, quod tamen Deus et Superiores voluerint faciet.

2. Laurentius senior	Klampffer	Quia ab aliquo Episcopo et alijs Spiritualibus Concessum fuit in sua fide permanere, respiciendo caniciem et senium eius.	Petit ut in hac fide permitte- tur mori.
3. Simon Hofer		Quia in Panteyding non adfuit et nil ipsi iniunctum praesertim cum etiam tunc temporis Inquilinus solummodo fuit.	
4. Casparus Edelhofer		Quia tempore Panteyding fuit inquilinus.	Vult tamen quod Deus et Superiores.
5. Laurentius iunior	Kalmpffer	ab aliquot hebdomadis non est domi.	
6. Melchior Eintzenberger		Quia nondum fuit tribulatus propter fidem, Ergo	Si Mandatum fuerit Illustrissimi Principis, tunc volet.
7. Sebastianus Scheichenstuhl		Quia omnes eius consanguinei huius fidei.	Vxor eius vult abire Ergo et ipse debet sequi Vxorem.
8. Martinus Kittinger		aliquoties per Judicem citati non comparuerunt.	
9. (...) Holtzer			

Summa Haereticorum

9.

Függelék

A.

Az 1638. évi összeírás mellett fekvő irat

Conuersi in Forchtenau 1659. sub octobrem et novembrem

Ambrosius Reisner

uxor ipsius

Filia fugit in Schadendorff

Andreas Treysteiger

Andreas Strodel

uxor

Matthaeus Bletterer inquilinus

Filius Andreae Strodel maior

Filius minor dubius

Filia Barbara

Pauli Strodel uxor

Christophorus Rubacker

uxor ipsius

Georgius Rubacker

Ambrosius Miesinger

uxor

Martel Miesingerin uidua

Hans Koler

Catharina Kolerin

Filia maior

Filia minor

Georgius Reisner

Wolff Grasin

Christoph Plötner

in universum 24

In Neustift Conuersi

Gregorius Feirer

uxor

Filia utraque

In Wisen

Filia unica Valtel Keck

Conuersi in Kis Hefflein sub octobrem 1659.

Matthaeus Leb possessionatus

Mathaeus Bömb

uxor

Filius possessionatus

Hans Leb

uxor

Filius inquilinus

apud Judicem famulus

Hans Schwarz possessionatus

Jacob Fuchs

Filius possessionatus

apud Hans Hermann ancilla

in uniuersum 12.

Conuersi in gros Hefflein

Simon Lang possessionatus

Adam Tinhaff

uxor

Filius

Lorenz Pesenberger

Justina Hengstin

in uniuersum sex

In Millendorff

Georgius Püecher lanio

B.

Litterae Annuae Societatis Jesu Provinciae Austriae Anno 1639.
Domus Professorum Viennae.

Missionum autem, quae in oppida et pagos vicinos, dissitos crebrae institui solent, eae quae ex Illustrissimi Hungariae Proregis voluntate, in Eisenstadiensem et Forchtensteinensem comitatus susceptae sunt, merito primas habent, et indigentia cultus et fructu.

Missio ad Comitatum Eisenstadiensem

Sunt in hoc comitatu oppida et pagi ad lacum sita, uti incolis moribusque Austriae vicinis non inculta, ita haeretica perfidia adhuc horrida. Cum enim ex Hungarici iuris libertate pro arbitratu cuiusque sit religionis hic usus, facile advenas nanciscuntur ex ijs locis, ubi neutiquam ea est permissa libertas. Cui malo ut Illustrissimus Hungariae Prorex obviam iret necququam moratus profani iuris licentiam, eo animum adiecit, ut subditos sibi populos ab ea vindicaret tyrannide et in veram assereret fidei libertatem, simulque advenis quoad posset adimeret huc commigrandi lubentiam. Eum in finem Patres nostros ex hac domo impetravit, qui animus manumque strenuam admoverent ad perpurgandum illum tot animarum syluescentem agrum. Annus pene ac dimidius huic impensus culturae, idque divino beneficio effectum est, ut priore quidem parte ij, qui hoc in Comitatu sunt, oppida et pagi prope modum omnes reformarentur, reservato in alteram anni partem Forchtensteinensi Comitatu. Difficilis principio fuit Provincia, ut in eiusmodi fieri amat, sed constanti, ac pertinaci etiam Nostrorum opera, qua publicis, qua privatis adhortationibus, domi ac pro suggestu, expugnati sunt tandem duriores animi, et ad dogmatum, ex praescripto Ecclesiae Romanae informationem, nescio an adducti magis, an compulsi autoritate Dominj. Nam propter impensas quae ijs incumbabant, qui se tardius stitissent, submittebantur insuper milites stipendiarij, eorum sumptibus victuri, quoad illi posita contumacia sese accomoderent. Dura conditio verum fortassis necessaria, voce Domini praecipientis, compelle intrare. Quapropter multi cedebant praesenti necessitati, pauci ut eam subterfugerent, relictis cum familia aedibus suis, latebras ac diverticula petebant: quanquam aliqui ultro manus dabant. Solae proceruum genus foemina negotium facessebant eo contumacius, quo ad imperia solutiores se arbitrabantur.

Cessere tamen et illae, sin minus conscientiae autoritatisque Magistratus, at certe coniugum ac privatae rei urgente causa. Itaque anni decursu hac oppida et pagi lustrata sunt, Occa, Puerpach, Praitenbrun, Dunderskirchen, Hefflein utrumque. Sed quia quot necessitate, fit, ut plurimum durare non solet, iccirco nostrorum ea cura fuit, ut in virtutem desineret necessitas: Quae absolutionis beneficium ante nulli est impensum quam is stipulata, fidem faceret manu, ultro se fidem catholicam, integraque amplecti libertate: in eaque vivere et mori paratum esse. Ea ratione mansuefacti sensim cives ulterioribus christianae pietatis officijs sunt imbutj, ut nonmodo dominicis festisque diebus, ad sacra concionesque conveniant frequentes, sed statis etiam diebus una in templo litanias Laurentanae Domus decantent, et quos antea canepius et angue oderant Societatis homines, eos nunc omni officij genere amplectantur. Illud hic memorata dignum occurrit cuiuspian protervioris contumaliae exemplum. Erat in Praitenbrun oppido Juvenis, quam annis non minus animis florens, is cum citatus a nostris ad instructionem doctrinae Catholicae comparuisset, audijssetque causam adventus isthuc nostrorum, in haec fere respondit: Hominem a Deo conditum ea libertate, ut cogi non possit, conscientis vero nulla ratione debeat: sperare se proinde, in eam conscientiae tyrannidem se a patribus non cogendum a uita maiorum suorum in fide natum, in ea se quoque mori optare, rogareque, ut ne quam ipsi non dederunt fidem, ereptum erant. Insolens certe a Juvene visum est responsum, veruntamen dissimulandum in praesentiarum, et in opportunius tempus differendam causam. Itaque abscessit tum quidem a nostris, sed non inpune: eadem enim nocte adfuit secundum quietem veneficorum caterua, et ligatis veneficio membris omnibus, ita miserum exercuit, torsitque, ut nulla se in vita passum grauiora deinde professus sit: videbantur enim sibi uno quasi in neruo reliqui e corpore omnes ui extrahi atque reuelli. Unum hic rebus afflictis animo subijt, quid si haec sibi in hodiernae poenam contumaciae, a vindice Numine immissa venirent? exinde pectus ac frontem salutaris signo Crucis, ex usu Catholicorum insignire coepit, factisque praeteriti poenitens statuit secum, prima cum luce praeteritae diei errata resarcire. Hic illico veneficorum sisti vis omnis, exque exaudiri voces, hortantibus alijs ut rem alij compendio expendirent: nequire se porro progredi aliunde ligatos. Ad has voces non desijt Juuenis salutari se communire signo, feruenterque ad Deum et Divos fundere preces, quoad maleficorum turba abscessit. Et desiere tum quidem cruciatus, ita tamen certa corporis parte emarcida relicta, ut in filum extenuari videre-

tur. Vix illuxerat dies, cum ille ad Parochi fores tremebundus adhuc, ac sui vix compos opperitur, factum exponit, et iam alius, quam pridie abierat ad nostros reducit, fidei Catholicae doctrina imbuendus. Ubi sat instructus est, praeteritae vitae noxas, per exomologesin expiavit. Et en cum festo Epiphaniae ad altare sacram exciperet Syntaxin de manu Sacerdotis Nostri, mirum dictu, ita puncto eodem temporis restitutus est parte illa corporis affecta, acsi nunquam laesa fuisset. Quod sane Dei beneficium, praesensque auxilium non parum momenti apud ipsum habuit, ad sacra illa mysteria identidem ac saepius frequentanda.

Sub id tempus alius e vicino pago sed Catholicus adfuit, totis item artibus tremiscens, ac uti videbatur, attonito similis, petijtque itidem a Nostriis adversus veneficorum vim remedia: saepius se abripi nolentem e lare atque cubili suo, et auectum inter maleficorum choros sisti, aiebat, hic ubi ad agendum compelleretur quod nollet, quoque vellet, redire non posset, nisi renata luce. Quaesita sibi remedia apudcuriones agnos cereos, piaculares globulos, Imagines, idque genus amuleta, adversus importunam vim nil profuere; nisi quid opis afferant Patres, ad extrema se redactum iri. Suasere nostri generalem de tota vita Confessionem, ut si quid lateret vitij, id hac ratione proditum corrigi posset. Receptit ille securum se consilia, atque abscedens amplius non redijt.

Non absimile huic exemplum est rustici, quem iniuria bellorum fortunis suis pulsum in has terras egerat, ut vel emendicata stipe vitam tolerare posset. Aes alienum contraxerat 8 florenorum, quod cum non esset solvendo molesto Creditori, rus abiit hic ubi venatoris specie nonneminem nactus, qui ei solatij causa 8 florenos ultro offerebat, opportuno tempore refundendos, in praesentis mali remedium recepit. Paucis inde interpositis diebus adest qui, mutuarat, non iam dissimulata persona Doemon, et suum urget vel aes, vel pignoris loco miselli animam. Negat Agricola Conditorei debitam alteri posse obligari: inscium se fraudis bona fide recepisse mutuum, solvendum quibus quibus posset modis. Hic Doemon non alterius se velle rationis monetam, quam cuius dederat, et ad hoc sexennium a credita pecunia indulget. Sequens dies finem erat sexennio daturus, cum angore metuque afflicto Agricola, quid consilij capiat extrema in egestate ignorat: unum subijt animo consilium et auxilium a Nostriis exponere: accurrit igitur festinus ad Nostrum Sacerdotem, et ingeniculatus in praesentes Doemonis technat opem implorat, et praesentissimis remedijs instruitur, S(?) Confessione atque Communione: quibus peractis nil debere iam ultra Doemoni, cum Deo exsolutum esset, quid debebatur. Quod si tamen importunus ades-

set exactor, ad Confessarium, qui haec praeceperat, remitteretur, a cuius praescripto discedere nefas esset. Postea ab exacto sexennio nocte adfuit informe monstrum, misello cum opprobrijs minas intentans. At cum bene instructum offendisset, tanto percelluit horrore, eoque discessit foetore post se relicto ut huic parem in vita sua molestiam se nunquam sensisse rusticus homo assereret. Atque adeo deinceps omni solutus molestia egit.

Zusammenfassung

István Monok—Katalin Péter: Visitation der Glaubenstreue aus dem Jahre 1638

Die hier veröffentlichte Schrift wurde in der Herrschaft Forchtenstein-Eisenstadt zusammengestellt und hatte den Zweck, die Ergebnisse der gegenreformatorischen Massnahmen von dem Fürsten Miklós Eszterházy zu dokumentieren. Die Handschrift wurde in dem Familienarchiv Batthyany aufbewahrt und bildet jetzt den ersten Fascikel der Schriften von Ádám Batthyany I. Die Provenienz ist weiter nicht zu klären.

Diese Visitation kann aus zwei Gründen für eigenartig gehalten werden: erstens weil es in Protokollformat Zeugnisse über die theologische Überzeugung oder Orientierung niedriger gesellschaftlichen Schichten gibt, zweitens weil die äussere Form der Schrift mit einem Urbarium eng verwandt ist.

In dem Anhang werden noch zwei weitere Texte veröffentlicht: ein Verzeichnis aus dem Jahre 1659 mit den Namen der Neubekehrten von 1659 und ein Bericht aus den Litterae Annuae des Ordenshauses der Jeusiten in Wien über die Umstände der Mission.

A magyarországi barokk építészet kezdetei szempontjából bőséges és fontos forrásanyag található a herceg Batthyány család egykori körmendi levéltárában. A különböző levéltári egységekben megbúvó, építészeti vonatkozású iratok azonban csak egy részét alkotják annak a hajdan rendkívül gazdag művészettörténeti és gazdaságtörténeti anyagnak, amelynek elpusztult és a levéltári forrásokat kiegészítő része csupán néhai Iványi Béla másolatai jóvoltából ismert. Az utóbbi a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának adattárában található.

A közreadott tíz, 1636 és 1653 között keletkezett megállapodást — amelyből egyesek szerződés jellegűek, mások árajánlatok — Batthyány I. Ádám (1609-1659) kötötte különböző mesterekkel. A családi birtokokat húsz éves korában kézbevevő I. Ádám rendkívüli eréllyel és kellő tehetséggel nem egészen egy évtized alatt úgy szervezte át uradalmait, hogy az azokból származó jövedelme lehetőséget adott számára várai és kastélyai átépítésére. Iratai között fennmaradt egy évszám nélküli, tartalma szerint azonban 1643 körül készült *Memoriale*, amely az 1634 és 1643 között kötött szerződéseket, megállapodásokat az építőmestertől az asztalosig és a nyereggyártóig felsorolja.¹ Ezek a korabeli fogalmazás szerint a *Végezés* vagy *Conventio* nevet viselték, bennük a vállalkozó mester kötelezte magát a részletesen felsorolt és meghatározott munka meghatározott bérért való végzésére. Az alábbi megállapodások közül nyolcnak a szövege eredeti levéltári forrásból, kettő Iványi Béla másolataiból származik. A szövegközlést a levéltári jelzet után az idézett *Memoriale* és egyéb levéltári, illetve bibliográfiai adatok értelmezik.

1. A.

Évszám és mesternév nélküli, a németújvári várra vonatkozó megállapodás

Külsőjén: Nemetújvári varban a' minemeő kübeöl valo épetések kivantatnak.

Belül: Az minemő keöböl valo Rakas, és Építés az Nemeth Vywari Varba kévantatik, annak rend szerint valo fel iedezése, etc.

1. Az örök Palotaban kevantatik Padlas ollý, hogy kepekkal legyen ekesétve io mogyaval, ahol az ablakokat, Aýtokat, és kéményeketis szép mogyaval fel kell raknj.

¹ OL P 1322. 122. cs. Építési iratok, ff.13-63.

2. Emellett a' Pallota mellet, egy Gradicsotis kell raknia, mellő Gradics mellet ket kis Botocskais léssen.

3. Az Bastyan penigh egy Galleriat kell raknia, olly magasan, az mint az előbeni rakas vagion.

4. Az lakatjarto haz mellet valo folyosot el kell rontania, az mennire kévantaték, és mas képen raknia; Azonkiuöl az konha felett valo Botton által keö falt raknia, és egy kéméntis.

5. Item. Uram eö Nagysaga iaro és szolgalo hazaban, egy Cziga formaravaló gradiczotis kell raknia.

6. Az hol a frauzimer lakik, ott egy folljosot mind által, kell raknia, mellő folljoson által kapolnaiabanis iarhatni, és kezebsö keö falt a mennire kévantatik el rontania, és más képen kell uionnan fel raknia. e mellet az kéz hazbanis botot czinalnia.

Ettul az megh nevezet munkatöl kevanom fizetise elsöben f. 1900.

Az Palliroknak valo lako hazat, ezenkéuöl az munkas embereknekis Quartirt es fát.

Item az Mesternek itelt ittalt elegendöt, és amikor ide vagy penigh amoda kelletnik menni, alaia valo rendelt szekeret. Az laikaufert, egy Startenyak io bort, és az megh neuzet munkahoz valo elegendö Materiall, es kolemb kölemb fele Instrumentomokat.

Ehez az meghneuzet épetéshez, kévantatik

Tegla.

No. Szasz Ezer.

Mész.

Az Stukatur munkahoz kis apro Vas Szegeket kévantatnak. No. tiz Ezer.

Azonkouöl lécz Szeghis kévantatik tiz Ezer.

Vas drotis kévantatik fél Maza.

Gibst tiz Maza.

Vas kö falt foglalot Ött. Mazat.

Mai lelőhelye: OL P 1322. 122. cs. Építési iratok, ff. 15-17.

A németújvári vár átépítésére a *Memoriale* szövege szerint 1636. május 10-én szerződött Batthyány: *Johann Batista Orsallal valo Végezésünk az Uyuári Várunkk renovállása feölleöl.* A megállapodás időpontja tehát ezt követő, 1636 tavaszára tehető. A vállalkozó

Giovanni Battista Orsolini bécsi kőművesmesterrel azonos, akit az egyéb források Orcz, Orsi, Orsal, Orsolini néven említenek.² — A szövegben az áthúzások és javítások Batthyány I. Ádámtól származnak.

1. B.

1637. április 1. Mesternév nélküli, Németújvárra vonatkozik

Memoriale.

1. Az v̄yuari Haszak Renoualasztól, es az Bastiat földel alla vetelet az könyhaigh az palotát megh csinálni gipszel, es egieb kömiesnek való munkaiatol, adok attaliaban az pau masztárnak. fl. 900.

2. Az v̄y haszaknak az Meniezetit megh csinálni gipszel es messzel es pincze Botoszasatol, es egieb munkaiatol. adok nekije. fl. 500.

3. Az ūyvar̄y Bastiakot megh fotoszgatni es ugi csinálni hogi földel alla vehesék, es az v̄y pallotától fogva az könyhigh csak egi skarpat rakni es vallam̄y kéméniek es pagimétomoszasrol adok. fl. 1000.

4. Azoknak az epöleteknek az fölire adok néki lāykapot. Tall.50.

Ittem Bort startiniakot. 6. Teszen Ako 60.

Ittem Buszat mutot: 1/2. Teszen Cub.8.”

Mai lelöhelye: OL P 1334. 17. cs. Vegyes számadások, f. 228.

A *Memoriale* szerint 1637. február 15-én *Ez is ezen Paumászterrel való Végezés az Uyvári Epületrül való*, tehát ugyancsak Giovanni Battista Orsolinivel, az előző megállapodásban vállalt munka befejezésére és egy további bástya építésére kötötték.

2.

1637. április 1. Mesternév nélküli, Rohoncra vonatkozó megállapodás

Memoriale.

1. Az Rohonczi varban az m̄yt epetetek, az mint vegeztem az Paumaszteral, minden nemö kömiesnek való munkaiatol es ahosz való kö szegesetis magara veven adok neki készpénst, töle. fl. 5500.

² Lásd THIENE-BECKER: Allgemeines Lexikon der bildender Künstler. XXVI., 59-60.; Alexander HAJDECKI: Die Wiener Bau- und Maurermeister des Namens Caneval. In: Jahrbuch der K. K. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, 1904. 261.

2. Azon épületnek az fundamentom asasatol es egib követ és földének el haniasatol es Hordasatol inned amoda, adok neki fl. 450.

3. Az ep[ületnek az fölére adok neky laýkafot Azon kivol Tall. 50. Ittem Bort startinýakot. 5. Teszen Ako. 50. Ittem Buszat Mutot. 1. Teszen Cub. 16.

Mai lelőhelye: OL P 1334. 17.cs. Vegyes számadások, f. 228.

Az előzővel azonos papírlapon levő, azzal együtt kötött megállapodás Giovanni Battista Orsolini bécsi építőmesterrel.

3.

1637. február 3. Giovanni Battista Orsolini, Dobra vára átépítésére

Külsője: Az Bécsi Pau Maýszternek belől megh irt Dobraj épületektől való kiuanságáha. 1637. die 3. February

Belül: (Égett, jobb felső sarka a szöveg egy részével hiányzik)

Anno 1637 . . . Az Bécsi Fundálonak Johan . . . Orcznak kiuanságáha az Arok fölöt ualo. 3. Boltul, s azok fölöt ualo egy Palotatul, a Bastýán kiuüll, minden hozzá tartozando épületiuel, Falastromozásual és fejezetetésuel eöt ezer s két záz Rénes io pénzü.

Gabonat ugý mint Rosot s Buzát Mutot No. 4.

Konyhára ualo Főzeléket minden félét Ugýmint Semlye. . .

Arpa kását, Borsot Lenczett. etc. Cub. — 24.

Bort Startin N: 4.

kőuér Artan N: 4.

Tehén hus, Mása N: 10.

Vaý Mása N: 2.

Saýt Mása N: 4.

Az Pallérnak étele itala a Tisztarto Asztalánál ugý mint ebedgýe vacsorája, s — azonkiuüll Fölöstököme es usonára egý egý meszelý bora és egý egý Feier Czipo keniere.

Ágýa Tisztesseges.

A kú mieseknek magán ualo házak legien a kiben szállások lehessen. Eő magának pedigh mikor ide jeön, tisztesseges Asztala es Agýa es azonkiuüll szekeret érette küldenj mjkor ide köly jeönj, es mjkor innéd el megyen el uitetnj Uýuarigh s- Rohonczig. Záz Tallért Laýkaffott.

(A hátsó oldalnak a bal felső sarka hiányzik)

.....encze Boltozásatul,

.....padimentomozásatul

Tűzhelytül, es 3. Kemencze Lábak czinálásatul, kiuánságha Tallér: 100.

Bor Startinÿak No. 1.

Ugyan azon Konÿha elöt es a fölöt ualo. 3. Folyosoktul, s-az Legh Fölseö házak épületitül kiuánságha Renes 450.

Bor Startinÿak No. 2.

Laÿtt kappnak Tallér. 25.

Mai lelöhelye: OL P 1322. 122.cs. Építési iratok. f.15-16.

Az ebben az esetben Johann ... Orcz-nak írt bécsi Orsolini mester *fundáló*, tehát a korabeli szóhasználat szerint egyszemélyben tervező is volt. Orsolini a Batthyány I. Ádám által 1636-1637-ben a németújvári váron és a rohonci kastélyon végeztetett építkezéseinek egyben tervezője és vállalkozó kivitelezője éppúgy, mint az ebben az időben még Batthyány anyja, Lobkowitz Poppel Éva kezén levő dobrai vár esetében is.

4.

Évszám nélküli, Carli és Dordo építőmesterek a németújvári kolostorra és a várra vonatkozó megállapodása

Külsején: Paumaszter Carli es Dordo kivansaga

Belül: Az Paumaszter Carlÿ az klastromal valo Sanctuarium Teöresetÿl és epeteseÿl, egÿ Penzel sem akar kevesebet Uennÿ az elleöbenj be adatot. memorial szerint hanem az Buzaban engedet el Tiz keöblet.

Az Dordo az Bastiaban leueö Bolt czinaltatassatul keuan kesz penzt hat arany Laikaufft s magannak egy pint ó bort. negÿ szolgálaiának. f. 100.

mindenik személyre napiaban egÿ Pint bort, Robotost mindennapra Persona 10

ezen Bolthoz keöl Foglalo Uas.

No 6:

Az Patentius Gaspar szállasan valo nagy boltnak Boltozasatul. az mint az Abriz vagon keuan kez penzt	f. 200.
Laikaufft	8 0 .
maga szemeliere napiaban oh bor Pint 1	
Buza	cub 15
es Robotosokat.	
Mind kétt rendbeli munkatul Teszen	f. 300. R 250.
laikaffot	f. 78. R 21.
Buszatt Cub: 15. Teszen	f. 15. Cub:10.
Ó Bort maganak, napiaba'	pint: 2.
4. szolgálainak, napiaba'	Pint: 4.
10 Robottos minden napra	

Mai lelőhelye: OL P 1322. 122. cs. Építési iratok, f. 49.

A középkori eredetű kolostor szentélyének bontására és a vár egy bástyájának, valamint egy helyiség boltozására kötött szerződés. A *Memoriale* szövege szerint: „Anno 1641. die 10. Augusty. Ugyan ezen Carlo Rudekkel valo végezés, az Uyvárj Kolostromnak építése felleöl” és „Anno ead. die 14. Septembris, Batista Dordóval való Végezés, az Uyvári Munkáruul.” A két vállalkozó a Carli, Carlo Rudek, másutt Rodek és Giovanni Battista Dordo nevet viseli. Az első mester neve helyesen Batthyányhoz 1642. augusztus 28-án és szeptember 24-én írott levelei szerint Carlo Retacco, Retacho, a Batthyány I. Ádám építkezésein először 1639. április 18-án feltűnő Simone Retacco bécsi építőmester (OL P 1322. 122. cs. No. 39. f. 2v.) rokona és a *Memoriale* egy 1640. augusztus 9-én a németújvári vár egy bástyájának építésére kötött szerződése szerint éppúgy pallérja, mint Giovanni Battista Dordo. — A németújvári kolostor és a vár építésére 1641. július 24-én Bécsben kelt levelében Filiberto Lucchese küldött Batthyánynak 2-2 rajzot.³ A közölt megállapodás időpontja tehát 1641. július 24. és

³ OL Batthyány lt. Missiles 29919. Idézi GARAS Klára: Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása. = Magyarországi reneszánsz és barokk. Szerk.: Galavics Géza. Bp., 1975. 227.

szeptember 14. közé helyezhető. Lucchese már első, Batthyányhoz írott és 1640. augusztus 27-én kelt levelében említi *Maister Simont*, aki ezek szerint Orsolinit követte Németújvár és Rohonc építésében.⁴

5.

Évszám nélkül, Filiberto Lucchese a rohonci kastély kápolnájáról

Külsején: Filibertanak a kivanságha az Rohonczi kapolnarol.

Belül: Notta di quello merita L'opera di stucho che si a' da fare nella Capela nel Castello de Rechaniz come segue.

1 Prima Logiamento per Li stuchatori et lauorati.

2 Per ogni stuchatore se' gli data tanto pane e' Vino come si da a' M. Carlo Rettacho

3 se gli data 400 libre di Carna di manzo et se gli la data di mano in mano secondo il loro bisogno et se fara una tersora e' se tagliata sopra detta Carna

4 se gli data 3 Galine La settimana

5 in giorno di quadragesima se gli data le pitande di La Cucina dell III^{mo} Sig. Conte a' Vero di la cucina di Conte si da al Palero

6 All'iuernata che posono Auere stua et legna di schaldarla il medemo Legna per schaldare doue Auerano di Lauorare

7 Sale per il loro bisogno

8 se gli data 4. stara di farina di formento bianco

9 se gli data 1 libre di smalzò la settimana

10 se gli data tutti gli Matteriali et Equisiti bisogneuole per detta opera

Seguita il Paramento

1 In denari Contanti . . . 300 f.

2 Vino 100 Emeri di Vienna et condotto a detta Citta per che siano Vini boni che se ne posso Cauare il denaro

3 Sei mutti di Auena

4 tre mutti di frumento

5 doi Porchi Grossi

⁴ Személyére és 1627-1646 közötti működésére ld. THIEME-BECKER i.m. XXVI. 187; Österreichische Kunsttopographie XIV., Wien, 1914. 169.; Martin RIESENHUBER: Die Kirchliche Baukunst in Österreich. Linz, 1924. 260. HAJDECKI i.m. 257-264.

(Hozzátűzött lapon:)

Nota.

1. Keványa maganak és munkásoknak Lako hellýt és agýat, mellýell Contentus lehatt.

2. Masodczor kevannya maganak es minden munkasnak minden napra 3 czipo kenýörött 2 Font Hust. 3. Idcze Bort es minden nap minden legenire es munkasra egy Tikott.

3. Avagy penigh, minden napra agýanak mindeniknek a' menni font hust kevannya mind addigh mégh 400 font Husra tellýek az szama. és minden hetre minýaioknak harom Tikott avagy Kappant.

4. Bött napokban penigh Uram eö Naga Konýhajaröl minýaiokk enni etelt, az mint mostani Pallérnak iar

5. Telýben penigh ha munkalosznak az kapolnaban kevantatik, hogy ottan kemencze legen hogý annal inkább benne munkalothassék és lakhassékis, ha penigh nem munkalosznak kevanya külömb Hazat mint moganak, mint penigh munkásoknak es ahoz elegeo fatt futteni valot.

6. Kevannya 4 köböll tiszta Buza lisztet, minden hetre egy font vayatt, es Uram eö Nagatul minden hozza ualo Materialt, amelly kevantatik.

7. Kesz Penzeöl kevanya L 300.

8. Kevanya 100 Startin Bort mellýet Biczben fel uitesse Uram eö Naga

9. Kevanya Hatt Mutt Zabott. 3 Mutt Buzat. és két jo keuerý hizlalt Artanýt. es minden nap harom Gyertýat, ha penigh iell munkaloszik annj gyergat kevanya menni szukseges léssen.

(A hozzátűzött második lapon:)

Hátán: Filii Bertual valo alkuuas és kiuansaga, az kapolnatull Rohonczon, 1640.

Elöl:

1. Az Abriss mellyik szép keteö kezöl azt külömben nem csinalthaty a fl. 550.

2. Az masik Abrisst penigh csinalya fl. 400.

3. Minden legényre ualamenni munkaloszik kevanya napiaban 2. Czipo kenýeret. egy egy Pint Bort. egy egy font Hust, minden legényre hét számra három Tikott avagy kappant. ezen keuöl minden legényre hét számra két font Barany auagy Boriu Hust. Ismét hét számra egy Oktall Arpa Kasat. Eböl amennj az itekben kevántatik.

4. Beött napokban minyaioknak egy funt Vaÿat. Saÿtott. egyet. es egy uagÿ két Tall étek beötti eleseeghból.

5. Minden materiall ami kévantatik, Vagÿ mint Gibsz. Vas szeg és Mész a mennj kevantatik. Ezenkeuöl: Elegendeö Zurachert. Ismét Fekete feuenÿt kezensegest

6. Feiér feuenÿt a mellÿről Nagdnak emlikezet. Ismét Nadat. Vas veszött.

7. Laikafott 10 Arany es egy Hordo Bort, mellyet Beczben uitetnj kevánÿa. Lukasz Filiberta.”

Mai lelöhelye: OL P 1322. 122. cs. foliáztatlan, a f. 16-17. között

A *Memoriale* erre vonatkozó szövege: „Anno 1640. die 8. 7bris. Bécsi Stukátor Filiberta Lukasz Conventioja: az Rohonczy Kápolnárul valo.” Az eredeti olasz szöveggel, amely minden biztonnyal Lucchese keze írása, és annak két változatú korabeli magyar fordításával valószínűleg azonos az 1640 szeptember 8-án kötött megállapodással.⁵

6.

1653. február 10. Meg nem nevezett építömesterrel kötött megállapodás a körmendi kastély átépítésére

Anno 1653: die 10. Februarij.

Az Keörmendj Vár Epületrül valo Jedzés, s-atul az Paumászter mit kíván.

1. Az Kapun a'mint bé mennek atul az Darabtul, tudnj illik Kaputul foghvást, ... (*Kitört papírrész*) ... Háza felé valo Básttyáigh, kíván az Paumászter ... f. 450—f. 400

Item az Kapu feöleöt valo Tornyot, és az Keöteö Vasokat beleie vonnj mindenképpen.

Item az kis Kerék Básttyát kiben az Páterek száláltanak a' mikor oda mentek, feöllyeb raknj jó modgiával annak rendj szerint.

Item az Gradicsnál csinalt az Pitvarban egy Bóltot.

Item azon az renden az hólot mostan munkáloszik kívül, ió modgyával megh vakollyon, az váras felleöl. Mind ezért kér ... f. 100.

Item Bort Ako 10 — megh atták már.

⁵ Lucchese és Batthyány I. Ádám kapcsolatára lásd GARAS Klára i.m.)

2. A másodiktül, tudnya illik az Kerengő Grádicstul fogvást
Palotához valo Básttyáigh, kéván f. 370—f.340

3. Az harmadék eöreögh Darabtul, tudni illik a' hol az Palota lészen,
az másik Básttyáigh . . . f. 620—f.560.

Item az eleöt Láb fakon vólt az Follyosso, de az utan mind Keöbeöl
lészen rakva: Kényeres Ház, és más Kamorákis lesznek ezen a' helen.

Summa facit —f.(!)

Ezenkívül Aldomásra kéván, Tall: 40. ft: f. 60.

Bort Uyvári Startinyákkal No: 2 f. 36.

Buzát, és Rótot Cub.No:30. f. 45.

Item hizlalt Artány No: 2. f. 10.

facit: f. 151.

Az Palérnak az eő Itallyát, s-Etelt az szokás szerint.

Az Epülethez Robotost, és Rabot az mennj kívántatik.

Item kévántatik ehez az Epülethez.

Keövágo Kapa No: 12.

Vas Lapát No: 12.

Mész kevereö Kapa No: 2.

Keömiesnek valo Feisze, 2.

Nagy hoszu Fűrész, No: 1.

Kis Fűrész No: 1.

Vas dorongh az kivel teörnek és rontnak, 1.

Nagy Vas Peöreöly. No: 2.

Rostély az ki által Feövént hányák, 2.

Lécz szegh mindeneö Falbélj állapotnak
eösze szegezésére No:5000.

Mint egy 80. Startinyák Meszet az Epülethez.

Deszka az Arcussok, és más eggieb állapotok csinálássára No: 400.

Az mennj Téglá, és Mész kívántatik az Keörmendi, és Czákánj
Epültre.

Tégla Keörmendhez kévántatik No: 70000.

Mész ugian ide Keörmendhez, Tiz Kemenczével.

Czákánhoz.

Tégla kévántatik, No: 30000.

Mész másfél Kemenczével, a' mint Uyvárrat égetik.

Keörmenden az Tislér Munkához az mennj Deszka kévántatik.

Lészen Ablak Rám, Eöreögh, és kiczin No: 30.

Kévántatik ezen Rámokhoz Teöl faából

valo eöreögh Lécz,	No: 100.
Item apro Lécz	No: 200.
Lészen Aito (:a' ki nem paraszt:) örögh, és kiczin.	No. 21.
Kévántatik ezen Aitókhoz,ugy mint Aito ragasztókhöz temerdegh (<i>a lap szélén: feőnyeő</i>) Deszka	No: 50.
Kozépszereő Feőnyeő Deszka	No: 50.
Item Vékony Feőnyeő Deszka	No: 100.

Keörmendj Vár hoz valo Tislér munkának feöl irássá.

Az alsó Contignatióban, ugy mint Tisztarto szállásan lészen egy Ablak Rám: Ennek az magássága 4 1/2 Suech, 4. Czól. Szélessége pedig 4 1/2 Such, és 5. Czól.

Item 5. Ablak Rám: Ezeknek magássága 4 1/2 Such, és 4. Czól, szélessége pedig, 3. Suech, és 5. Czól.

Item Runtelban 3. Ablak Rám: Ezeknek magássága, és Szelessége 3. Schuh, és 1. Czól.

Item ott alat léveő Aito lészen No: 5. Ezeknek az magássága 5 1/2 Suech, 1 1/2 Czól: szélessége pedig 2 1/2 Such, 3 1/2 Czól.

Item az alsó házokban lészen Aito ragasztó No: 5. Ezeknek az mélysége 10 Czól, ugy mint az négynek, s-egyiknek mélysége egy Schuh.

Item Bóltban valo Aito No: 4. ezeknek az magássága 5. Schuh, és 1. Czól, Szélessége pedig 2 1/2 Schuh, és 4. Czól.

Item kis Runtelban 2. Aito,: Ezeknek a' magássága 5. Schuh, 7. Czól, szélessége pedig, 2. Schuh, és 1 1/2 Czól.

Ezen Aito ragasztóknak a' mélysége 101 Czól.

Az feölseő házakban léveő és az alsó egy Aitóval együt, vagon Aito No: 7. Ezeknek az szélessége, és magássága mind egy:

Ugy mint magasságh, 5 1/2 Schuh, szélessége, 3. Schuh.

Ezen Aito keözeöl, az négynek a' mélysége, 10. Czól, s-az háromnak pedig 1 Schuh.

Item az feölseő Házokban léveő Keöbeöl valo Aito Ragasztók:

Ezen aitoknak a' magássága 5 1/2. Schuh, szélessége, 3. Schuh, az Keönek a' mélylsége 1 1/2. Czól.

Item 15. Ablak Rám. Ezeknek a' magássága 4 1/2 Schuh, és 4 1/2 Czól, szélessége 3. Schuh, es 4 1/2 Czól.

Mai lelőhelye: OL P 1322. 111. cs. Leltárak, no. 31-54., f. 974/h-i.

A vállalkozó építőmester, aki pallérjával és legényeivel szerződött, azzal a *Paumaszter Karli, Kümies Carly, Karly keömies* néven sok iratban említett mesterrel azonos, aki 1649 és 1657 között Németújváron, Szalónakon, Rohoncon, Csákányban és Körmenten dolgozott Batthyány I. Ádám építkezésein. Személye valószínűleg azonosítható *Maurer Meister Carlo della Torre*val, a már 1650-ben Bathyány-szolgálatban álló építésszel. 1653-1654-ben ő építette a körmendi német őrség kaszárnyáját, 1657-ben a tervbevetett rohongi templomhoz készített tervet, az 1660-as évek elején pedig Batthyány I. Ádám húga költségén a szombathelyi domonkosok templomát és kolostorát tervezte és építette.⁶

7.

Évszám és mesternév nélküli, a németújvári várra vonatkozó megállapodás

Külsején: Nemeth Vywari Jedezes az belül megh irt munkatol mit kivan az kümies

Belül: Az Bastyanak Fundamentumbol uionnan valo epolesire, menni koltsegh kevantatik az keömuesekert, es az kezhez egymas hordo emberekert, az Rabokon kouöll kiket eö Naga rendell Meszet, kouet, Teglat hordani. ez illyen munkatöl kivanya Paumaszter f. 2800. Renyes forintot, es Laikaufott, 50 Tallért, 4 Startin jo bort, szinten Beczben fel uinnj.

Item tartozik Paumaszter 12 jo keöes keöszikla vago embert tartani kik az keö sziklat minden ket felöl vagni fognak egész az ó Bastyaik, es ott is a hol az Vö Bastya léssen, ehez az munkához eo Nagysagais tartozik embert segetseggöl adni Ezert az munkaert kevannya Paumaszter 600 Renyes Forintott es Laikaufott 25 Tallért. egy Muth Buzat 2. Startin jo bort szinten Beczben fell uinni.

Item az Eorogh Bastyanál két Pinczét Bodhaitással epeteni, es az Toronytól fogua egész felseö kapuigh Bothaitast fel uenni, ez illyen három Bolthaitastül, kevannya Paumaszter 400 Renyes forintott ket Startin Bort, es egy muth Buzat Beczben fel uinni.

⁶ KÁDÁR Z.—HORVÁTH T. A.—GÉFIN Gy.: Szombathely. Bp., 1961. 149.; KOPPÁNY Tibor: A körmendi várkastély átépítése a 17. század közepén. Ars Hungarica, 1982/2. 231.

Item. Az Tisztatasatul, es az keőfalaknak ahol kevantatik fodozasatöl mind az Uő es az ó Varban, akar az Bastyakban akar penigh egykib keőfalakban, es az Oregh Bastyaban Lakotiartohoz mellet ottis szökség hgy az köfall vastagon Tisztitassék, es fodoztassék az mint eő Nagysaga kevannya. De az Varos feli ket Bastya igy marad, az mint uagyon, Az kis Bastya penigh magassaban epetessik es fel utessik, az Kerthez képest, es itt allat be rakatassék, ez illyen munkatöl keuanya Paumaszter 2500 Renyes forintott Lai Kauffott 25. Tallért. 3. Startin Bort. es egy Muth Buzat Beczben fel uinni. Az Pallernak szokas szerint mindennap itell, ittall, munkasoknak lako helyt, es fat.

Ehez az epülethez tartozik Uram eő Nagysaga minden fele Eszkeszt es Instrumenta ualamenni kevantatik kezekhez az munkasoknak rendelni.

Summa Summarum teszen ez ebben az Varban valo munka
 kész Penzt f. 6300
 Laikauff penigh teszen f. 100
 Harom Mutth Buzat.

Tizen egy Startin Bort.
 (A hozzá mellékelt külön lapon:)

Kivülről: Mennyi munkához a' mint az Abriz uolt es mit kivan hozza az kimies.

Belül: Az mint az Abriz Uagion ahoz keuan.
 Meszet. Startinyak No. 12
 Teglát. N. 12000
 Keöuet Eöle N. 8
 Azon munkatul kesz penzwl keuan f 120
 Laikauff f 30
 es ahoz mindenap Robotost.
 Az Alcz keuan az Fedelehöz
 Szaru Faat par No 36
 Gerenda szal No 36
 azonkiuöl Eöreg h fa szál No: 8

Mai lelőhelye: P 1322. 122. cs. Építési iratok. f. 48-50.

Az építőmester személye nem azonosítható, csupán az tudható meg a szövegből, hogy bécsi. A megállapodás valószínűleg az 1650-es évek elejéről származik.

8.

Évszám nélküli, Abondio Bolla kőfaragóval a rohonci kastélykápolnához kötött megállapodás.

Mit kívant az kőfarago az Rohonczi kápolnaban valo munkatol.

Memoriale az mint az Abundi Bolla keő farago itt ualo Rohonczy kapolna tsinalasatul kéuan uram eő nagysagatul.

1. Egesz kapolna feier es fekete marmor keöböl pauimentimozasatul, az mint az Abresz mutatya kéuan in paratis jo pinzeol f. 200.

(*Más írással:* „etül jo kett startinyak oh bortt: Gereczig uitesse w nagysaga, az melj szekereken a köveket alla hozhattják.”)

2. Az oltar keröl ualo feier keöböl oszlopok tsinalasatul kiuan in paratis jo pinzt f. 50.

(Kesz pinsz f. 60)

3. Hogyha penigh uram eő nagysága nem egisz kapolnat akarna pauimentomoztatnj, hanem tsak oltar keröl az feier oszlopokkal és oltar keröl ualo gradiczall együtt, tehát kéuán in paratis jo pinzeöll f. 150.

4. Az Uywary kapolna aioto tsinalasatul, ha azt Dobran tsinalatya eő Nagysága, tehát kéuan napiaban minden legenyre 3 czipo könyeret es egy pint bort, es in paratis jo pinzeöl f. 20.

5. Egy ablak tsinalasatul az mint az Abrisz mutatya az szerint keuan jo pinzeöl f. 5.

6. Az teöb munkatt az mint illet, migh ez felölmegh irt munkat uigheen uiszem, akor teöbiröl uram eő nagysagaual concludalok.

7. Laikaufert kiuan fély stertinyak bort.

8. Két hordo bort is az felöl megh irt fizetisemben el ueszen eő nagysagatul, akar o, akar uj bor legyen, ha eő nagysaga kepesz szerint ide agya.

Mai lelőhelye: MTA. Művészettörténeti Kutatócsoport, Adattár, Iványi Béla másolata Az eredeti 1956-ban elégett.

A Filiberto Lucchese által tervezett és Simone Retacco által megépített kápolna kőfaragó munkáit tartalmazó szerződés. A *Memoriale* szerint Batthyány 1639. április 9-én, 1641. augusztus 14-én és 1642. február 15-én szerződött *Keő farago Abundával*, a szöveg ezek

közül való. Az 1639--1651 között szinte minden építkezésen dolgozó Bolla a stájerországi Hartbergből alkalmazott sok kőfaragó egyike volt.⁷

9.

Évszám nélküli, Ruprecht Rosenberg megállapodása a németujvári kőfaragómunkáról.

Kü farago jedzese, az Vyvari aprolek aytotol, anak föl irasa meg, hoga hova es meni keő aito kelletik az varban

Jedzes vram ŵ nagysága parantsolatia szerent az kŵ farago az mit munkalodiek.

Először. Az hoszu palotanak ayto ragasztot küből, az meli az szeles palotara nilik, az magassaga 6 such, az szeli 3 1/2.

Ittem az kis konihanak aitaia 5 such magassaga, 3 az szely.

Ittem az szeles palotanak aitaia kis konyha felől, az magassaga 6 1/2 such, az szely 3 1/2.

Ittem az oh palotanak kemencze aitaia, az magassaga 3 1/2 such, az szeli 2 1/2.

Ittem az kis vr ŵ nagysága hazaban, az hol bemennek, az aitonak magassaga 5 1/2 such, az szeli 3.

Ittem az szeles palotabol a hol aszoniom ŵ nagysága haza fele mennek az foliosora, annak az aitia 6 1/2 such az magassaga, az szely 3 1/2.

Ittem az ebedlő palotabol a hol az foliosora mennek vy aito ragasztot fölliöl kis pocz bene, az magassaga 2 czal heian 6 such, az szeli 3.

Ittem az idegen vrakk hazaban ahol ben mennek, annak az aitonak egy fél aito ragasztot.

Ittem ahol az Bibliotecaban föl mennek, saroknak valo likakat czinalnj vjonnan.

Ittem az vrak hazaban 2 vŷ aito ragasztot, mindeniknek az magassaga 6 such, az szeli 3.

Ittem az harmadik haz aitaian sarok likakat czinalni.

Ittem az negiedik aitohoz vŷ ragasztot, az magassaga 6 such, az szeli 3.

Ittem az öttödik aito ragazton vŷ sarok likakat kól czinalnj.

⁷ Személyére: AGGHÁZY Mária: A barokk szobrászat Magyarországon. I. Bp., 1959. 174. és ugyanő: Steirische Beziehungen der ungerlandischen Barockkunst. Acta Historiae Artium 1967. 317.

Ittem az regi ebedlő hazban, ahol az fokra mennek vÿ sarok likakat czinalni és megh tisztogatni.

Vilagos palota aitaianak vÿ sarok likakat czinalni és megh tisztitanj.

Az kéz bott aitoian megh köl a ragasztokat fordítani es vÿ likakat az sarkoknak czinalnj.

Az vén aszoni haza aitoian ragztokat megh köl tisztítani és Vÿ sarok likakat czinalnj.

Az kaponaban ahol be mennek vÿ sarok likakat köl czinalnj és megh tisztitanj.

Az dupla gradicz aitoian vÿ sarok likakat köl czinalnj és megh tisztitanj.

Mind ezen vy és o munkaert kiuanok ű nagyságátul kéz pénzt florenos Hungaricales f. 62. Midőn itten munkalkoszm auaggi itt kölletik lennem, napiaban: Bor p. 1, czipo 2.

Horperger Rüep Roszenperger
kŵ farago

Mai lelőhelye: MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, Adattár, Iványi Béla másolata. Az eredeti 1956-ban elégett.

A *Memoriale* szövege értelmében 1640. augusztus 9-én szerződött Batthyány Rosenberggel, aki a hartbergi kőfaragók egyike Bolla mellett. 1639--1640-ben a németújvári várban, a vár alatti kolostorban és a rohonci kastélyban dolgozott.⁸

10.

Évszám és mesternév nélküli asztalos-megállapodás a németújvári várban végzendő munkára

Kívülről: Az Tislyernek minemeő munkat kell Uyvarrot uighez vinni es attol mit kivan.

Belül: Az minemő munkat Uÿvarrat Veghez uinem es epetenem kell.

Elsőben, miuelhogy még Arra Valo fa itt ninczen, az Uÿ Palotaban az kipeknek fel szegezese, . . . (*hiányos*)

3. Az mi az Tornÿot illeti, elsőben otthon Rohonczon Abrisst tsinalok, minemő lészen, és ha eő Nagÿsaganak tetczeni kezdi, igy az mint az Abriss lészen, ugy osztan megh szegödem. Ehez az munkához

⁸ Személyére lásd AGGHÁZY Mária i. m. 263.

két legényemet kell tartanom itten, és azokkal arra való szerszamat is kell adnom, de ő Nagysága fiaiát és envét hozza adja kevanok azokaet minden legényemre 1. Pint bort, 2. Czipo kõnyeret, konjharul itket, az mint masoknak is iar és agiat, az mikor penigh magam itt leszek ielen, kevanok magamnak napiaban 1. Pint bort, 2. feier Czipot, es kõnyharul itket, és ha haza kell mennem, vagi penigh onnét hazul ide, egy louat alaiam, auagy penigh szekeret: enis menteõ jobban lehet, az munkat megh kiszitem.

Mai lelõhelye: OL P 1322. 122. cs. Építési iratok. f. 16-17. között.

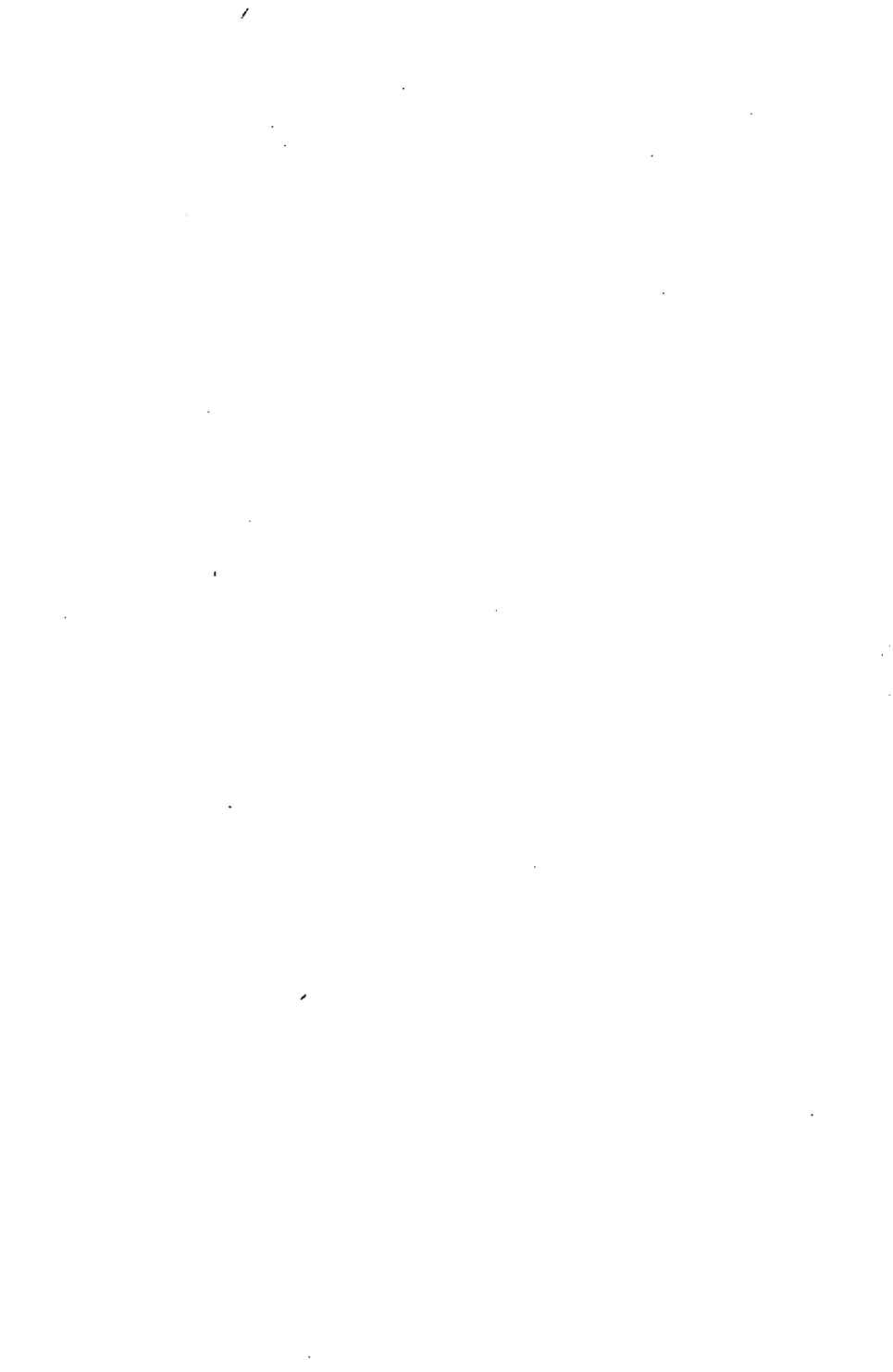
A mester a szöveg szerint rohonci volt. A *Memoriale*ban két asztalos szerepel, az 1637. május 20-án szerződött Motter és az 1640. július 8-án szerződõ Albrecht Kopenberger, azonban egyiknek sem említik lakóhelyét. A családi levéltár elpusztult irataiból Iványi Béla egy regesztájában 1637. május 20-áról olvasható még Mathias Hainka neve. A megállapodás, vagy inkább munkaajánlat hármójuk közül bármelyiké lehet.

Zusammenfassung

Tibor Koppány: Bauvereinbarungen und Verträge aus dem 17. Jahrhundert in dem Batthyany-Familienarchiv

Es gab reiches Material zu den Anfängen der Barockzeit in dem ehemaligen Familienarchiv in Körmend, aber diese aus kunst- und wirtschaftsgeschichtlicher Sicht äusserst wichtigen Dokumente wurden zum Teil vernichtet und sind uns aus den Abschriften von Béla Iványi bekannt. (Diese Abschriften sind heute in der Materialiensammlung der Forschungsgruppe für Kunstgeschichte der Ungarischen Akademie der Wissenschaften aufbewahrt.)

Diesmal werden 10 Archivadokumente (Verträge, Vereinbarungen und Preislisten) veröffentlicht, die die Baupläne des Grafen Ádám Batthyany I. genau aufzeigen. Er wollte nämlich, als er schon in der Lage war, einige seiner Festungen (zB. Güssing, Rechnitz) umbauen lassen und stellte eine Memoriale über seine Verträge und Vereinbarungen in den Jahren 1634-43 zusammen. Diese Memoriale kann die hier veröffentlichten Verträge in den Jahren 1636-1653 näher erläutern. Unter diesen Verträgen werden jetzt 8 aus Archivquellen, die weiteren 2 nach der Abschrift von Béla Iványi publiziert.

HERNER János

Kazinczy András naplója¹

A töredékes napló eddig sem volt ismeretlen a kutatók előtt. Radvánszky Béla már 1875-ben hírt adott létezéséről.² E rövid ismertetést használta a Kazinczy-család történetével foglalkozó szakirodalom is.³

Az alig huszegynehány éves⁴ fiatalember 1683. január 1-én kezdett hozzá naplója írásához. A kezdeti lelkesedés, hogy tudniillik „... de Anno ad Annos, de Mense ad Menses, ac die in diem...” fogja feljegyezni élete eseményeit, hamar elenyészett. A feljegyzések sora — a teljes májusi hónapot kihagyva — már június első napjaiban megszakadt.

A gazdasági feljegyzések mellett a napló azon oldalait tekinthetjük a legérdekesebbeknek, ahol Kazinczy beszámol arról, hogy miként sikerült bejutnia Thököly Imre udvartartásának alkalmazottai közé.

Csak sajnálattal vehetjük tudomásul, hogy a korának szinte minden sorsfordító történelmi eseményében tevékeny részt vállaló naplóíró nem tartotta magát a már idézett ígéretéhez.

**Anno Domini mei JESU Christi
1683. Die 1 Men(sis) Januarij.**

Comparatus hic Libellus per me ANDREAM KAZINCZY in Conscribendam hujus futuror(um)q(e) Annorum auxiliante IEHOVA

Experiendor(um) seriem atq(ue) emolumento futuro meo de Anno ad Annos, de Mense ad Menses, ac de die in diem ordine sequenti annotandam duxi hac in forma.

¹ Lelőhelye: OL. P 566. Radvánszky-család levéltára, 77. cs.

² Századok, 1875. 49-50.

³ VÁCZY János: Kazinczy Ferenc és kora. Bp., 1915. bevezető fejezeteiben részletesen foglalkozik a család történetével.

⁴ 1661-ben, vagy 1662-ben született, lásd VÁCZY i. m. 33.

Attyának, Fiunak és Szent Lélek Ur Istennek nevében AMEN.

Ur Isten, mi Kegyelmes Szerelmes Szent Attyánk, ki minden allatoknak, nagyoknak és Kicsinyeknek, Iffiaknak és Véneknek Kegyelmes gondviselője, oltalmazója és táplálója vagy, alazatosan könyörgök te Sz(ent) Felsegednek kezdvén az eörök emlekezetre csinált kis jedző könyveskémhez, kinek az Ur aldassával tellyesitse be végét, neve dicsőségére, lelkünk üdvösségére, szükölködőknek pedig segítségére AMEN

Prima Men(sis) Januarij Törvényes jozzagocskánk olmazására(!), együt Aszonyom Anyammal be menvén az sepesi kaptalomban p(ro)curatoriát extrahaltunk.

Iima P(re)sen(tis) az Kassai Consultationak Terminussa, Ki p(ro)figaltatot Kegyelmes Urunktul, kire minden Varmegyébül negy negy Követek comparáltak, az Kiralyi Varos követeivel egybe, Nemes Zemlen Varmegye követei voltak Nemzetes Klobusiczki Ferenc Vice Ispan Ur(am), Turoczi Ferencz fü Notarius, Baranko Sandor és Ketzei Mihaly substitutus Notarius Uraimék, az kire enis noha kesőcske 16. p(re)sen(tis) be mentem követ Uraim mellé experientianak kedvejert, de vegig ot nem maradván az Epperjesi sokalodomra be mentem, holmi vásárlas kedvejert. 16. Erkezet bé Homonnai Ur(am) Cassára.

17. Egy Mise mondo Catholicus pap az Evangelica Religioiban alván igen szép Deak Oratitot declamalt az eoreg Luteranus kassai Templomban melynek halgatására kegyelmes Urunk nagy pompával ment fel paripan, előtte az Meltosagos Urak az Követekkel, maga közepben, utanna az Udvari rend, oldalol pedig, egy felől kék gyalogsag mas felől pedig az Nemetek rendiben kisirven, az hol devotiojat el vegezte volna eő Nagysága hasonlo pompaval az Hazig küsirtek, ot eő Nagysága maga Udvari szolgálai által mind az ot levő Meltosagos rendeket, ugymint G(róf) Homonnai Sigmond Uramot, Gróff Erdódi Györgne Aszony(omat), Nadasdine Aszonyomot, Csakine Aszonyomot es mas Nagyságos Urakat, az követekkel együt es Kassán lakozo fü rendeket, az akkori Consultationak p(re)sessevel Sebesteni Püspök Uramot az káptolonok es Conventek követeit fejedelmi ebedgyere nagy solennitasal invitálta, kire comparáltak fel kelvén az Táblátul Táncczal excipialtattak Meltosagosan. Az mikeppen pedig ültének az Urak az sessioban fel van irva az Actákban.

10.(!) p(re)sen(tis) Groff Homonnai Sigmond es Barkoczi Ferencz Uraimek eő Nagyságok jötte nek le onnan felüllük engedvén kegyelmes Urunk parancsolattyanak Homonnai Ur(am) 16. erkezet be, Barkoczi Ferencz Ur(am) eő Nagysága pedig 21. kiknek kegyelmesen resolvált kegyelmes Urunk.

24. az Epperjesi Arany mivessel csináltatni kezdettem egy főrgót ki 12. Latthot nyomot, kire adtam magam finum egetet ezüstyét 12 Latthot és három fertalyt, az többit magaeval toldgya ugy mint 7 Latthal s egy fertálllyal, melynek aranyozasara küldöttem ket Aranyat, adtam azon kívül elő pénzül néki hat forintot, lészen maga ezüstyének lattyaért 90 pénz ki tészén fl. 6// 54. még ugyan azon alkalmatosságal meg nem alkuttam véle.

Ugyan azon Arany mivesnél hadtam egy Majczos csattot tisztitasaért es mas formában valo csináltatasaért.

28. Epperjest lakozó Tvardon nevü Gombkötövel csinaltattam egy mentére valo szár gombokat egy dolmánra valo makkos gombokat mind arany fonalbul ahoz 15 sing boritot arany sinort, Mente kötöt, es süvegre valo sinórt, vitézkötésést.

Item vedtem egy mentenek valo Rosa színü Angliai posztót három singet fl(ore)nis Nr. 15.

Item egy masfel sing meczin posztot fl. 7// 50.

Egy Lora valo könyü szőrturbat fl. 2// 50.

Item hat motring arany fonalat fl(ore)nis 18.

Egy pár Czisma kapczástul fl(ore)nis 2// 80.

szar gombnak mentere valo galandot fl(ore)nis 7// 20.

ezeket az Karoly napi sokadalomkor vásárlottam.

Februarius

6. Akarank Tussai Marton sogor Ura(m)mal be menni Duklyara azomban Isten Ketzei Uramot hoza közinkben s mint hogy meg szegeny Attyam Uramtul eő kegyelmére bizatot azon dolog más napra halasztottuk utunkot az mint hogy

7. Cum plenina facultate plenipotentiali mentünk be Tussai sogor Ur(am) Ketzei Ur(am) s enis eő Kegyelme kkel, Kokronne Aszonyommal valo vegez es irant, de mint hogy Törvényre ment volna Kokronne Aszonyom, es az levelekkelis (Alexander Ur(am) intimatioja szerint) Komik Uram Epperjest léven, semmit sem vegezvén visza jötünk mindazáltal Sandor Uramot in absentia D(omi)nae az Borokkal az

adosság lefizetéseben meg kinaltuk, mellyet Epperjest levő Komik Ur(am)ra bizot az Aszony hogy visza jüvőben az Borokat meg kos-
tolván, alkudgyon meg velunk es az alkuvas utan az adosságban
borokat vegyen túllünk, kirül Alexander Komiknak irt levele mostis
meg vagyon pecsét alat.

14. Kis Szilvai Janos még szegény edes Attyam Uramnal négy egész
esztendeig szolgálta mellettem esztendeig mar hatodik Esztendejében
szolgalttának Lymbotin mellet levő Zavoda nevő falubul Palocsai
Ur(am) jóságabul vet magának feleséget, kiknek menyegzői solemnita-
sokot p(re)fato die 14 et 15. vigan el laktuk, Aszonyom Anyam csinál-
tatvár: Lakadalmat nekik Dessoffi Adam sogorUr(am) hazánál Lyn-
botinban.

13.(!) Szegény Istenben elnyugodt, es ez arnyek vilagbul kimult
Attyam Kazinci Peter Uramert hordozot gyasz szomorú külsü kon-
tösünköt (szivünkben fel jegyezvén belső gyaszruhankat) le vetettük, es
szinesben öltöztünk.

15. Az Borok közzül adot Aszonyom Anyam minden napi szük-
ségére ket bort harmincz harmincz Tallerokon Tal. 60.

20. Ujjonnan Jancsit az Lovaszomat be küldötte Aszonyom Anyam
Kokronne Aszonyomhoz, kinalván az borokkal az adosságban mint
egy p(ro)testatios levéllel, futura pro cautéla, de az Aszony az Borokat el
nem akarta venni, irvan aszt levelében hogy mostan elig bora volna.

22. Az Bartffai Mattyas napi sokadalomkor vedtem Aisztorfer
Uramtul hitelben kiraly szin mas fél sing Anglia posztot refit, avagy
singit fl. 4// 60

facit fl. 6// 90.

25. Az sidoknak ados leven homi vásárlásért Aszonyom Anyam,
szükön leven az pénz kezünk között, az én negy Borom közzül vidtek el
kettőt hordaját husz Talleron, quod facit in toto Tall. nr. 40. es kit
zomokon, knik(!) edgyike szkofiummal varrot egy rőmpölyös lészén,
masika pedig tiz iczes eőreg lo itatni valo uton vagy Taboron bagariabul
csinalt, mely boroknak árában ki tudodik Aszonyom Anyam vasarla-
sais, p(rae)terea az residuumot vagy kész pénzü, vagy pedig Tukmaul
teczésem szeint(!) tartoznak defectu hinc ullo le fizetni, az mint obligalt
levelek tarttya es foglallya magában.

27. jo idejen hozzank jöven Aiszterfer Ur(am) Scsubelszki Urammal az Borokat meg kostoltak, de edgyik sem kérte, hanem csak ugy mentek el, az utan kit ora mulva izene Ajsztorfer Ur(am), hogy az borokat se eö kegyelme sem az Lengyel meg nem vészi, eszt meg értvén, magam oda mentem az Lengyel szallasara György Deák Uramhoz s kertem hogy az borokat el ne hadgya, azomban sok szoval hozzank vidtük s jolis tartottuk, öis resolvalt. parolajara hogy minden bizonnyal ki jön az Borok meg vitelere, de en meg annak sem adtam hitelt hanem ujjab parolamat adtam, hogy harmad nap mulva minden bizonnyal be megyek eökegyelméhez s ki hozom magammal.

Martius

1. Az fel tet parola szerint György Deak Urammal edgyüt be mentem Scsubelszki Uramhoz, vigan el laktuk az utolso farsangot nem akarván bennünköt el bocsatani, akkor ki nem hihattuk, hanem Vosarnapra ujjab parolara halasztot hogy minden bizonnyal ki jön.

4. Jancsinak a Lovászomnak adtam egy forintot et 6. zboron kijövelemben.

7. Scsubelszki Uram parolájának eleget akarvan tenni ki jöt, es más nap reggel az borokat s Aszonyom 30 borat meg kostolta, megis arulta hordajat 19. Talleron, mely harmincz hordo közzül ugyan akkor, csak két szánnal lévén vit be hat hordo bort s egyet ajandékon az hat közzül marad azért nallunk az eö kegyelme pecsettye alatt huszon negy bor.

19. el unván Aszonyom Anyam mind az köcsegele valo Bartffai lakást mind pedig az szölök munkaja közelgetven, csak kevés kölcsegeles kenszeritetett le menni Patakra.

11. Rogulszki Uramis be jüven Bartffara azonnal hozzam jöttek kiket jolis tartottunk az ital köztöt biztatot pénzel hogy azon huszon negy bórrul (hatalmat adván Scsubelszki Ur(am) eö kegyelmének 15-nek el vitelere) le szaggatván az pecsetett 15ért kesz penzel fog fizetni Ittem Ko lanakan egy követ fogattot meg de nem tudom micsoda nemzet.

más nap ugymint

12. Enis bizvan szavaihoz hozza az szallásara György Deak Uramhoz mentem kerdeztem tulle hogy volnae kedve az borok kostolásához, eö ellemen felele mondvan hogy nem kostolom, mert Scsubelszki kiveven hat hordo bort, az harmincz bornak javát valogatva az allya nékem nem szükséges, kináltuk az után mint Dessöfi s mind

Tussai sógor Uraimék boraival, nem kel ugy mond ha üressen megyekis vissza mert engem meg csalt Scsubelszki, bizvan maga erszényéhez. En ezt eszembe vettem, s féltem hogy az kit szék között az földön ne heverjek, magam be mentem Rogulszki Urammal Scsubelszki Uramhoz, kit csak alig hogy othon talaltam, mert már indulo félben volt Varsvára negy szán borral, megis kedvemért kit oráig varakozot s beszélgettek mind ketten, Rogulszki 15. kért, de amaz bizván erszényéhez s latvan hogy fűk az borok nem akarta engedni magatul ugyan akkor p(ro)figalta a gyümölcs olto Boldog Aszony Terminussát hogy penzt ad es az Borokat be viszi, meg jűven minden bizonynal Varsvárul.

Az mennyi pénzt adot pedig immar fel van irva az Contractusra Scsubelszki Ur(am)

14. mas rendbeli levelét vedtem Szirmai Peterné Aszonyomnak az p(rae)tendált száz Tallér felől, kiben szegény Attyam Uram obligatorianak pariajat includalva meg kuldötte eő Kegyelme.

15. Bizonyos alkalmatosságom adatván Aszonyom Anyámhoz, meg irtam ezen dólgot volta kippen.

17. Bucsuzo szek Nemes Zemplen Vármegyében. Ittem ment be Epperjesre Dessőffi sógor Ur(am) azon obligatorianak nezesere, és Szirmai Urammal valo végezésre es az szár gombok s forgo ki hasára(!) egy alkalmatosságal.

Ittem Jancsinak adtam fizetésében 50.

18. Midőn irnek, hozak hirül Palocsai Ur(am) eő Nagysága halálát, ki ez eczaka veletlenül ki mulék ez világbul.

19. Meg erkezvén sógor Dessőffi Adam Uram Epperjesrül az mely fl. 22 adtam eő kegyelmének ezekre költötte adot az Gombkötőnek fl. // 72.

Ittem az Siszternek⁵ karabely csinálásáert adot eő kegyelme fl. 2// 80.

Ittem az Nemes Vármegyén Szárasz György Procatornak az Komarocziak mellet valo szollásáert // 90.

Ittem egy darab viasz gyerttyát vett // 30.

Adott meg eő kegyelme ennekem fl. 6// 28.

summa facit fl. 22.

20. Vedtem Asszonyom Anyám parancsolattya szerint Lovaim számára egy jo szán szénat fl. 2// 24.

21. Adtam fonálra Simkonak Lynbotinban fl 5// 28.

⁵ Talán azonos azzal az ötvösmesterrel, akit Radvánszky György 1693-as naptári feljegyzéseiben Sisler Mátyásként emleget (lásd OL P 566. Radvánszky-család levéltára. 37. cs.)

23. Meg tekintvén az sogor Dessőffi Ad(am) Ur(am) juhait meg szeretvén egy fekete kucsmára valo barankajat kerven, eő kegyelme mind annyostul meg ajándekozot velle. Az szakácsnok Ferencznek ugyan azon eőreg juhtul volt egy esztendős fekete jerkeje, kitis mind fias-tul meg vedtem az szakácstul ket forinton fl. 2. de mint hogy fejr jerkit ellet az Ferencz juha, asztis el csereltem sogor Urammal egy fekete tavalyi jerkén, már lészen negy juhom ket fejer egy tavalyi jerke, más ezidei kis jerkevel egybe mind őszve Nr. 4.

24. Visza mentem Bartffára Lynbotinbul másnap mindgyart ugmint die

25. be küldöttem Jancsit Lengyel Országban pénzért, de az rettenetes nagy vizeknek árja mia, s az hegyen valo hoval tellyes gödrög mia be nem mehetet, hanem meg malasztorul feluttyabul Bicznek visza kellett terni, ugy az Boldog Aszonyi Terminusnak, tovabvalo dilatioban kellett mulni.

26. Hozzám jüven az szekeresek közzül az Hertneki Lenárt Mattyas fia, az ki restantiajat szeker beret kerte tüllem fl. 6. én masut pénzt nem találván ertettem hogy György Deakne Aszonyomnál legyen Tussay Marton sogor Ur(am) egy hordo Bor ára Taller Nr. 16 facit fl. 28// 80. mely sogor Ur(am) penzébül vedtem ki először fl. 10. kirül adtam recognitiot György deakne Aszonyom(na)k, azon tiz forintbul adtam neki hatot, már annak többel nem tartozunk, negyvel Bartffan letemben eltem.

27. Az ingem kivaltasaért az Varronak // 50.

Ittem. Uyonna hogy Epperjesre az forgom ki váltásaért Jancsit be akartam kuldeni kölcségem nem lévén iterato vedtem fel György Deakne Aszonyomtul fl. 17. Recognitiomat adván rulla mar leszen én nallam Tussai sogor Ur(am) pénzébül fl. 27. az egy Tallér még ot maradt György Deakne Aszonyomnál azon felül meg nevezet 17 forintokbul küldöttem Epperjesre az Aranymivesnek fl. 9. meg egy aranyat aranyozására s hat forintot ezüstyéért kivan.

Ittem egy forintot az viasz gyerttyának ki váltasara kibül maradt még // 64.

Ittem patkoltatásért adtam // 39.

Ittem puska porra // 48.

Ittem az sücsnek az mentém belleleseért s az farkas bőr igazitasaért fl. 1// 74.

Ittem egy ingre valo csipkéért // 50.

Nergem meg igazitasaért // 36.

29. Taborban valo keszulletunköt meg értvén, egy Tár szekeret kezdettem csináltatni, melynek fajaért az kerig jártonak conventio szerint tartozom fl. 6. elő penzül adtam neki fl. 2.

Item Aszonyom Anyám vásznat váltottam ki az Komaroczi adobul fl. 4.

Item az kovácsal alkudtam meg az tár szekér vasazasáért fl. 18. kinek elő penzül adtam fl. 1.

Item az mentém allyara vedtem harom fertaly teczin rasat // 72.

31. Indultam Bartffarul meg Lócse fele Udvarhoz.

1. Első Aprilis napjat nem akarván megjar^o

Aprilis

1. Első Szent György havanak napját nem akarván megjárnom halasztottam utamot mas napra.

2. Meg indulvan Lynbotinbul Istennek hálá bekevel érkeztem Lócsere az hostaton levő vendég fogadóban

3. jo reggel szállast szerezven először az után be mentem az Hethársi Janos Attyafiahoz, ot le telepedven azonnal kerestem Guth Uramot de othon nem talaltam, hanem Ebed utan csak maga lévén othon meg jenttettem(!) eő kegyelmének szandekomat kire jól resolvalt Isten aldgya meg eő kegyelmét érette, azutan mas jüven hozza masnap reggelre halasztotta eő kegyelme.

4. Guth Uram parancsolattya szerint jo reggel fel mentem eő kegyelmehez azhonnet maga fel ment Kapitany Uramhoz Geczi Istvan Uramhoz onnet mind edgyüt Udvarhoz, oda fel voltunk vagy hat oraig, het oratul fogvast egész tizenket oraig akkor nem beszélhettem eő kegyelmével. Hanem Dél után harom ora tájban meg fel mentem Guth Uramhoz s az Pitvarban beszélgetve velem monda: edes eőcsem Ur(am) előhoztam Udvari Kapitany Urammal az kegyelmed intentiojat, először monda eő kegyelme, hogy paczientallya az en teczesem szerint az Bejárok között magát az iffiu az utan p(ro)movealhatni, kire Guth Ur(am) felelt, hogy ez az iffiu most költ ki az oskolábul kár volna ha csak hijjában mulatna idejét hanem inkább alkalmaztassuk az Cancellariára, az utan meg maradvan kegyelmes Urunk szolgálattyaiban felyebis p(ro)movealhattyuk, monda Kapitany Ur(am) arra hogy az utannis meg lehet az ha jól viseli magát, ilyen formán beszéllette meg

^o Kazinczy a következő lapon kezdi újra e bejegyzést.

nekem Gut Ur(am) az felöllem valo discursust, utolszor így fejeszte be, edes eőcsem Ur(am) az mint leg előszőrís mondtam bizony meg tapasztollya kegyelmed az en kegyelmedhez valo igaz sinceritassomat, csak fordullyon hozsam kegyelmed holnap reggel ha latom Urunknak kedvet bejelentem kegyelmed dolgát, azzal enis el bucsuztam.

5. Jo reggel fel küldöttem szolgámot Guth Uramhoz láttatni de még akkor fekütt hanem egy óra mulva magam fel mentem eő kegyelméhez akkor monda eő kegyelme edes Kazinci Ur(am) declarallya kegyelmed szandikat Udvari Kapitany Ur(am) előtt most migyart urgeallya kegyelmed az Audientiát, onnat audientiaja lévén kegyelmednek jüjjön visza hozsam kegyelmed, azonnal el bucsuzván eő kegyelmétül mentem Udvari Kapitany Geczi István Ur(am) szállására, de eő kegyelme roszul érezvén magát, felnem köt, hanem csak fekütt, még ot sokaig várakoztam volna be izentem az inastul oly válaszom jöt hogy várakozással légyek azomban oda erkezek Szepesi Pal Ur(am) eő kegyelme panasz szóval monda edes eőcsem Ur(am) elis felejtéd már az Attyafiságot mért nem fordul kegyelmed az szállásomra joszivel látнам kegyelmedet. eő kegyelmetis kertem, hogy mellettem szollyon Kapitany Ur(am) előtt, ajánlotta szolgálattyát eő kegyelmeis, de ot az ajto előtt el unván az Várakozást az szállásomra fordultam de egy ora mulva ujjonnan fel küldöttem az szolgámot Kapitany Ur(am) szallasára láttatni, el unvan az lesekedést ujjonnan ebed utan fel mentem Guth Uramhoz, eő kegyelme resolvált hogy holnapig maga el végzi csak legyek várakozásban, de én Guth Uramtul el bucsuzvan hogy szallasomra tértem volna, elő találtam Kapitany Ur(am) Irodeakjat, ki az audientia szerzésre igrte vala magát, eőis mint emberseges legény szavat megtartvan Kapitany Uramnál audientiat szerzet, be menven Kapitany Uramhoz eő kegyelme mindenképpen ajánlotta magát hogy szól kegyelmes Urunk előtt, mindazáltal az eő kegyelme elmeje ot jart, hogy engemet az Bejárok közze iktatthasson, de értvén nekemis szandekomat ellene nem szollot hanem szepen ajánlotta magát, avval enis el bucsuztam eő kegyelmétül s mentem Guth Uramhoz, Kapitany Ur(am) resolutiojat mind elő szamlaltam, mondá arra eő kegyelme holnap mind ketten be menvén Urunkhoz veszük ultimata resolutiojat Kegeyelmed irant eő Nagyságának csak jo remensegél legyen kegyelmed, s holnap reggel jüjjön hozzám.

6. Más nap jo reggel fel mentem Guth Uramhoz s kertem finalis resolutiot eő kegyelmétől mint hogy pedig Guth Ur(am) mind Kapitany Ur(am) betegségére vit, veghez most nem mehetett dolgom, mindazonáltal magara valalta dolgomat hogy minden bizonnal veghez viszi ot nem letebennis arra eő kegyelmének e jövendő szüretkor mellettem valo faradozasaért tartozom egy fü borral, azzal elis bucsuztam eő kegyelmetül. Annak utanna mentem Szepesi Pal Uramhoz eő kegyelmeis ajánlotta magat hogy szora szobül p(ro)moveallya eő kegyelmeis dolgomat Kapitany Ur(am) s az Tanacs Urak előtt bizvan Istenben hogy faracsagom nem hijaban valo

• Ittem negyed napig hogy ben voltam szállasomért etelemért italomért adtam fl. 2.

Ittem Abrakért szénaért s legenyek tartasaért hatod napig adtam Löcsen fl. 3.

Junius

1. Szerencs Várából Felestőkőm után indultunk meg kegyelmes Urunkkal s Aszonyunkkal ő Nagyságokkal az nap sohult meg nem szálván, egy huzomban jöttünk Nemes Bikre eczakára NB. dulcia non meruit qui non gustavit amara. es midőn Utunkat csendesen continualtuk volna, im előnkben Böcs nevű falun az Hernád gattyánál egy sereg katona jöve, kik csak az napokon recenter el fogott Kohari Janos Urfiat hozták Urunkhoz, de szemben nem lévén Urunk véle azóban Onod mellet menvén be tertem az pusztá várnak látására.

2. Jo reggel fel koszolódvan, Urunk s Aszonyunk egymastul el bucsuzvan, Aszonyunk vissza tert Szerencsre, Urunkkal mi pedig letartottunk az Pusztán ebédő s etető helyünk az nap volt Keresztes mezeje onnan continualtuk utunkat éppen Atanyig ki lészen jo Magyar Országi mely földet az napi jövetelünkben másodszoris meg szállottunk vala az eger Vize mellé, az honnét ki láczot mind Vára városa az Egri veg Török helynek.

3. Egész del utan három óra tajaig mind Atanyban mulattunk nagy melegségnek miatt, es az lovak(na)k sok szamu ki allasokért, három óra tajban meg indulván szállottunk meg tizegyora(!) fel ejfel előtt az Ladanyi Réteken, onnan ejfel után meg indulván jöttünk egész kilencz oraig

4. Ebedre szállottunk meg Szaz beregben onnan előre jöttünk szekéren alkalmasab szállasunk kedvejért Kőrös nevű mezei Varosban, az mint pedig az ebedlő hejből meg indultunk volna tehát előtaláltak az szólnoki Tőrököket kik az Taborra mentek az étető helyünkön Szólnok abonyon.

5. Kőrös Városából felestőköm után meg indulván előre szállas szerzésnek kedvejért jöttünk Kecskemétre.

6. Az Idnepek(ne)k solemnitássa kedvejért meg maradtunk Kecskeméten az holott Devotionkatis Isten Kegyelmeiből elis végeztük.⁷

Zusammenfassung

János Herner: Das Diarium von András Kazinczy

Das fragmentarische Diarium ist nicht unbekannt, Béla Radvánszky hat schon vor mehr als hundert Jahren einen kurzen Bericht darüber geschrieben, der Text wird aber zum erstenmal veröffentlicht.

Der junge András Kazinczy hat sich den 1. Januar 1683 dazu entschlossen, täglich ein ausführliches Diarium zu schreiben. Leider konnte er diesen Plan nicht vollkommen erfüllen: der Monat Mai fehlt schon völlig und das Diarium ist Anfang Juni zu Ende, Das Büchlein, das für das ewige Gedächtnis begonnen wurde, ist aber auch fragmentarisch von Bedeutung: neben Einkäufe und persönlichen Besorgungen sind hier Berichte über politische Angelegenheiten zu lesen. Im Monat April gelang es ihm, im Hofe von Imre Thököly angestellt zu sein.

⁷ Magyarország történeti kronológiája Szerk. BENDA Kálmán. II. Bp., 1982. 502. szerint Thököly június 7-én Eszéken csatlakozott Kara Musztafa seregéhez. A Kazinczy által leírt haladási sebességet figyelembe véve ez aligha lehetséges.

I.

*Fekete János szabolcsmegyei „exulans iudex nobilium”¹ válaszlevele
Kállai Kopis János bázeli teológushoz, Újfalú, 1674. augusztus 1.*

A megyei főbíró levelében a közvetlen élmény szuggesztív erejével rajzolja meg a haza akkori kétségbeejtően szomorú állapotát.² Teljes a jogbizonytalanság. A hatalmi önkény tombol: mindkét alispán börtönben van, a nótárius hazament, a megye megszűnt, az emberek mukkanni sem mernek, otthonaikból elbujdostak, birtokaikat nem védhetik, a vidéken még megvan az egyház, de a református nemeseket összeírták, a Duna-Tisza közén nincs egyetlen prédikátor sem, megszűnt az

¹ Tudniillik hivatalából elmozdított megyei szolgabíró. Az *exulans* = számkivetett, a kor szóhasználatában *hivatal nélküli*. Pl. *számkivetésben élő* volt az a prédikátor, akit hivatalából elűztek, vagy letelvéen ideje nem sikerült megválasztatnia magát és hivatal nélkül maradt.

² Pozsonyban Ampringen János Gáspár a Német Lovagrend nagymestere, mint az ország kormányzója székel. A pozsonyi magyar kamara elnöke Kollonics Lipót, akkor bécsujhelyi püspök (NB. az Ampringen-féle kormányzóság egyik „magyar” tanácsosa) Szelepcsényi György esztergomi érsek (NB. az Ampringen-féle kormányzóságban ő is „magyar” tanácsos), kit Lipót király az igazságszolgáltatás terén meghagyott locumtenensnek, mint ilyen mandátumokat eszközöl ki a rekatolizálást megszállottként szorgalmazó királytól s ezek alapján koncepciós pereket indít az általa szervezett *Delegatum Judicium Extraordinarium* elé idézve a protestáns papokat és tanítókat: 1672. május 13. Nagyszombat; 1673. szeptember 25. Pozsony; 1674. március 5. Pozsony; végül Bársony György címzetes váradi püspök, szepesi prépost delegálásával 1674. április 24. Szepesváralja (a 16 Lengyelországhoz tartozó szepesi város prédikátorai), valamennyit hamis vád és bizonyítékok alapján, lázadás miatt fej- és jószágvesztésre ítélteti. Általános rémület űlte meg a lelkeket, még a török uralom területén is, mert — noha erre Lipót mandátuma nem jogosította fel — innen is beidézttette a prédikátorokat (Fülek várából kiküldött katonai kísérettel vitték a lovasok az idézéseket). A nagykőrösi egyház legrégebbi anyakönyvében olvashatjuk az egykorú bejegyzést: „*futottak az szegény atyafiak a török protekciója alá.*” Még Ungvári Gergely szuperintendens, nagykőrösi lelkész is menekült családotul Budára Ali béghhez. Ezért nem volt a Duna-Tisza közén prédikátor s nemult el az evangélium hirdetése. (Lásd részletesen NÉMETHY Sándor: *A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense Anno 1674. története és jogászai kritikája* című sok részben megjelent tanulmányát, *Theológiai Szemle*, 1980.)

evangélium hirdetése. — Tanulmányai folytatásához 50 tallért küld,³ de ne remélje, hogy a vármegye további segélyt küldhet. Övéi, barátai üdvözlétét küldi és Isten dicsőségére s ekléziájuk visszaállítására kíván gyarapodást a tudományban és jó egészséget.

Fekete Jánosról közelebbi adataink nincsenek, de leveléből a jó hazafit és a mélyen vallásos, művelt magyart ismerjük meg.

Salute et praemissa. Officii commendationem promittente, felicem in susceptis rebus progressum, vitam longaevam, Deique benedictionem spiritualem ac corporalem animitus precatur.

Me Frater amande domine Joanne Kopis Kállay! Acceptis ad me missis tuis literis ubero intellexi novercantis huius aeri inter nos, tibi quoque longe procul existenti plaga vescivisse stolam miseriae. Cum autem peregrinationis nauclerus miseria refutatus esse, ipsi soli providentiae Dei est adhaerendum. Et patrocínio aut perpingviori beneficio istorum nostrorum fratrum quorum limites salutavit doctissima dominatio vestra. Et qui nobiscum idem spirituale colunt commercium, quorum etiam confessioni patres nostri una nobiscum subscripserunt. Quoniam Deus benignus eorum ecclesiis pacem qua spiritualem qua corporalem gratiosissime indulisit. Nobis vero in his oris adeo subtraxit, quod inter Danubium et Tibiscum verbi Dei praedicatorum invenitur nequeunt; evangelii praedicatio extincta et ecclesiarum radices vix apareant. (Quorum quantocius ad sui gloriam Deus optimus maximus misereatur.) Nos etiam ita dispersi angimur in hoc periculo, nec dum obtinuimus patrias et aedes desertas, comitatusque noster adeo angimur, quod utrique vice comites in aresto detinentur, vulgus ne hiscere quidem potest; his secus valentibus, si obtineri potuissemus relictus et amissus; procul dubio 50. tallerorum adhuc tuae peregrinationi adminimum subvenissemus. Cui bono fidem adhiberem in futuram quoque non desistas sperare subsequendum nostrum beneficium. Ast modo propter praemissas rationes accomodes teipsum uti par est huic turbulentissimo disturbiosissimo. Bellicosque aevo. Interim expectes. Paternum nostrum affectum suo tempore opportuno, nos et omnes tui benevoli. Pater, fratres, et amici salutant, studiosumque tuorum

³ Az eredetileg Tirolból származó ezüst tallér az egész birodalomban elterjedt, s a XVIII. században már csaknem egészen fél körmőci aranyat, 2 rajnai német forintot és 2,8 magyar forintot ért. Abban az időben 50 tallér jelentős érték volt, hiszen Pápai Páriz Ferenc 1675-ben Svájcból hazautazásához csak 10 tallér kölcsönt kért.

progressum ad Dei gloriam et restaurandam ecclesiarum nostrarum salutem et emalamentum, desiderant in bona valetudine et vitae posteritate cerneri.

Datum in loco Ujfalu, quartirii nostri, anno 1674 die autem pria augusti.

Eiusdem Doctissimae Dominationis Vestrae ad officia paratissima

Joannes Fekete

exulans iudex nobilium

Inclyti Comitatus de Szabolcz.

Post scriptum.

Édes kedves öcsém uram abban az állapotban nem lehetett írnom, mert azelőttinotaria az haza ment, ennehány ember közé vitte a pecsétet; ígytalálván fel módgyát, most és ez iránt így segíthettem kegyelmedet. Kegyelmed maga elgondolhatja, az itt való dolgokat. Irja kegyelmed, hogy valami munkát fog in honorem dedicalni. Én nem kívánom, érdemes sem vagyok rá; de ha kegyelmed abban fáradoz, az elbujdosott és számkivetésben lévő Kállayakra czélozzon jövendőbeli hasznáért. Isten boldogítván az lenne tekintetben.

Címzés: Vita, Pietate et Moribus condecorum Studiorum Promovendi gratia Superiores Academias Basileae Helvetiorum ad Rhenum salutantum iuveni Clarissimo, Doctissimo Domino Joanni Copis Kállay, frater dilectissimo.

Eredeti: Zürich, Stadtbibliothek D. 181. kéziratkötet, No. 88.

Thury Etele másolata: Okiratmásolatai, a Dunántúli Ref. Egyházkerület Könyvtára, Pápa, kéziratok: O. 662. No. 21.

II.

*Kállai Kopis János teológus emlékirata a zürichi konzulhoz
Magyarország és Erdély állapotáról. Zürich, 1675(?)*

Kállai Kopis János református teológus emlékiratát a protestáns egyháztörténetben gyászévtized néven tárgyalt korszak egyik legnagyobb küzdelme, a gályarabok kiszabadítása céljára írta. Az emlékirat feltehetően egyik professzora, Johann Heinrich Heidegger⁴ felhívására készült, aki e küzdelemben tevékenyen részt vett.

⁴ Heidegger (1633-1698) teológiai akadémiai tanár volt Zürichben. Áldozatkész támogatója volt a svájci egyetemeken tanuló magyar református diákoknak és tevékeny részt vett a gályarab lelkészek kiszabadítása érdekében folytatott küzdelemben.

Mint diplomata tájékoztatására szánt irat, röviden, de körültekintően vázolja a hazai viszonyokat. A vallásszabadság magyarországi elnyomásának felvázolása után tér át Erdély helyzetének tárgyalására. II. Rákóczi György balvégzetű lengyelországi hadjáratát (1657. január 6.—június 27.), majd halálát (1660. június 7.) követő áldatlan pártharcokat ismerteti, melyekben magyar magyar ellen, magyar török ellen és végül magyar német ellen ontja végét. A korábban virágzó kis Erdély végül kifosztva, kirabolva került a török protekciójával fejedelemmé választott (1661. szeptember 27.) I. Apafi Mihály uralma alá, aki jelenleg bölcs mérséklettel kormányoz, de súlyos adót fizet a töröknek.⁵ A szerző az eseményeket a szemtanú élményének szuggesztív erejével adja elő.

Kállai Kopis János (Nagykálló? — Margitta? 1681)⁶ református lelkész. Debrecenben tanult, hol 1665-ben lépett a felsőbb tanulók sorába a kiváló Martonfalvi György rektor-professzorsága idején. 1670 januárja után — mint a szegény sorsú végzett diákok — a külföldi tanulmányok céljára kis pénzecskét gyűjtendő, rektornak ment Szikszóra, s innen indult 1673 tavaszán, a debreceni főiskolai diákpénztár 73 tallérnyi támogatásával és Szabolcs megye részéről megszavazott 200 tallér ösztöndíjjal (ebből 100 tallért kapott kézhez) a külföldi egyetemekre. 1673. június 30-án az oderafrankfurti, majd a marburgi, szeptember 23-án a heidelbergi,⁷ december 4-től a bázeli egyetemeken tanult, itt tartotta vitatkozását 1674. május 16-án és védte meg tételeit november 12-én (RMK III. 2644. és 2645.), végül 1674. novembere után a zürichi akadémián tanult, itt avatták teológiai doktorrá s publikálta inaugurális disszertációját 1675 áprilisában (RMK III. 2727.) Abban az időben szokás volt a publikációkhoz üdvözlő verseket írni, ezt ő is követte s egyaránt ügyesen írt latin, magyar, görög, sőt héber nyelven is

⁵ Az erdélyi fejedelemség nem volt szuverén állam. Apafinak is ez a jogi helyzet kötötte meg a kezét a bujdosók támogatása tekintetében.

⁶ A debreceni főiskola törvényeit 1660-ban szubszkribálta, s itt neve mellett a következő bejegyzés olvasható: *Joannes Kopis Kállai. Rector Szikszaiensis. Academias salutavit, et redux pastor Margitaiensis, peregrinationis Francisci Pariz Pápai socius iucundissimus, qui haec memoriae causa hic manum meo scribo, Enyedini 25. februarii 1709.* THURY Etele: Iskolatörténeti Adattár. II. Pápa, 1908. 135.

⁷ 1673. októberében még Heidelbergben volt, mert Veresegyházi Tamás Zürichből ifj. Dobozi Mihálynak Debrecenbe címzett levelét hozzá küldi, hogy azt a hazainduló Eperjesi Mihály tiszteletes útján továbbítsa. (Thury másolata a zürichi Stadtbibliothek Manuscripten-Band D. 181. No. 78. jelű eredeti iratról készült, így a levelet nem sikerült továbbítani, s Kopis nyilván Heideggernek adta át, mikor Bazelbe utazott. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 5.)

ilyeneket: Eperjesi Mihálynak Heidelberg, 1673. október 9. (RMK III. 2625.), Vásárhelyi Györgynek Heidelberg, 1673. október 11. (RMK III. 2626.), Horváti Békés János halálára Bazel, 1674. december (RMK III. 2643.), Veresegyházi Tamás teológiai doktorrá avatására Bazel, 1674. (RMK III. 2647.), Pápai Páriz Ferenc orvosdoktori avatására, Bazel, 1674. görög és magyar verset (RMK III. 2649.), végül Werdmiller Márk zürichi teológushoz 1675. január 20-i vitatkozása alkalmából (a latin verset Thury Etele lemásolta a zürichi Stadtbibliothek: Gal. VI. 88. jelű colligatumából a 13. sz. alatti nyomtatvány utolsó lapjáról. Ref. Kézirattár, Pápa, O.622. No. 24.)⁸

A hazautazást Pápai Páriz Ferencel még Bazelben megbeszélték, s együtt akartak utazni. Pápai Páriz előbb indult el, de Schaffhausenben 1675. május 1-én találkozott,⁹ honnan Kállai Kopis — félve az ausztriai út veszélyeitől — a Szilézián át vezető hosszabb utat választotta.¹⁰ Június 2-án indult Ulmon át Nürnbergbe,¹¹ honnan június 5-én két kereskedővel utazott tovább Prágába¹² s már június 28-án értesítette Heideggert odaérkezéséről. 27-én írt Pápai Páriznak, hogy Bécsbe utalványozzon részére kölcsönt további utazásához.¹³ Pápai Páriz 1675. augusztus 6-án Heideggerhez írt levelében aggódik Kállai Kopis sorsáért, félő, hogy a Szilézián át utazót Kassa vagy Tokaj körül a

⁸ SZINNYEI József: Nagy magyar írók élete és munkái. II. Bp., 1984. 111. h.; ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Szerk. LADÁNYI Sándor. Bp., 1977. 288. műveinek címét is közli, de csak rövidítve, ezért közöljük az RMK lelőhelyeit.

⁹ Heideggerhez innen e napon kelt levelében. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 27.)

¹⁰ 1675. május 11. Schaffhausenből Heideggerhez. Nem mer Pápai Páriz Ferencel utazni, inkább kerülővel megy, kéri, hogy Bruynincx bécsi holland rezidenstől részére útlevelet eszközöljön ki, hogy biztonságosabban utazhasson. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 28.)

¹¹ Schaffhausenből indulásának keltét Pápai Páriz 1675. június 10-én Heideggerhez írt leveléből tudjuk. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 31.)

¹² 1675. június 5-én Nürnbergből értesíti Heideggert szerencsés érkezéséről s hogy két kereskedővel utazik tovább Prágáig. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 29.)

¹³ Június 27-én értesíti Heideggert Prágába érkezéséről és 28-án ír Pápai Páriznak, hogy Bécsbe utalványozzon részére valami pénzkölcsönt, hogy tovább utazhasson. (Ezt a levelet már nem kapta meg Pápai Páriz, nyilván Schaffhausenből Zürichbe küldték, így került az eredeti level Heideggerhez. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 33-34.)

császáriak elfogták.¹⁴ Következő levelét 1676. februárjában írta Heideggernek, szerencsés hazaérkezéséről tájékoztatva, s beszámol a hazai viszonyokról (Debrecen megsarcoltatása). Magáról csak annyit közöl, hogy Enyedre hívták meg orvosnak.¹⁵ Győrből — minden valószínűség szerint — a török uralom alatti területen keresztül utazott, ami biztonságosabb volt egy magyar református tudósnak, mint a királyi Magyarország. Nyilván ezen az úton tért haza Kállai Kopis János is, akit a Berettyóújfalun 1677. április 27-28-án tartott közzsínat Bagamérra (Bihar vármegye) ordinált lelkésznek,¹⁶ ahonnan 1679. májusában Margita (Bihar vármegye) prédikátornak hívták meg, lehet, hogy itt is halt meg 1681-ben(?)

Kállai Kopis János nagyműveltségű református lelkész volt, aki emlékiratát az események pontos ismeretére támaszkodva írta meg. Forrása saját élményei mellett, feltehetően rektor-professzorának, Mártonfalvi Györgynek elbeszélése, aki maga is szenvedő alanya volt Várad elestének, honnan a híres főiskola diákjaival ő menekült Debrecenbe. Támaszkodhatott még Bartha Boldizsár debreceni főbíró krónikájára, — erre utal is, — mely akkor jelent meg először Debrecenben, 1666-ban, amikor ő már felsőbb tanuló volt.

Magnificentissime, Amplissime, Prudentissime Consul!

Erga omnes fidei domesticos Gratosissime, Munificentissime Domine, Domine et Fautor spe bona propitiae indubitate!

Licet certe infandum renovetur dolor, quoties lamentabile fatum gentis nostrae Hungariae animitus recolo. Quia tamen Magnificentissimae Amplitudinis Vestrae candor, et religiosissimae anxietas rerum tum fortunae, tum maxime fidei, domi forisque sciundarum iubet, ea, quam prudentiae vestrae leges, imperant, brevitate, regni nostri iustum dolorem atque querelas non possum, non prodere.

In comitiis prudentum sancte definitum est: *Violatis conditionibus tolli pacta*. Conditions vero istae omnes ut sunt: liberum exercitium triplicis religionis reformatae, lutheranae et pontificiae, liberae fori, iurium et omnium regni rerum constitutiones, nativi solum militis usus

¹⁴ A Győrből írt levél is igazolja, hogy nem kapta meg a hozzá írt levelet Pápai Páriz. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 36.)

¹⁵ E Debrecenből írt leveléből tudjuk azt is, hogy itt találkozott Pápai Páriz Ferenc Kállai Kopis Jánossal és október 18-án együtt utaztak tovább Erdélybe. (Thury oklevél-másolatai, Pápa, Ref. Kézirattár, O. 662. nr. 61.)

¹⁶ A tiszántúli ev. ref. egyházkerület legrégebbi jegyzőkönyve. 126.; BOROVSKY Samu: Tiszántúli ev. ref. papok. Bp., 1898. 41.

etc. etc. a longo quidem tempore, cum sensibili regni periculo debilitatae, sub hoc autem Leopoldo ultimo vel in minimis violatae, frustratae, usque adeo, ut dum gravamina regni Hungariae, in tabula Caesareae Maiestatis, a regni delegatis iterato proponerentur, ea non tantum fuerint neglectim habita, et risu excepta; sed etiam multi potentiorum, autoritate Caesareae ac Regiae Maiestatis, eiusdem ad tabulam supremam citatorum in arestum positi fuerint, quorum quidam in ibi ad huc-dum in Silesia detinentur: quidam in theatrum producti sine omni praetensione iurium securi admoti sunt: quidam vero parem carnificinam veriti, emissariorum militum manus ut ut difficulter tamen effigerunt permulti et in Transylvaniam opem Serenissimi principis Transylvaniae humillime imploraturi se receperunt. Interea dum rebellibus fugatis, cum populo relicto, Domus Austriaca, processu illo per omnia, que in persecutione Bohemica asservavit, ageret, unitis regni Transylvaniae suffragiis, in eiusdem comitiis conclusum est, ut eadem quaereretur libertas regno Ungariae, qua hodie gaudet regnum Transylvaniae. Explorato igitur animo caesaris Turcarum, nobiles exules, afflictissimo populo et omni libertate tum regni tum religionis exuto suppetias laturi, speciosum militem conscripserunt, et licet interdum vincantur, interdum vincant, tamen infracti animo stant hodie quoque in armis, et stabunt constantissime, donec nativam iurium regni libertatem, liberumque religionis, templorum, campanarum, sepultorii etc. etc. exercitium vindicent. Et nativum regem, qui quis foret, adhuc in supernae mentis actis et membranis latet, eligant. Coniurarunt enim manibus consertis ad usque unum omnes, praesentibus quoque caesaris Turcarum deputatis, se non usque arma deposituros donec ipsi quoque Hungariae eandem quaesiverint libertatem quam haereditas regnum Transylvaniae. Constanter etiam hactenus perstiterunt, nam quamvis Domus Austriaca, tabulatorum instar grationales varias ipsis persaepe obtulerit quum tamen eius fides coram illis est merito suspectissima, nec receperunt, nec recipient. Idem etenim per omnia foedus cum Turca iniverunt, quod Serenissimus princeps Transylvaniae, ut vero de regno Transylvaniae etiam aliquid adiiciam, Michael Apafi, Dei gratia Serenissimus et Celssissimus princeps Transylvaniae ac Siculorum comes, dominus dominus noster naturaliter Clementissimus, iure contractus annuatim exhibet caesari Turcarum, in summa octaginta millia tallerorum, quam exhibere ex solis solistodinis(!) sine omni regni iniuria et angria solet ac maxime potest. Vigor vero pacti initi, quod meritum eius attinet, requirit, ut religionis, fori, iurium et omnium regni rerum

constituiones liberrimae meneant: ubique in munitionibus regni, natus regni miles et praesidium retineatur, si vero hostem vel invadendum vel depellendum Serenissimus princeps etc. etc. habeat, nihil invito ipso et eius brachio pertentet, sed unti viribus, ita ut Turca tantum militem exhibere teneatur, quanto opus foret. Quae omnia hodie Turca sarta tectaque observat, ut regnum Transylvaniae sit hodie liberrimum florentissimum. Et etiam observaris ab omni memoria Potentissimorum regni Transylvaniae principum, dum modo ipsi princeps constantes fuerint, vel aliqui nobilium invito Turca fasces regni per fas et nefas, sibi capessere non praesumpserint. Tale enim molimen quaecumque in praeiudicium Turcae in regno subortum est, Turca suas vires cum tartaro tanquam suo vasallo conservit, et tum partes viciniores regni Hungariae; tum totam ipsam Transylvaniam et Sylvaniaem crudelissime vastavit, ab ipso comprimis tempore, quo Georgius Rakoczi II. partim regni Ungariae et Transylvaniae princeps, ac Sicularum comes etc. invito Caesare Turcarum, succo in Polonia suppetias tulit et Polonos oppressis eundem in usque regnum suum comitatus est. Interea etiam Poloni magno impetu in vicinas partes Hungariae nominanter in oppida Munkats, Berekszász et circumiacentia ad usque arcem Szattmár, eruptionem fecerunt et horrenda quaeque praecipue in oppido Berekszász, qui nihil tale quid verite: Polonos tanquam vicinos et amicos in suam civitatem intromiserunt. Tartari vero ex iussu Caesaris Turcarum duplo maiori fere copia congregati, postquam duos vel tres dies praeterpropter improbo(!) utrinque cum impetu certassent. Tartari novas subinde suppetias sumentes evaserunt superiores, usque adeo ut omnes illos milites Hungaros, in durissimam captivitatem duxerint, exceptis illis paucis, qui ante conflictum Rakoczio ipsi principi se comites adiunxerunt et evaserunt. Post iterum bis vel ter Tartari eruptionem in regnum tum Transylvaniae, tum Hungariae fecerunt, et ingentem multitudinem utriusque sexus senum, iuvenum, puerorum, puellorum, infantium tanto numero abduxerunt, ut multis illinc reducibus ingenue fatentibus, libertate donati propter tristem statum Ungariae in ibi maneant, aedificent, multiplicentur, et religionis orthodoxae exercitium foveant. Qui incolatus quem olim sortiatur eventum liberrimae et sapientissimae Dei (cuius voluntati nemo resistit) cum summa animi submissione et patientia relinquimus. Illis vero eruptionibus Tartarorum occasionem dederunt perpetuae lites de fascibus regni Transylvaniae obtinendis. Ipsum regnum vivo ad huc Rakoczio elegit, et brachio Turcae minitum introduxit in principem Illustrissimum comitem Franciscum Rhedei, qui,

dum vagam multorum regni nobilium libidinem principatum obtinendi subolferet, ultro solio cessit et in ultro cedente introduxit Turca in principem Acatium Barcsai, contra quem Rakoczius insurrexit et magnam vim militum conscripsit. Acatius Barcsai se recipit cum Turcis nonnullis Cibinium munitissimam civitatem Saxonum in Transylvania. Quam dum multum diuque oppugnaret, et sine intermissione Turcae se Rakoczius opponeret crebrae fuerunt pugnae cruentae, abductiones, vastationes. Dum vero adhuc esset Rakoczius sub Cibinio, id expugnaturus et Acatium Barcsai solio principali aperto Marte deiecturus, magnus et horrendus quidam passa Szejdi¹⁷ cognominatus, contra ipsum Caesarem Turcarum rebellis, erupit in Ungariam magno impetu et ipsi Caesari Turcarum iniuriam illaturus, civitates VII. Hajdonicas omnes in cinerem redegit. Tandem iuxta Debrecinam urbem ad flumen Toczó castrametatus coegit Amplissimum totum Magistratum Debreczinensem, ut omnes advenas, qui ex circumiacentibus civitatibus Hajdonicis eo securitatis causa confugerant, digito monstraret, ipsisque captivandos exhiberet. At Magistratus Amplissimus civitatis Debreczen ut semper et in omnibus suis rebus ita fuit constant, ut licet multi seniores consules, proconsules coeterique iurati iudices in manus carnificum traditi in cippos, et vincula ad usque brachiorum os penetrantia coniecti, ipsaque *verua* in canificiam baiulare cogentus, tamen nullum advenam prodiderunt, sed animo imperterriti ipsi passae periurium erga suum Caesarem et civitatem exprobrarunt. Dum vero praesentissimam mortem amplissimo consuli eiusque concaptivis, totique urbi excidium omnia minarentur, furoremque rabidi canis istius passae magis exasperari viderent, cum ipso devenerunt in contractum, et pro libertate captivi et tyrannice excarnificati magistratus certam summam argenti promiserunt. Ipse promissis non contentus rogavit tantam summam quanta exurgeret ex illo censu quem omnes illi quid VII. civitates Hajdonicas¹⁸ incolerunt, ex illis enim dum paucos ipsius amissarii deprehendissent; continuo dixit omnes illos Debreczini latere. Cum autem haec summa esset maxime summa, nec exhiberi ab ipsis apta, coacti sunt, promittere omne suum aurum et argentum quo-

¹⁷ Szejdi Ahmed budai pasa 25.000 fős sereggel vonult Erdély ellen, ő sarcolta meg a hajdú városokat és Debrecen-t, s ő verte meg II. Rákóczi György seregét Szászfenesnél, aki itt szerzett sebeibe halt meg Váradon.

¹⁸ A hajdú városok: Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Szoboszló és Vámos-Pércs (ezek alkották a szabad hajdú kerületet), azért szenvedték a török bosszút, mert II. Rákóczi György hívei voltak.

damque in potestate haberent. Et factum est nam exceptis advenis et ecclesiasticis ab uno quoque suorum vel ab ipsis servis et ancillis imo etiam mendicis quibusdam secus pecunia valentibus, omne aurum et argentum iuramento religiose extorserunt; extortum in hiantes rabidi istius canis fames ingesserunt, dummodo fratribus advenis salutem retinere possent. Ut haec in Chronicis urbis Debreczinae a domino Balthasare Bartha¹⁹ annuatim iurato iudice congestis liquido et fusius cum omnibus circumstantiis prostant. Rabidus iste canis tanta auri, argentique vi temperatus Debreczinum reliquit et versus Transylvaniam concessit cum Georgio Rakoczi II. conflicturus et confixit; in finibus Transylvaniae intra Gyalu. In hoc conflictu ut multi ingenue retulerunt cum ipse Rakóczi proprio ense 20. praeterpropter Turcas mascule transfixisset, ab aliquo abiecto Turca, quem contemptim habebat saltem, tum ipse tum eius milites praetoriani sive custodes, dum equum ad saltum fortiter cogeret, in ipso saltu; ad tempora vulnus lethale accepit, quo Varadini occubuit, et Sáros-Patachini principali cum pompa sepultus et congregatus est ad suos primores. Ita, illo mortuo, Johannes Kemény Illustrissimus comes, qui etiam cum reliquis Hungaris, in bello Polonico, a Tartaris abductus erat, liberatus est et ambitione principatus regni Transylvaniae etiam captus, contra eundem Acatium Barcsai novum militem conscripsit, et auxilio Romani Imperii munitus in Transylvaniam concessit, ubi cum illis qui erant complices Acatii Bracsai crudeliter egit, ipsum quoque Acatium, ex arce, in quam securitatis causa se receperat, fide dubio procul interveniente evocatum, per milites (si verum quod alii retulerunt) a se ipso subornatos in frustra dissectum dedit. At Turcae passa Kutsuk eos ducente, ex improvise, cum copiae comitis Kemény victus causa huc et illuc essent dispersae, ipseque Johannes Kemény esset in prendio, nec quicquam tale putaret, imo ne adventum quidem Turcarum denunciatis crederet, accesserunt, enisque copias simul cum caesareanis, paucis resistantibus prostraverunt, ipseque comes Johannes Kemény cecidit, eius tamen cadaver nullibi inventum est. His tandem bellis sopitis, ab ipso Turca introductus est in solium regni Serenissimus et Celsissimus princeps

¹⁹ A krónikairó Bartha Boldizsár maga is a hajdúságból (Szoboszló) származott, 1686. és 1689-ben debreceni főbíró, munkája: *Rövid Chronica avagy oly beszélgetés, mely az közelebb elmúlt száz esztendőök altt Debrecenben esett emlékezetesebb dolgokrúl szedegetett össze.* Debrecenben 1666-ban jelent meg először, tehát akkor volt könyvújdonság, amikor Kállai Kopis János a főiskola felsőbb tanulója volt. Modern kiadása Ozsváthné KRANKOVICS Ilona kiadásában: Debrecen, 1984 /A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Forráskiadványai. 11./

modernus Michael Apafi Dominus, Dominus noster naturaliter clementissimus, quo iam a longo tempore gloriose dominante regnum Transylvaniae manet liberrimum et florentissimum, quale multis ingenue fatentibus nunquam fuit. Deus pater misericordiae et imposterum ferat auxilium ipsi e Sijone, dies diebus addat, ut ipse gloriose dominaturus, integras adhuc dum Dei viventis ecclesias in flore conservare, collapsas vero strenuissimus alter veluit Nehemias pristino nitori et vigori potentissime restituere valeat. Tibi quoque Magnificentissime consul domine, domine spe bona erga omnes fidei domesticos propentissime, totique Amplissimo Magistratui ubertim benedicat, vos brachio beneplaciti cingat et spiritu fortitudinis ac prudentiae regat, ut vobis clavum florentissimae huius reipublicae felicissime tenentibus, simplex et orthodoxa veritas in sua patria Tiguro invicta perennet et firmata utrisque pace ad seros quoque nepotes, haereditas veluti nulla venalis porpura, nullo aestimaibilis auro devolvitor.

Eidem Magnificentissimae Dominatonis Vestrae ab humilimis servi-
tiis

J. C. C. Ungarus.

Eredeti: Zürich, Stadtbibliothek D. 182. kéziratkötet, No. 7. A kéziratkötetben lévő darabok felsorolásánál a címlapon ez olvasható: *J. C. C. Ungarus (forte Johannes Copis Callo) Magnificentissimo Domino consuli explicat statum regni Hungariae.* — A kézirat nincs dátummal ellátva és nincs aláírva, csak a szerző nevének kezdőbetűivel szignálva. — Az évszámot Thury Etele adhatta, mert egyéb (Kópis levelei) adatokból megállapíthatóan 1675-ben tartózkodott Zürichben. Az aláírás feloldásával kapcsolatban az okiratot lemásoló Thury Etele megjegyzése: „*Az írás azonos Kópisnak B. 9. (ti. jelű kéziratkötetben — N. M.) meglévő, neve aláírásával ellátott levélkével.*” Thury másolata a pápai Ref. Kézirattárban, Okiratmásolatai. O. 662. No. 26.

Zusammenfassung

Sándor Némethy: Zwei Briefe aus dem Nachlass von Etele Thury (Das Antwortschreiben von dem vertriebenen Stuhlrichter des Komitats Szabolcs János Fekete an János Kopis Kállay, Theologen in Basel — Memoriale von dem Theologen János Kopis Kállai an den Konsul zu Zürich über die Zustände in Ungarn und Siebenbürgen)

Der Brief wurde im Sommer 1674 geschrieben und teilt dem Adressaten wichtige Informationen über die traurige Lage Ungarns mit. Schon drei Jahre, seit 1672 werden die Lehrer und Prediger der reformierten Kirche vor Gericht zitiert und zum Tode verurteilt. Der Drang ist gross, ohne Sicherheit hat ein jeder Angst und versucht in die Obhut der Türken zu stehen. Die reformierten Adligen wurden registriert und das Land zwischen der Donau und Theiss blieb ohne Prediger. Zur Förderung der weiteren Studien schickt er hiermit 50 Taler aber teilt gleichfalls dem Theologen mit, dass das Komitat nicht in der Lage sei, ihm nocheinmal finanzielle Unterstützung zu gewähren.

Die zweite Schrift wurde vermutlich 1675 in Zürich geschrieben und ist jetzt in der Stadtbibliothek Zürich aufbewahrt. Der Verfasser versuchte hier, in der sg. „Trauerdekade“ zu der Befreiung der ungarischen reformierten Galeeren-Prediger beizutragen. Mit der Memoriale hatte er die Absicht, die Diplomaten über die schweren Zustände in Ungarn und Siebenbürgen zu informieren. Es gibt keine Religionsfreiheit, die Reformierten sind gewaltsam verfolgt. Der Theologe berichtet dem Konsul über den unglücklichen Kriegszug vom Fürsten György Rákóczi II. gegen Polen und über seinen Tod. Die heftigen Auseinandersetzungen der Parteien nach dem Tode des Fürsten werden auch dargestellt, sowie die Krönung von Mihály Apafi I.

Im weiteren wird der Lebenslauf (Studien und Tätigkeit von Kopis Kállai) ausführlich beschrieben. Während seiner Auslandsstudien weilte er in Frankfurt/O., Marburg, Heidelberg, Basel und Zürich, schrieb Gelegenheitsgedichte in mehreren (lateinisch, griechisch, hebräisch, ungarisch) Sprachen. Zum Schluss werden die möglichen Quellen seiner Memoriale aufgezeigt: vermutlich die Mitarbeit von dem Professor György Mártonfalvi und die Chronik des Stadtrichters in Debrecen Boldizsár Bartha.

A Magyarország történetében hosszú idő után az 1711-gyel bekövetkezett békés korszak új lehetőségeket nyitott meg a magyar gazdasági élet előtt, s ennek megfelelően új feladatokat tűzött napirendre. Addig a háborús pusztítások s a seregek igényei legnagyobbbrészt fölemésztették a döntő jelentőségű mezőgazdaságnak termelvényeit. Amint azonban vége szakadt a hadakozásnak, csakhamar kitűnt: az ország agrártermelése annyi pusztulás után is általában több élelmiszert és nyersanyagot állít elő, mint amennyi a növekvő lakosságnak ellátásához szükséges, s a fölöslegeket fejlődésében hátramaradt ipara nem tudja feldolgozni, annak meg, hogy az ugyancsak fejletlen kereskedelem a többletet a határon túl értékesítse, s így az ország mezőgazdasági téren exportáló jellege kibontakozhassék, akadályok tornyosulnak az útjában.

Ezek a gondok leginkább a nagy- és középbirtokos nemességnek vág-
tak az elevenébe, amely nemesség a szatmári béke után fokozódó mértékben tért rá a majorsági árutermelésre, s az így nyert fölöslegei értékesítésében növekvő nehézségekbe ütközött. A műveltebb nemességnek sikerült is elérnie, hogy az 1715. évi 59. törvénycikkkel bizottságot küldjenek ki „in politicis, militaribus et oeconomicis”... „üdvös, az egész országnak hasznos, különösen szükséges” rendszeres munkálat kidolgozására. A magyar részről 25 tagból álló bizottság Pozsonyban 1717—1722-ig készítette el tervét, gazdasági vonatkozásban számos hasznos javaslattal. Szerepelt közöttük a telepítés kérdése (hogy a birtokos urak a megritkult népességű országrészen kellő munkaerőhöz jussanak), beleértve iparosok behívását a nyersanyagok feldolgozására, az értékesítésről való gondoskodás jegyében csatornák építése, minden a merkantilizmus szellemében.

Bél Mátyás, az egyszerű lelkész, az előkelő urak tervezetéről részleteiben nem lehetett tájékozva; maga, egyedül vetette papírra joggal „privátnak” mondott elgondolásait. Ha ezek több ponton mégis érintkeznek a rendi bizottság előterjesztésével, ez két tényezővel függ össze. Egyrészt azzal, hogy a társadalmi állásától függetlenül országos szinten és teljes mértékben át tudta érezni, magáévá tudta tenni a kor szükségleteit. Másrészt azzal, hogy maga is a merkantilizmus talaján

állt, azon a fejlettebb fokon, mely az országnak nem kereskedelmi, hanem fizetési mérlegét tekinti döntőnek a gazdálkodás megítélése szempontjából. Ezt tükrözi már kiinduló megállapítása: hogy több pénz áramlik ki az országból, mint amennyi befelé szivárog határain át. Ennek tárja fel okait igen tanulságosan, sürgetve megszüntetésüket. De mindezen fölül számos pozitív javaslatot is tesz a pénznek az országon belül való szaporítására és kívülről megszerezhető összegekkel való gyarapítására. Többtermelés a mezőgazdaság különféle ágaiban, hozzáértőbb bányaművelés, textil- és fémgyárak létesítése (az előbbieket részben külföldről behozott nyersanyag felhasználására alapítva), utak, csatornák építése, a pénz belső cirkulációját és a kivitelt szolgáló kereskedelem kifejlesztése, egészséges hitelviszonyok kialakítása, a fennmaradó pénzeknek részben a magángazdaságok magasabb szintre emelésére, részben bank létrehozásán keresztül országos célokra fordítása: a haza gazdasági fellendülésére irányuló megannyi tervezett intézkedés szerves, logikus egésszé fonódik össze egymást segítő kölcsönösségben.

Nemcsak a formailag is kifejezésre jutó rendszeresség különbözteti meg Bél Mátyás javaslatait az országgyűlési bizottságéitól: más a bennük megnyilatkozó szemlélet is és gazdagabb, sokoldalúbb, átfogóbb a tartalmuk. Bél semmi feudális érdekekhez nem kötődve, az egyszerű polgár szemszögéből sorolja elő a legfontosabb tennivalókat, közben a meglévő állapotok bírálatától sem tartózkodik. Amikor kiindulásul a megszüntetendő visszasságokra kerít sort, nem habozik kritikával illetni sem a bécsi udvart, sem az előkelő urakat. Az előbbinek azt rója fel, hogy az ügyeket az országon kívül intézi, a magyarországi adó összegét idegen területek javára fordítja, a kivinni kívánt termelvényeket súlyos vámokkal sújtja. Az utóbbiaknak pedig főképp azt veti szemükre, hogy jövedelmük nagy részét az ország határán kívül költik el, és korábban ismeretlen fényűzésre adták magukat. És túlmutat a rendi tervezeten, amikor hangsúlyozza a városok fejlődésének fontosságát, vagy amikor kellő fogyasztópiac megteremtésének szükségességét azzal indokolja, hogy ez az, ami a parasztot rábírhatja szorgalmasabb földművelésre. Bél Mátyás gondoskodása a társadalom alsó rétegeire is kiterjed, tekintet nélkül függő helyzetükre, népi és vallási hovatartozásukra. Megértő, türelmes szelleme azonban egy vonatkozásban érzékeny csorbát szenved: a zsidókat illetően; számban s főképp a kereskedelmi életben korlátozásukat tartja szükségesnek. Akárcsak később fő művében: a *Notitia Hungariae novae historico*

geographica-ban, e részben nem tud kivetközni a középkori szemléletből. S nyilván hallgat a felvidéki városok kereskedőinek panaszaira is, holott ha ezeknek nehezedett a sorsuk, ez nem annyira a növekvő számú zsidók versenyének, mint annak volt tulajdonítható, hogy a török kiverése óta a Felvidéken át Erdélybe vezető fő kereskedelmi út délebbre helyeződött át.

Egyébként kétségtelenül haladó, igen nagyszabású elgondolásait Bél 1722 májusában vetette papírra, egy hónappal 1722/23-i országgyűlés megnyitása előtt, mely azután a rendi bizottság javaslatainak is csak egy töredékét tette magáévá, megvalósításukat többnyire a felállításra kerülő Helytartótanácsra hárítva. Annál kevésbé juthatott mozdító erejű szerep Bél Mátyás tervezetének. De ez kéziratban maradvá is egyedülálló tanújele egy kiváló, idejekorán közgazdasági szinten gondolkodó fő világos helyzetfölismerésének és jövőbe mutató koncepciójának.

A kézirat a budapesti *Ráday Gyűjtemény*ben található, jelzete *K O. 10.*

TABELLA COGITATIONUM PRIUATARUM
DE PUBLICA OECONOMIA REGNI HUNGARIAE
Anno MDCCXXII. mense Maio designata

Cum certum sit, nullam oeconomiam priuatam, multo minus publicam sine accurata prouentuum acceptorum et insumptorum supputatione atque sollicita horum quidem imminutione, illorum vero prudenti adauctione diu subsistere aut administrari posse, idem circa oeconomiam quoque Hungariae obseruandum veniret.

Quia vero manifestum est, *plus efferrí, quam inferri pecuniarum*, videndum esset:

I. *Ex quibus id caussis fiat, quae fere huc redeunt:*

1. Principis extra regni gremium habitatio.
2. Instantiarum apud regem extra regnum institutio.
3. Procerum cum ex v. clero, tum magnatibus frequens apud exteros eaque sumptuosa commoratio.
4. Portionalis quanti ex regno ad alias regiones, ab Hungaria toto coelo diuisas exportatio.

5. Militis cum praesidiarii, tum hybernantis parata pecunia non exsolutio.
6. Mercium cum pretiosarum, tum vulgarium copiosior, quam pro statu Hungariae, importatio, quorsum pertinent:
  - a. merces aureae et argenteae ante medium saeculum Hungaris incognitae;
  - b. vniones et pretiosi lapides;
  - c. panni hispanici, anglici, hollandici;
  - d. Materie varii generis sericeae;
  - e. Lintea cum ex lino, tum ex gossypio.
7. Mercatus, regno conuentis, intempestius neglectus.
8. Iudaeorum insana multitudo, qui sicuti principem, sic et subditos mille modis fraudunt, et pecunias ex regno evehunt.
9. Vsurariorum non a Iudaeis tantum, sed Christianis etiam impune patrati excessus.
10. Auara pecuniarum a capitalistis intra cistas detentio atque earum apud exteros elocatio.
11. Immensus in omnibus fere statibus luxus in amictu sumptuoso, victu opiparo etc.
12. Praeopostera cum familiarum singularum, tum ciuitatum etiam oeconomia, et quandoque amplissimarum opum irreparabilis decoctio.

II. *Quomodo huic exportationi obuiam iri possit?*

Existimatur modo sequenti:

1. Si ratio status permetteret, vt princeps saepius in regnum accederet, et in eo commoraretur.
2. Collegia, apud quae instantiae institui solent, non extra, sed in regno degerent.
3. Proceres cum ex v. clero, tum ex magnatibus et nobilibus in regno habitarent, adeoque prouentus suos intra regnum consumerent.
4. Portionale quantum, si fieri posset, intra regnum in vsus principis impenderetur. Quod fieri posset:
5. Si miles praesidiarius et hybernans parata pecunia exsolueretur.
6. Si merces exterae, magis ad luxum, quam necessitatem pertinentes, parcius in regnum inueherentur, puta:
  - a. merces aureae et argenteae nonnisi pro dignioribus;
  - b. si loco panni peregrini substitueretur domesticus, quorsum pertinet:

- α. lanae melioris ab exteris inuectio,
- β. lanae domesticae ad vsus domesticos retentio,
- γ. ouium teneriorum in montibus multiplicatio;
- c. si materiae sericeae intra regnum pararentur, hoc vero fine necessarium foret
  - α. bombycum in regnum inductio,
  - b. fabricarum eo facientium erectio,
  - γ. possent autem bombyces omnibus iis locis ali, quae vineas et moros habent;
  - d. vnionibus vestiri nonnisi nobilioribus permetteretur, atque pretiosi lapides, in ipso regno passim reperibiles, per rerum eiusmodi gnaros colligerentur;
  - e. lintea ex domestico lino praepararentur, sed et fabricae instituerentur, in quibus e gossypio *cattun* praepararetur, Hoc fine requiretur:
    - α. copiosior lini iis locis satio, quibus in potissimum crescit,
    - β. gossypii tempore pacis ex Turcia, alias vero ope *Societatis Mercatoriae Orientalis* et transmarinis regionibus importatio,
    - γ. textorum et tinctorum ab exteris in regnum condignis cum libertatibus adductio,
- 7. Mercaturae certis legibus accuratior, liberior et fructuosior cum exteris et domi institutio.
- 8. Si Iudaei vel e regno maiori parte eiicerentur vel ad certum numerum restringerentur, et strictius coercerentur, forte ratione sequente:
  - a. si vici et oppida commodis locis instituerentur, et Iudaeis habitanda traderentur;
  - b. in iis tamen vicis et oppidis rei summa penes Christianos esset;
  - c. non tam a dominis terrestribus, quam a principe, mediante Consilio instituendo, dependerent;
  - d. familiarum in eiusmodi vicis et oppidis numerus definiretur, neque ultra eum numerum aduentantes acceptarentur, acceptandi certam pecuniae summam cum homagio deponere cogerentur;
  - e. Iudaeis publicas nundinas nonnisi sine praeiudicio mercatorum Christianorum frequentare permetteretur, in ipsorum tamen dictis vicis et oppidis certae quaedam nundinae, a mercatoribus aequae frequentandae, instituerentur.
- 9. Vsurarii, ac inter hos Christiani in primis, postea et Iudaei, secundum latas leges exemplariter punirentur, et, nisi saperent, nouis et strictioribus legibus seuerè circumscriberentur. Posset autem usurariis fraenum injici, si

a. pecunias mutuo dare sine magistratus aut aliarum authenticarum personarum in obligatoriis fienda subscriptione atque legitimi interesse recognitione non permitteretur sub poena amittendi capitalis;

b. omnes praeter istiusmodi authenticas obligationes initi clancularii contractus sub poena, ex parte quidem creditoris amittendi capitalis, ex parte autem debitoris promissi interesse, irriti haberentur.

10. Capitalistae sua capitalia erga publicam principis et regni fidem in oeconomiam regni, sub recognitione legalis interesse, elocare tenerentur. Hoc vero fine necessarium esset

a. vt banco siue thesaurus regni constitueretur, iis legibus, quibus id Viennae, Venetiis, Hamburgi et Amstelodami fieri consuevit;

b. eadem illae pecuniae in publicam regni oeconomiam collocarentur.

11. Luxus publicus legibus sumptuariis coereretur, et quidem:

a. inter status superiores, ne ii inutiles facere[n]t sumptus, sed residuam ex prouentibus pecuniam vel in Banco regni, vel in priuatam oeconomiam prudenter instituendam conferrent;

b. inter status inferiores ne ciues auderent nobiles victu et amictu, si vero magnates, in primis tenuioris fortunae, aemulari.¹

12. Priuatorum oeconomiae a Consilio instituendo quam sollicitissime adtendere[n]tur. Huc faceret:

a. si tutores pupillis, sed saluo tamen iure alieno, a Consilio instituendo ordinarentur;

b. ab his annis singulis rationes strictissime exigerentur;

c. decoctores, siue pupilli essent, siue tutores et curatores, ex dictamine legum patriarum exemplariter punirentur.

III. *Quomodo pecuniae intra regnum augeri possint?*

1. Si liberae regiae montanaeque ciuitates in flore quam optimo conseruarentur; quod foret:

a. si earum libertates et priuilegia a diuis regibus impertita inconcussa permitterentur;

b. electio magistratualium personarum secundum priuilegia vrbium institueretur, neque nisi dignae personae et in vrbe possessionatae ac bene meritae promouerentur;

c. decoctores nefarii et alii malae fidei homines arcerentur;

¹ A *si*-vel kezdődő részben nyilvánvalóan elirással van dolgunk, a helyes szöveg föltehetően a következő: *si vero nobiles, in primis tenuioris fortunae, magnates aemulari.*

d. ad iura ciuitatis capessenda non alii, quam qui annum aetatis vigesimum quartum supergressi, ad minimum a triennali peregrinatione in vel extra regnum instituenda reuersi essent, admitterentur;

e. inter opifices non cooptarentur, nisi [qui] artem,quam didicerunt, rite possent exercere;

f. Iudaei civitates ad quintam usque costam, vbi semel pedem fixerunt, exsugentes, abigerentur, et quaestura in vrbibus solis Christianis exercenda permetteretur;

g. oeconomiae vrbium a Consilio instituendo maxima cum cura adtenderetur, tenerenturque magistratus suas rationes singulis annis exhibere.

2. Si metalla regia omni cura et studio excolerentur; quod fieret:

a. si exteri more diuorum regum per collata ipsis priuilegia in regnum inuitarentur;

b. rerum metallicarum periti sine vlllo respectu ad rerum administrationem adhiberentur;

c. montanae ciuitates a portionali quanto ita liberarentur, vt ratam suam summam in metalli fodinas impendere cogerentur. Aut

d. cultura fodinarum eiusmodi hominibus elocaretur, qui tantum in eas pecuniarum impenderent, quantum necessum esset; quo fine maxime se probaret forte *Orientalis Mercatorum Societas*;

e. ita fieret, vt breui tempore pecuniosum haberemus regnum. Cum enim omnis pecunia alioquin in regnum inuehenda aequale rerum pretium exigat, prouentus certe ex metallis ortus nouam pecuniam in ipso regno procreat. Praeterquam enim, quod pecunia in metalla impensa in regno perpetuo circuletur, sane ex eruto auro et argento noua semper procuditur pecunia.

3. Si fabricae omnis generis metallorum instituerentur, vtpote:

a. *ferr*i ad procudenda omnis generis vtensilia, instrumenta et arma;

b. *cupri* ad praeparanda athena et vasa alia ex cupro praeparari[!] solita;

c. *argenti et auri* ad minimum eum in finem, ne supellectilem auream et argenteam ditiores apud exteros mercari et regnum prouentibus suis priuare haberent necessum;

d. auri ex arena Danubii lotura institueretur, quae res non esset sine grandi prouentu.

4. Si res salinaria, promouendo bono publico, secundum dictamen aequitatis accommodaretur.

5. Si priuata oeconomia maiori cum cura et studio institueretur, et quidem:

a. *rei pecuariae*, quorsum pertinent:

α. boum maiori numero instituenda educatio. Licet enim diues boum sit Hungaria, multis tamen modis ditior reddi valeret,

1. si certis priuilegiis boarii isti oeconomi ad id excitarentur,
2. si modus educandis alendisque bobus commodior monstraretur, quorsum inter prima referri meretur salis pretium vilius,
3. si educati iam boues iusto pretio parataque pecunia e manibus oeconomorum redimerentur, atque redempti mitigatis teloniis et tricesimis e regno per quoslibet regnicolas ad emporia destinanda expellerentur;

β. *equorum copiosior progeneratio*, circa quam eadem, quae circa boum multiplicationem, obseruanda venirent;

γ. *ouium numerosior intertentio*. Oues[!] nimirum vtilissimum pecus est. Sicuti autem duplices in Hungaria oues habemus: *campestres*, quas et *hungaricas*, et *montanas*, quas *slauicas* appellamus, ita posteriorum ratio maior haberi deberet, quia et lanam habent teneriorem, et caseum praebent deliciatorem. Quin et ex Moravia et Bohemia genus hoc ouium adaugeri posset. Atque tunc:

1. lanam tondi et tractari oporteret more exterorum, vt ad panificium esset commodior,
2. caseum ita praeparari, sicut. apud Hollandos, Helvetas et Italos, vt et suauior esset, et durabilior,
3. ad multiplicandum autem genus istud ouium sub certa mulcta prohiberetur, vel etiam impositione alicuius taxae caueretur, ne teneri agnelli ad macella ultra, quam par est, in tanta bubulae copia raperentur;

b. *rei frumentariae fructuosa auctio*. Tametsi enim feracissima frumenti sit Hungaria, longe tamen feracior reddi posset, si:

α. agricolae ad diligentiozem agrorum culturam modis debitis excitarentur. Quod fieret:

1. si a promiscua plebe, quae frumentum suum vendere nequit, portionalis quanti loco tantum frumenti acceptaretur, quantum domus annonariae in regno existentes requirerent,
2. reliquum autem frumentum certo ac iusto, pro annorum ratione, pretio redimeretur et in publica granaria inueheretur,

3. distrahendo autem frumento mercatus cum exteris, puta Hamburgensibus, Hollandis et Anglis, institueretur. *Visa enim frumenti distractione eo maiori industria rustici agros colerent,*

β. in domos annonarias ab exteris frumentum aut farina, nisi in summa annonae caritate, haud inueheretur,

γ. si inutiles operae et quae rusticum reddunt desidem, agricolis prohiberentur, et rei frumentariae cultura eis iniungeretur. Huc pertinet:

1. tabaccae in iis locis cultura, vbi optimum triticum seri potuisset,

2. frumenti item turcici satio immoderata. *Posset autem tabaccae proventus iis locis institui, vbi res frumentaria non eaque feliciter succedit.*

c. *rei vinariae accuratior procuratio.* Tota enim Hungaria, si septentrionaliores comitatus excipiamus, vitifera est, cum tamen vix sexta sui parte vineas colat. Hic igitur elaborandum esset:

α. vt vinearum commodis locis maior numerus consereretur,

β. vinum hungaricum ad exteros minoribus sumptibus exportari permitteretur,

γ. exteri ad mercandum vinum hungaricum certis quibusdam immunitatibus inuitarentur;

d. *reliquarum rerum ad oeconomiam pertinentium vberior procreatio et praeparatio.* Huc refero:

α. fructus hortenses varii generis, qui apud exteros non reperiuntur,

β. apes et harum beneficio augendum melli- et cerificium,

γ. lini et canabis locis opportunis vberior satio,

δ. butyri maior et fructuosior collectio,

ε. carniū salitarum, vulgo *Pekel Fleisch* dictarum conditura,

φ. corii omnis generis, Moscouitici etiam, in regno praeparatio.

His mediis mirifice regni beneficia et naturalia augeri, et exteri ad mercatus allici possent. Inde dispiciendum porro venit

IV. *Quomodo aucta ea ratione naturalia regni*

siue merces intra regnum natae et paratae *ad externos euehi, et in regnum pecuniae induci possent?* Qua de re ita sentio, et quidem iuxta seriem supra obseruatam:

1. *Inter metalla*, quibus cum fructu carere potest Hungaria, eminet *cuprum*, ad quod mercandum vltro accurrerent exteri. Vbi tamen obseruandum:

a. vt *cuprum*, quod in Hungaria aurum et argentum secum vehit, a nobilioribus istis metallis intra regnum per artis huius gnaros fructuose separaretur;

b. nemini eius mercatus (omnium autem minime, sicuti factum est hucusque, Rascianis, Graecis et Turcis), praeterquam solis foederatis et amicis principis concederetur;

c. reliqua metalla, vti aurum et argentum fructuosius in pecunias, ferrum autem et plumbum in vsus domesticos, fabricis institutis, conuerteretur;

d. possent tamen, excultis vberius metallis, fabricae quoque auri et argenti variae institui, quae non modo ad cultum domesticum sufficerent, sed exteris etiam subuenire possent.

2. *Ex metallorum fabricis* in regno instituendis prouideri de necessariis posset cum toti Hungariae, tum etiam prouinciis incorporatis, id quod mutuam pecuniarum circulationem intra corpus regni maxime regni maxime promoueret.

3. *Res salinaria* aequanimiter administrata non tantum exteras prouincias sublevare posset, sed domesticis quoque necessitatibus, in primis rei pecuariae nimium in modum velificaretur.

4. Quantum denique ad *priuatorum oeconomiam* adtinet, multis modis ea ditari posset Hungariae, et quidem

a. *re pecuria*, atque in primis:

α. *boum mercatu*, ratione forte sequenti:

1. si publica per regnum instituerentur emporia, ad quae statis temporibus regnicolae pecudes suas appellerent, et eo in loco a domesticis et exteris mercatoribus emi possent,

2. domestici mercatores exiguo, exteri autem tolerabili vectigali onerarentur,

3. idem de his cum primis mercatoribus domesticis intelligendum, qui boues ad externos propellunt,

β. idem et de equorum in regno procreatorum mercatu sentien-
dum, ita tamen, vt gymnasia seu scholae et palaestrae equestres intra
regnum instituerentur, in quibus feroces equi condocerentur,

γ. quod autem ad ouilia adinet, posset et iis multum pecuniae
partim in regno detineri, partim in regnum inuehi:

1. detineri quidem per lanificium, si fabricae pannificum
instituerentur, atque sufficienti apparatu instruerentur,

2. inuehi autem ea ratione, si caseus more Hollandorum, Helue-
tarum et Italarum praeparatus ad externos exportaretur;

b. *re frumentaria* augeri possent in regno pecuniae:

α. si princeps loco tributi pecuniarii a remotioribus rusticis
frumentum acceptaret, idque praeter necessitates publicas in certa
granaria ad Tibiscum, Danubium, Ipolam, Granum, Vagum, Drauum,
Sauum, Muram, Rábczam et alios fluuios nauigabiles instituenda
deportari et exteris mercatoribus vendi faceret,

β. si tempore vilitatis frumenti idem limitato pretio a regnicolis
coemeretur, et in dictis granariis deponeretur,

γ. pro instituenda frumenti distractione cum exteris tractatus
commerciales sancirentur, puta cum Hamburgensibus, Hollandis et
Anglis etc., qui sua frumenta ex Polonia magno cum naufragii periculo
Dantiscanorum ope habere consueuerunt,

δ. quo fine necessaria foret cum intra regnum, facilitandae vec-
turae caussa, fluuiorum per canales opportuno loco instituendos com-
binatio, tum in primis *Oderae* cum *Moraua* per similes canales coniunc-
tio. Ita enim Hungariae in Mare Germanicum vadus aperiretur,

ε. Idem commercium et cum Italis, Neapoli et Venetis, ope Soci-
etatis Mercatorum Orientalis, factis aequae canalibus, institui posset;

c. *re vinaria*. Quia enim placuit semper hungaricum vinum exteris,
spes est, posse cum iis fructuosos mercatus institui. Necessum autem
foret

α. vt vina intra regnum bona fide et pure praeparantur, caste
adseruantur, et incorrupta exteris venum exponerentur, vinorum fal-
satores seuerè punirentur, atque copiosa illa vini passi, *Aussbruch* dicti
praeparatio inhiaberetur, adeoque vino communi generosus ille succus,
magno cum mercatus damno, haud subtraheretur,

β. tunc cum nationibus vino carentibus, quales sunt Germani
septentrionales, Hollandi, Angli, Dani, Sueci, Poloni, Russi, commer-
ciorum vini tractatus instituerentur,

γ. eo fine dicta Morauae cum Odera, et Oderae, si id ratio status permitteret, cum Vistula coniunctio multum conferret,

δ. hoc ut fieri posset, excitari oporteret vtriusque partis mercatores ingenti exinde promanatura vtilitate. Certum enim est, solos Anglos et Hollandos Hispanis et Gallis singulis annis ad *nouem milliones pro vino* soluere; cujus pecuniae si vel media aut tertia tantum pars in Hungariam quotannis importaretur, breui ditescere possent regnicolae;

d. quod ad *reliqua naturalia* adinet, utpote

α. fructus hortenses, subleuari his posset, in primis si arefierent, Morauia, Silesia, Bohemia etc.

β. melle et cera subueniri posset ope Societatis Orientalis transmarinis principis nostri prouinciis,

γ. lini et cannabis uberior satio rei nauticae, quam in Mari Dalmatico felicibus auspiciis instituit augustissimus imperator, pro texendis velis et pangendis rudentibus subseruiret. Certum est enim, regiones Europae, quae nauali potentia valent, Turcis et aliis maritimis barbaris singulis annis vltra *tres milliones* pro sola cannabi soluere,

δ. ad easdem maritimas regiones butyrum quoque, caseus, salitae carnes ad classem necessario apparatu instruendam euehi et in pecunias conuerti possent,

ε. corii varii generis, ec in primis Moscouitici praeparatio pecunias expendi solitas lucraretur, et non tantum haereditariis principis optimi prouinciis, sed regnis etiam proximioribus de necessario apparatu prouideret.

Dispiciendum denique foret:

V. Quomodo dicti mercatus facilitari possent?

Nempe posset id quam commodissime fieri:

1. Si singulae istiusmodi operae principis tamquam patris patriae et inclytorum regni statuum ac ordinum gratia et beneuolentia privilegiis et indulgentia alerentur.

2. Si exteri vectigalium mitigatione et immunitatibus aliis ad instituenda mutua commercia inuitarentur.

3. Si negotio facilitando intra regni fines aptarentur omnia. Quorsum pertinent:

a. viarum publicarum sollicita procuratio;

b. diversoriorum locis opportunis, auerruncatis lucripetis Iudaeis, institutio;

c. dictorum canalium adaptatio. Neque obstat, quod obuerti posset, belli; periculum, siquidem dicti canales ita institui deberent,

α. vt ad vtrumque canalis orificium, si opus esset, fortalitiū excitaretur,

β. aqua ex canalibus non modo educi, sed campi etiam inundari et hostis a castrorum metatione, sicuti in Hollandia fit, prohiberi possit;

d. emporiorum in medietate et confiniis regni designatio;

e. tractatus cum Societate Orientali instituendi;

f. publici thesauri siue banco excitatio.

Finis

Zusammenfassung

Imre Wellmann: Matthias Bel über die Wirtschaft Ungarns

Nach dem Friedensschluss von 1711 hatte auch die Entwicklung der ungarischen Wirtschaft neue Perspektiven und damit neue Aufgaben. Es stellte sich bald heraus, dass die Landwirtschaft mehr produziert, als das Bedürfnis war. Die Industrie war nicht in der Lage, die Überbestände verarbeiten zu können, der Handel war unterentwickelt. Durch diese Lage wurden vor allem die Gross- und Mittelbesitzer getroffen. In dem 59. Gesetzartikel vom Jahre 1715 wurde festgestellt, dass eine Kommission die Pläne der neuen wirtschaftlichen Entwicklung ausarbeiten sollte. Die Kommission aus ungarischer Seite hat 1717-1722 in Pozsony (Pressburg) ein wirtschaftliches Programm aufgestellt. Unter den wichtigsten Punkten sind die Ansiedelung von Arbeitskräften besonders von Handwerkern, Kanal- und Strassenbau zu erwähnen.

Dem Prediger Matthias Bel war dieser Entwurf nicht bekannt, er hat allein ein merkantilistisches Wirtschaftsprogramm verfasst. Er stellte die Förderung der Industrie in den Vordergrund, in seiner Konzeption waren der Bergbau, die Textil- und Metallindustrie, der Kanal- und Strassenbau, die Entwicklung der Städte sowie der Kredit von grösster Bedeutung. Die Handschrift, die die bürgerliche Auffassung des Verfassers aufzeigt, ist heute in der Ráday-Sammlung aufbewahrt.

MÓRÓ Mária Anna

Nagy Sándor oroszországi levele

Az alábbiakban közölt levél a Baranya megyei Levéltárban, Pécs szabad királyi város diplomatáriuma, IV. 12. jelzeten található. Nagy Sándor személyéről a levélben és a 3. jegyzetben foglaltakon kívül nem sikerült többet megtudni. Baranya vármegye nemesi lajstromaiban nem szerepel.

Nagy jo akaro Notarius Uram!¹ kivanom hogy ezen Levelem tanal-hassa eletben jo egessegeben és szerencses allopotokban kedves hoza tar-tozandoival együtt kegyelmedet.

Mar 25 esztendeje miuta fegyveremel és keserves Bujdosasomal kere-sem e nyomorut vilagon kenyeremet, és Europeanok vagyis az köröszteny vilagnak nagyobb reszet bejartom, de soha meg ennel meszeb földre hazámtul nem voltam, s nehezebben és keservebbebbem nemis esset bujdosasom, mint ezen ide valo utazasom, mert ha el gon-dolom ide valo jöveletem el iszonyodom bele, mert szarozon és Ten-geren többet ket ezer Mertföldnel az Persiai hatarig kölletett utaznom, és micsoda Vad Orszagokon és Provinciakon kölletett által mennem, és micsodas irtoztato Vad allatokat és Tengeri Csudakat és külömb fele iszonyu Abrazatu és Termetü és maga viseletü emberi Nemzetek között köllött által mennem, azokat lehetetlen ennekem le irnom, és talam elsem hihetne aki nem latta; én sokat bujdosam eletemben, de soha meg eny sok fele erdei vadakhoz hasonlo Nemzeteknek hirit sem hallottam és ha hallottam volnais el nem hittem volna, hogy lehessenek e Vilagon ilyen csudalatos Nemzetsegek, és valameny fele teremtese vagon az Ur Istennek a Földön, any fele csudalatos Teremtesi tanaltatnak a Tenger-benis, kik sokszor lattatnak. De nincsis szelles e Vilagon olly nagy birodalmu Monarchia mint ezen nagy Russiai Csaszarsag, akinek szol-galattyaban Dragonyos Oberst Lieutenant vagyok. Igaz hogy sok köl-csegembenis esset enyire valo jöveletem de nem banom enysok farot-sagimat és kölcségimet, mert az Fölsiges Ur Isten maris ennekem miuta itt vagyok sokalis többet adot azoknal, itt nem Nagy Mesterseg az etltre

¹ Pécs város jegyzője 1742. IX. 10. — 1754. I. 15. között Ujváry László Zala vármegyei közbirtokos nemes. A vármegye nemesi közé fölvétetett 1754. VIII. 29. lajtsromszám: 138. Vö. ANDRETKY József: Baranya vármegye nemesi. Pécs, 1909. 81.

valo eszes embernek meg penzesülni, ami pedig az etel dolgat illeti, az egy boron kívül mindenek böseget vadnak, és hogy csak eppen ingyen hogy nem jutt az ember hozza, olly ocoo Mindenfele eledelre valo, de nem tudnak elni Isten aldasival, mert itt ezen Orszagokban vadnak ollyan provinciakis, ahol halakat, vadakat és mindenfele hust és egyebeket nyersen so nélkül eszik, de ami nagyobb, a meg döglött, meg büszödött nyüves dögökre ha akadnak, azokat meg jobbnak tartyak a Kálmukok, mert aszt allityak, hogy azokat az Isten az ő számokra ölte meg. De nem terhelem illyeten irasomal edes Notarius Uram kegyelmedet, ugyis vagyon remensegem, hogy meg az idén bizonyos expeditioban Becsben küldtettem, azon alkalmatossagal kegyelmetekelis szemben lehetek; eleg az hogy engemet az Ur Isten meg aldott sok keserves bujdosasim után egy keves penzel, és ha az Ur Istennek ugy fogna teczeni, en még Vensegemnek utolso napjait edes Hazámbon Magyar Orszagban kivannam vegezni, és kimenetelemkor ezen keves penzemet örömost ollyan embernek adnam, aki ennekem Pécs varosa körül valamelly Helsegben valami keves joszagot jobbagyakkal együtt zalogban vagy Arendabon adna, azért kerem kegyelmedet tudakozodgyek ollyaten joszag felől ha valaki illyen forman penzt venne föl joszagaro: en kegyelmedet edes Notarius Uram minden Atyamfiainal jobban szeretem, és megis mutatom ha Isten eltet mindenekben akik ki telhetnek tülem Kegyelmedhez joakaratomat.² És megis kerem edes Notarius Uram kegyelmedet ne terheltessek Cizmazia Gasparovics György Uramhoz menni³ és az en fegyveres szobamban hagyott Ladaimat és mindeneket meg tekinteni, ugy vannak e? be zarvo és pöcsetölve amint hattam, és kerem asztis Gasparovics Uramnak meg mondani, hogy az ennekem adott Contractussa szerent (mellynek vidimant parja ökelmenélis meg vagyon) mindenre jo gondot viselleyen, egyik Atyamfianak sincsen semmi közi ezen javaimhoz, egyiket se bocsassa, ha oda tanalnanak menni még csak fegyveres szobambanis, nem hogy még valami

² Sem Baranya vármegye, sem a pécsi székeskáptalan hiteleshelyi levéltárában nincs nyoma, hogy ilyen ügylet történt volna.

³ Pécs város tanácsülési jegyzőkönyve 1749/97: „Gasparovich György és hitvese Géczy Clara Nagy Sándor obester Laydenant úr és eő kglme Testvér Huga Aszonytul 217 ft-ot” vesz kölcsön három évre, zálogul lekötve és használatra átadva „házunknak fölső két kájhás szobáját, konyháját, és még ezután építendő fölső kis kamrátskát is, más szükséges reparitioikat is, melio tempore az ház körül tartozunk feleségestül tétetni, vagy azokat acceptálni auszigli szerént.” — 1750. VII. 3-án Gasparovics ismét fölvelt Nagy Katalintól 54 forintot. (Jkv. 200.) — 1752. VIII. 29. (Jkv. 227.) Gasparovics, mivel fizetni nem tud, 34 ft értékben átad egy kocsit, a 300 ft fejében pedig Nagy Katalin a házban marad.

javaimat onned el engedne vinni, mert Gasparovics György uramtul kerek mindeneket amellyek a specificatioban vagy contractusban föl vadnak irva elől; Nagy Katalin Hugom Aszony pedig ha még életben vagyon, és Pecre tanalna menni szobaimba ne tartozkodgyek vagy lakjek ott meg nem szenvedem (ugyis mar meg irtam az elmúlt esztendőben Gasparovics Uramnak) eleg véres verettekeml keserves bujdosasimban fegyvereml nehezen szörzött keresmenyimet vesztegette el gyermeksegetül fogva, mind azokert pedig jo tett heliben haladatlanul ezerni ezer boszusagokal illetett, ugy a többi Attyamfiai hasonlo keppen ezert jusanak eszeben mindenek és tanullyon ez utan a maga karan. Deha meg halokis, egyik Attyamfianak sem hagyom semmimetis, a Hugom pedig soha takaros jo gazdaszony nem volt, maga keresmenyével meg edig soha nem elt, azert nemis tudgya melly nehezen keresi az ember ez vilagon maga elelmet, ha maga keresmenyebül fog elni, akkor fogja tudni milegyen ez vilagi elet. Ennekemis mar utolso napjaimrul és Vensegemrül köll gondolkoznom, ha meg most előre nem gondolkozom es valamit nem gyüitök és keresek, ha meg venhedem nem keresheték osztan hogy ellyek. T. Nemes Szala Varmegyeben Paraszan⁴ levő portiocskamat Becsben Agens Bernárd György Uram és Radovics⁵ uramis kertek tülem remenlem hogy megis fogjak venni ket szasz Aranyon tülem irtamis ha adig amig kimehetek apprehendalni kivanyak azon paraszay birtokomat tehat az kegyelmed kezehez adgyak a ket szasz aranyokat adig meg én kimehetek. En tovabbis mind holtomig ajanlom kegyelmedhez edes Notarius Uram meg mutatando jo akaratomat azt fogjais kegyelmed tapasztalni jo szandekomat ha az Ur Isten eltett benünket, csak ne sajnálja ezen Levelemben meg irttt Requisitionban veghez viendő faratsagat effectalni.

Pater Sandor Laszlo⁶ öcsem Uramat, töb ott levő ismirös joakaro Uraimekat ne terheltessek kegyelmed neveml köszönteni ezen Leveletem pedig Gasparics Uramnak meg mutatni és olvasniis. Ennekem Valoszt kegyelmeztekezen Levelemre nem adhat, mert ide az Level nemis jönne. Ezen Leveletem pedig hogy el küldhetem anyira oka

⁴ Parásza puszta Zala vármegyében. FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. 3. Pest, 1851, 198.

⁵ Bernárd György és Radovich János Pécs városnak a szabad királyi rangra emelésért működő megbízottai.

⁶ Péter Sándor László személye nem fordul elő BRÜSZTLE, Josephus: Recensio universi cleri Diocesis Quinque Ecclesiensis... Quinque Ecclesiae, 1874—1880. munkájában.

az, hogy M. Generalis Bernesz⁷ itt Russiában levő Romai Császár követe aki régi jó ismiröm és joakarom Szent Peterburgbul a Curir által magaro valolta Levelemnek el küldeset Becsig.

Familia pöcsetem sincsen az Istok szolgám az akasztofara való az Utban tülem vissza szökött el lopta pöcsetnyomomatis, ezért csak volunter pöcsetel Szent György vitezél pöcseteltem ezen Levelemet,⁸ de tudom, ha meg az Hugom el, a mellet tekereg, de kezemre keritem ha az Isten ki viszen meg adozik az akasztofara való Majom abrazatu fia. Iteratois kerem Edes Notarius Ur kegyelmedet, hogy ezen Levelemet ugyan erthető keppen magyaraza meg kegyelmed a Nemes Varos legalab egy Tanacsbeli ember előtt nagyob bizonyosagnak okaert Gasparovics György Uramnak, hogy jövendőbenis ne mondhasa hogy nem tutta nem hallotta, leg kissebb javaimhoz se engedgye egyik attyamfiatis nyulni, azoknak az en Verem szopo Nadaloknak akik csak az en Veremmel hisztak edig és ezerni ezer kimondhatatlan boszusagokal illettek, eleg jommal eltek, a Hugomis ha meg eletben vagyon ne szemtelenkedgyek ottan menyen dolgara soha egyik attyamfiat sem akarom latni meg elek csak azen eletemnek rövidítői és gyilkosi akor vagyon ennekem örömöm amikor mesze vagyok tőlük és hireket sem kivanom hallani, ha a haznal szenvedü Gasparovics uram nem leszen joakarom, meg modhatya edes Notarius Uram ökelmenek erthető keppen mindezeket hogy tudhasa magat mihez tartani. A paraszay hazamtul való minden nemü kocsokat a Hugom varja egy zacskoban es pöcsetöllye be hadgya Tobol Andras vagy Vörös Mihál Uraimek kezenel a haznal Paraszán.

Magyar Orszagig ezen levelemnek meg kegyelmekek gyühet leg alab 12 vagy Tizenharom Orszagokon által köl meni innedis el gondolhatya kegyelmed melly messze vagyok kegyelmekektül, adigis pediglen meg lathatom kglk az Ur Isten oltalmaban Minden hozank tartozandokal egyetemben ajánlom kegyelmedet es maradok

⁷ General von Bernes 1746—1747-ben Berlinben volt osztrák követ. A szentpétervári osztrák követ 1746-tól Baron Franz Johan Bretlach. Lásd: VEHSE, Eduard: Geschichte des österreichischen Hofes und Adels und der österreichischen Diplomatie. 8. Theil. Hamburg, 1852. (Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation 14. Abt. Oesterreich.) 86, 101.

⁸ A levél kétérét hajtott 22x35 cm lap, mind a négy oldalt megtölti az írás, a boríték nincs meg.

Kegyelmednek

allando kötelössegele valo Szolgaja

Nagy Sandor Oberst Lieutenant

In majori Russia die 1^a Martij Anno 1750.

Ha eszembe lehet P. Vicarius Fonyo⁹ és Nagy Prepost¹⁰ Uraimekal Nagysagokal s Vice Ispany¹¹ es töb Tiszt Uraimekal kerem ne terheltessek Nevemmel alazatossan reverealni, Galambos Uramatis¹² s a többit ott.

Zusammenfassung

Anna Mária Móró: Der Brief von Sándor Nagy aus Russland

Sándor Nagy, den wir ausser diesem Brief nicht kennen, kommt nach 25 Jahre Militärdienst in Russland an, und steht als Oberstleutnant im Dienste der russischen Monarchie. Den 1. März 1750 schreibt er diesen Brief an den Notar der Stadt Pécs (Fünfkirchen), und berichtet ihm über seine Hinkunft und über die jetzige Lage in Russland. Obwohl ihm die Sitten und Gepflogenheiten der asiatischen Völker sehr fremd waren, fühlt er sich jetzt trotz des anstrengenden und gefährlichen Weges sehr wohl. Die Lebenskosten sind billig, es gibt keinen Mangel an Lebensmitteln. Im weiteren gibt er dem Notar etliche Instruktionen: er sollte auf seine zu Hause gelassenen Immobilien und Güter aufpassen und die vor seinen Verwandten, besonders vor seiner Schwester schützen. Er hatte — vermutlich mit Recht — schlechte Beziehungen zu seinen Verwandten. Er teilt dem Notar mit, dass er die Absicht habe, zu Hause bei Pécs ein kleines Grundstück zu kaufen.

Der Brief ist im Archiv des Komitats Baranya aufbewahrt.

⁹ Fonyó Sándor 1730 óta a pécsi székeskáptalan tagja, 1739 óta olvasókanonok. Vö. AIGL, Paulus: Historia brevis Venerabilis Capituli Cathedrali Ecclesiae Quinque Ecclesiensis. Pécs, 1838. 97—98.

¹⁰ A nagyprépost 1737 óta Givovich Miklós. Vö.: AIGL i. m. 95—96.

¹¹ Baranya vármegye alispánjai 1742. X. 29.—1750.VII. 17. között Friebaiz (Frieveiss) Ádám. Vö. ANGYAL Pál: Baranya vármegye 1742. X. 29-étől 1750. VII. 17-éig. = Pécs-Baranyai Múzeum Egylet Értesítője. IV. 1911. 1. 13—18.; Uő.: Baranya vármegye 1750. VII. 17-étől 1758. I. 31-éig. = Pécs-Baranyai Múzeum Egylet Értesítője. IV. 1911. 2. 41—49.

¹² Galambos Mihály Baranya vármegye esküdtje. Vö. ANGYAL i.m. 42.

Széchenyi Zsigmond itáliai körútja 1699—1700. A dokumentumokat kísérő tanulmánnyal közreadja Ötvös Péter, Szeged, 1988, JATE BTK 58 l. (2 t.) — **Batthyány Kristóf európai utazása 1657—1658.** A dokumentumokat kísérő tanulmánnyal közreadja Szelestei N. László, Szeged, 1988, JATE BTK, 62 l. (*Peregrinatio Hungarorum, 1, 2*).

Valódi ritkaságokkal, a régi magyar utazások eredeti dokumentumaival indul az új szegedi sorozat, a *Peregrinatio Hungarorum*. Az adatközlés és a peregrináció-kutatás régi szegedi hagyomány. A *Herner János* szerkesztésében megjelenő füzetek célja, hogy tágítsa a régi magyar utazásokra vonatkozó ismereteinket; a diáriumokon, itinerariumokon, peregrinációs leveleken túlmenően megismertessen új forrástípusokkal is, fel kívánja tehát hívni a figyelmet az olyan dokumentumokra, melyeket eddig alig ismertünk, az utazási albumokra, az instrukciókra, disputációkra, de a gazdasági feljegyzésekre és elszámolásokra, valamint az útlevelekre is.

Az első füzet, amely Széchenyi Zsigmond itáliai körútjának dokumentumait tartalmazza, máris számos műfaji érdekességgel szolgál. Nevezetesen megismerkedünk a tanulmányútra induló ifjú gróf atyjának, Széchenyi Györgynek instrukcióival. Az apa útnak indítja Itáliába Henricus Ludovicus Coenen praefectust, Toronyi László magyar kísérőt, valamint Miskei János tanulóútságot, s mindegyikőjüket pontokba szedett, részletes instrukcióval látja el, nemkülönben az ifjú gróft is. Ezek az utasítások *szinte* pontról-pontra megegyeznek egymással, ami azonban érdekessé teszi őket, az éppen az eltérésekben érhető tetten, miként erre a sajtó alá rendező Ötvös Péter is figyelmeztet. Mai szemmel nézve kissé különös és megmosolyogtató a szigorú *pater familias* buzgó igyekezete, hogy mindenről: ételről-italról, szállásról, költségekről, a helyes viselkedésmódról, a borralaló mértékéről stb. akkurátusan előre intézkedjen. Azt pedig kissé idegenkedve olvassuk, hogy minden úton lévőt felszólít egymás figyelemmel tartására, s kötelezi is a szolgálatában álló kísérőket, de a többieket is, hogy egymásról levélben jelentéseket tegyenek neki, s egyáltalán, az utazás minden előre látható és váratlan eseményéről sűrűn informálják őt. A mai embertől idegen lehet a nem palástolt anyagiasság, a pénzügyek

aprólékos taglalása, valamint az utazásból származó minél nagyobb *haszon* hangsúlyozása. Ez a pragmatikus szemlélet azonban általános ebben a korban, s egyébként is a szigorú instrukciók mögött emberi érzések húzódnak meg: szereti, félti, óvja egyetlen fiát az idősb gróf, az útonállóktól (ezért rangrejtve utazást parancsol), a kimelegedéstől, azt követően a hirtelen vizivástól és az „asszonyi s leánzó személyektől,” a rossz, mocskos ágyaktól, a dévaj társaságtól, de a mértéktelen gyümölcssevéstől is.

Zsigus gróf egy úgynevezett *kavalierstouren* vesz részt. Ez nem annyira elmélyült tanulmányokból állt — bár nagy fontosságot tulajdonított a jog, az olasz és a francia nyelvek megismerésének —, hanem arra szolgált, hogy valódi udvari embert faragjon a fiatal arisztokratából. Az ifjú képzése a firenzei ritterakadémiában a szokás és az atyai szándék szerint alakult, miként Zsigmond rokonához, Ebergényi Lászlóhoz írt peregrinációs levelében írja: „mind az lovaglást, fectölést (vívást), táncat, architecturát, nyelvet, de fő képpen az just frequentálok.” A hazaküldött levelekből az is kiviláglik, hogy a praefectus és a magyar kísérő alaposan összevesztek, s csak az ifjú grófra való tekintettel hajlandó tovább túrni Toronyi a sok „istentelenséget,” s bejárni a római, nápolyi „rarításokat.” Toronyi levélstílusa, uram-bátyám kedélyeskedései, magyaros humora különösen friss színfoltot jelentenek e füzetben.

Régi vitatémája a magyar peregrináció-kutatásnak, hogy a hajdani magyar utazók vajon érzékenyek voltak-e a megtekintett képzőművészeti alkotások esztétikai értékére, vagy csupán a ritkaságot, a különlegességet keresték mindenben. Szelestei N. László azzal szól hozzá a vitához, hogy közzéteszi a Batthyány Kristóf európai utazásáról készült *itinerariumot*, mely rendkívül gazdag a festmények, szobrok, építészeti alkotások leírásában. Sajátossága ennek az útinaplónak, hogy egy alacsony rangban lévő *inas* vezette. Az egyik firenzei kerti mulatságról megjegyzi: „Az hel is szép, de én ott nem lehettem (nem hintóba való szolga lévén), az urak mind el mentek.” Mindazonáltal művelt, érdeklődő, jó megfigyelő és önmagát igen gazdag, finoman árnyalt magyar nyelven kifejező személy volt az ismeretlen szerző.

Az utazás első fele a nagy német birodalmi városokat vette célba. Részletes leírását olvashatjuk minden nagyobb várnak és városnak, mindenütt nyomon kísérhetjük a harmincéves háború pusztításait. Az út második szakasza Itálián át vezet, s végső célja, hogy az úrfi átadja a

pápanak az új császár, I. Lipót levelét. Eközben számtalan helyen megfordulnak, s mivel mindenütt a legelőkelőbb fogadtatásban részesülnek, igen kényelmesen utaznak. Minthogy tüzetesen megmutogatják nekik a helyi nevezetességeket, ezek rendre bekerülnek az útinaplóba.

Rengeteg szempontból jelent értéket ez a napló. Számos történeti adattal gazdagítja ismereteinket az egykori magyar diplomácia, a zarándokutak, a személyi kapcsolatok történetének vonatkozásában, ám mindez elenyészik a tárgytörténeti és mentalitástörténeti értékek mellett. Megtudhatjuk, hogy melyik városban, mikor, milyen építkezések folytak, s milyen látványt nyújtottak a műemlékek az utazás idejékor. Az az állapot, amelyben az egykorú szemlélő találja Európát, ma már kevés helyen lelhető fel változatlan formában. Vannak látványosságok, amelyekre különös figyelmet fordít az itinerarium írója, ilyenek a majdnem mindenütt megtalálható kerti építmények, a *grották*, és a különböző vizijátékok, melyeknek nagy divatja volt ekkoriban. Hasonló részletességgel szól mindenütt a *zeughaus*nak nevezett fegyvertárak tartalmáról, a télikertekről és a zenés multságokról. Velencében sohasem mulasztják el, hogy comediára vagy operába menjenek. Mindez semmi a vallási rekvizitumok végtelen bőségéhez képest. Az egyházi kézben lévő könyvtárak, paloták és kincsházak pompája, az ereklyék pazar változatossága kimeríthetetlen. S mindehhez járulnak a helyi kiválóságok, hírességek, hercegek, főpapok és gavallérok, akik körüludvarolják a fiatal magyar főurat. A Collegium Romanumban a hírneves jezsuita, Athanasius Kircher az idegenvezető, a pápa, miután külön audiencián fogadta a zarándokokat, kétszer is megáldja őket, Chigi bíboros pedig szinte folyton ott kering körülöttük. Batthyány Kristóf inasa módot kerít, hogy a tárgyakon kívül leírja a hozzájuk fűződő mendemondákat is, például kétszer is megemlíti, hogy a látott festményt maga Szent Lukács festette, de leírja Velence eljegyzését a tengerrel, s az ezt követő gondolaversenyt is.

Igazat kell tehát adnunk Szelestei N. Lászlónak abban, hogy olyan peregrinációkat érdemes felidézni, melyeknek megfogható nyomai vannak, hiszen a források rendelkezésünkre állanak, "csupán" rájuk kell találni.

A füzetek — ez nyilván a szerkesztő szándéka volt — csupán az eredeti szövegek közlésére szorítkoznak, a filológiai apparátus hiánya azonban nem zavaró, a szövegek csaknem mindenütt önmagukat értelmezik, a nehezen érthető kifejezések megértésében pedig segítségünkre lehet az 1980-ban szintén Szegeden kiadott *Peregrinuslevelek* hatalmas apparatus criticusa.

Ács Pál

SZEMÉLY- ÉS HELYNEVEK MUTATÓJA

- Abram, Michael 30
 Achab 60, 61
 Ács Pál 205-208
 Aegyptus *vide* Egyiptom
 Aggházy Márta 157 158
 Agostini, Paolo 16
 Agria *vide* Egere
 Agricola, Georg 38
 Aisztorfer úr 164, 165
 Alexander Mace-
 don *vide* Sándor, Nagy
 Amazias 60, 61
Amsterdam 17
 Amuratus II. *vide* Murát II.
 Amuratus III. *vide* Murát
 III.
 András (Andreas) I. rex Hun-
 garorum 54, 55
 Angelus, Paulus 41
 Annibal *vide* Hannibál
 Antiochosz 60, 61
Antverpia (Antwerpen) 42
 Apafi Mihály 176, 179, 183
 Arisztotelész 33, 34
 Áron b. József 16
 Asa 60, 61
 Assaf, S. 7, 13
Attica 71
 Attila, rex Hunnorum 98, 99
 Auffner, Vrbanus 121
 Augustinus, Aurelius 44, 45
 Aurelius, Cornelius 39
 Averroes 33, 34
 Azriél b. Selómó Diena 14
Bagamér 178
 Baiazeth II. imp. Turcarum 40
 Balázs Mihály 37-100
 Balbi, Girolamo 38
 Bán Imre 105
 Baptista Mantuanus 40
 Baranko Sándor 162
Baranya vármegye 199
 Baranyai Decsi János 37
 Barbara regina Hungariae 31
 Barbarossa Frigyes 54
Barcelona 7
 Barcsai, Ákos 181, 182
 Barkóczi Ferencz 163
Bártfa (Bardejov) 164, 165, 167,
 168
 Bartha Boldizsár 178, 182
 Bartholinus, Richardus 38
 Bartholomaeus Epiroticus 40
 Barwicius, Johannes 41
 Basilea *vide* Bazel
 Bastel, Michael 134
 Báthory Zsigmond 43, 46, 47
 Batthyány család 143-159
 Batthyány I. Ádám 111, 143-159
 Batthyány Kristóf 205, 206
Bazel (Basilea, Basel) 33, 34, 35,
 175, 176, 177
Bazin 12, 13
Bécs (Vienna, Vienna, Wien) 8,
 10, 15, 25, 58, 59, 62, 63, 102,
 112, 139, 146, 147, 148, 151,
 155, 177, 200, 201, 202
Bécsújhely (Wiener Neustadt)
 10
 Beer, Ambrosius 127
 Bél Mátyás 185-197
Belgrád (Beograd) 15
 Benckendorff, Johannes a 40
 Benda Kálmán 171
 Benedictus de Kopalya 19
 Ber Bolechow 17
Beregszász (Beregovo) 25, 27,
 28, 31, 180

- Berettyóújfalu* 178
 Bergkhamer, Joannes 128
 Berka, Václav 40
 Berlász Jenő 37
 Bernárd György 201
 Bernardus 44, 45
Bernes 202
 Bessarion, cardinalis 39
Beszterce (Bistricz, Bistrita) 29
 Bét József 15
 Bethlen Gábor 111
 Bethlen István, id. 103
 Bettelheim, S. 9
 Bèze, Theodor de 34
 Binder, Blasius 129
 Binder, Christophorus 125
 Binder, Matthias 126
 Birkoyff, Georgius 133
 Bistricz *vide* Beszterce
Bizánc 60
 Bletterer, Matthaëus 137
 Bliemel, Ambrosius 115
 Bliemel, Antonius 133
 Boksenboim, Y. 14
 Bolla, Abondio 156, 157
Bologna 24
 Bonincontrius, Laurentius 39
 Bornemisza Péter 106
 Bosch, Georgius 130
 Bouillon (Bulionius), Gottfried
     54, 55
 Bousbecq (Busbequius), Auger
     Ghisselin de 41, 42
Bócs 170
 Bömb, Mathaëus 138
 Brann, M. 17
 Braun, Melchior 133
Breitenbrun 116
Breslau (Wroclaw) 17
 Brunfels, Otto 40
 Brussius, Gulielmus 42
Buda 10, 13, 14, 15, 16, 17, 24,
     26, 27, 29, 60, 61
Budapest 23, 24
Bulgária 19, 58, 59, 65
 Bulionius, Gotfridus
     vide Bouillon
 Bulovius, Laevinus 40
 Busbequius *vide* Bousbecq
 Büchler Sándor 15
 Caesar, Julius 72, 73, 74, 75
 Caesarinus, Julianus 41
 Callimachus Experiens 39
 Camerarius, Joachim 40
 Campanus, Johannes Antonius
     38, 40
 Campegius, Laurentius 38
 Carlo della Torre 147, 154
 Carolus Magnus *vide*
     Károly, Nagy
 Carolus V. *vide* Károly V.
 Cassovia *vide* Kassa
 Castriota, Georgius 40
 Cato, Marcus Porcius 72, 73
 Catullus, Caius Valerius 74, 75
 Chászdáj Ibn Sápрут 7
 Chicher de Orosz, Nicolaus 26,
     31
 Chirke Péter 26
 Cibinium *vide* Nagyszeben
 Cicero, Marcus Tullius 44, 45
 Ciolek, Erasmus Vitellius 38
Ciprus (Cyprus) 64, 65
Cleve 17
 Coenen, Henricus Ludovicus
     205
 Constantinopolis *vide*
     Konstantinápoly

- Corradutius, Rudolphus 41
 Croesus Lydorum rex 49
 Csaba 26
 Csákány 154
 Csákiné 162
 Csáky István 102, 104
 Csáky László 103
 Csepel 15
 Csév 29
 Cuspinianus, Johannes 39
 Cyprus *vide* Ciprus
 Cysilus 70, 71
 Cyrus Persarum rex 48, 49, 88,
 89, 92, 93
 Dacia 72, 73
 Dalmácia (*Dalmatia*) 54, 55, 90,
 91
 Damianus, Ianus 39
 Dánia 50, 51
 Dankanits Ádám 33-35 33
 Danubium *vide* Duna
 Darabos, Ladislaus 24
 Darócz 103
 Dávid Oppenheim 17
 Dávid rex Judeorum 46, 47
 David, A. 13
 Davidson, I. 9
 De Serres, Jean 33, 34
 Deák Farkas 101, 102
 Debrecen 176, 178, 181, 182
 Decebalus Dacorum rex 73
 Demetrius 60, 61
 Demokritosz 33
 Desew de Kopalya 19, 20
 Dessewffy (Dessoffi) Adam 164,
 166, 167
 Dietrichstein, Siegmund von 38
 Diogenész (Diogenes) 50, 51, 92,
 93
 Dionysius cardinalis lásd Szécsi
Dobra 146, 147, 156
 Doischmidt, Casparus 118
 Doisteiger, Ambrosius 116
 Doisteiger, Benedictus 117
 Doisteiger, Joannes 115, 116
 Doisteiger, Laurentius 113
 Doisteiger, Matthias 120
 Domonkos, Szent 23, 24
 Dordo, Giovanni Battista 147,
 148
 Dorffmeister, Daniel 121, 135
 Dorner, Gallus 129
 Drach, Valentinus 129
 Dresser, Matthaeus 39, 41
 Dromochetus Dacorum rex 72,
 73
 Duna (*Danubius*) 62, 63, 174
 Dunaföldvár 13
 Dunderskirchen 140
 Ebergényi László 206
 Eckhardt, Michael 125
 Edelhofer, Casparus 136
 Eger (*Agria*) 24, 50, 52, 53
 Egyiptom (*Aegyptus*) 58, 59, 66,
 67, 69
 Eidelberg, S. 10
 Eintzenberger, Casparus 135
 Eintzenberger, Melchior 135,
 136
 Eisenstadt *vide* Kismarton
 Empedoklész 33
 Engel, Georgius 122
 Enyed *vide* Nagyenyed
 Eperjes (*Presov*) 163, 164, 166,
 167
 Eperjesi Mihály 177
 Epirus 90, 91
 Erdély (*Transylvania*) 37-73, 50

- Erdélyi Zsuzsanna 105
 Erdődi Györgyné 162
 Eskenazi, E. 14
 Esterházy (Eszterházi) János 26
 Esterházy Miklós 111, 112
 Estienne, Henri 39, 41
Esztergom (Strigonium) 8, 10,
 23, 84, 85
 Ezékiel Landau 17
 Fabri, Johannes 40
 Fabricius, Georgius 40
 Farissol, Ábrahám 12
 Feirer, Gregorius 137
 Fekete János 102, 173, 174, 175
Feled 26
 Feledi János 19
 Feledi Leusták 19
 Felsing, Andreas 135
 Ferdinánd, I. rex Hungariae 26
 Feyerer, Georgius 114
 Feyerer, Gregorius 118
 Fischer, Georgius 123
 Flores, Petrus 39
 Foglietta, Uberto 41
 Fonyó Sándor 203
 Forchtenstein *vide* Fraknó
 Forgách Éva 101
 Fraenkel-Goldschmidt, A. 11
 Frahlerin, Sebastiani 130
*Fraknó (Forchtenstein, Forchte-
 nau, Forchtenaw)* 111, 112,
 118, 119, 120, 137, 139
Franciaország 8, 76
 Franciscus de Frangepanibus
vide Frangepán Ferenc
 Francken, Christian 41
 Frangepán Ferenc 37, 38, 88, 89
Frankfurt am Oder 17, 176
 Freimann, A. H. 8
 Freimann, J. 10
 Freyberger, Matthias 132, 133
 Fridel, Joannes 123
 Fridel, Michael 124
 Fridel, Stephanus 126
 Fridericus Barbarossa 55
 Fröhlich, Joannes 121, 122
 Fröhlius, Christophorus 127
 Fuchs, Jacob 138
 Furtner, Georgius 121
 Fülöp (Philippus) rex Mace-
 donum 90-93
 Fürst Aladár 16
 Gager, Balthasar 131
 Galambos Mihály 203
 Gasparovics György 200, 201,
 202
 Géczi István 168, 169
 Gedey, Jacobus 133
Genf 33, 34
 Georgievics, Bartholomaeus 39
 Georgius Illiricus 30
 Gergely, IX. papa 24
 Germania *vide* Németország
 Gieffing, Christiana 116
 Gieffing, Matthias 123
 Giovio, Paolo (Jovius) 33, 35, 41
 Glantz, Joannes 125
Goelnicz 24
 Golb, N. 7
 Gombár Ferenc 30
 Gosch(?), Blasius 121, 131
 Göllner, Carl 38
Gömör megye 19
Görögország (Graecia) 54, 55,
 58-60, 64-67, 72, 73, 90, 91
 Graecia *vide* Görögország
 Graff, Matthias 127
 Grasin, Wolff 137

- Grass, Wolfgangus 117
 Gregorio de Látatlan 26
 Gregorius Ungarus 25
 Grosius, Henningus 38
 Gruber, Bernhardus 130
 Gschichel, Andreas 129
 Guggelbrecht, Michael 27
 Gulden, Michael 122
 Guman, Nicolaus 25
 Guth úr 168, 169
Gyalu 182
Győr (Iaurium) 24, 50-53, 64, 65, 178
 György deák 165
 Hacohen, S. 9
 Hainka, Mathias 159
 Hajdecki, Alexander 145, 149
 Haltmayer, Blasius 121, 130
 Hananel, A. 14
 Hannibál (Annibal) 48, 49, 98, 99
 Harenwolff, Christophorus 126
Hartberg 157
 Hartum, M. 11
Havasalföld 50
 Házi Jenő 16
 Hefflein *vide* Heflány
Heflány (Hefflein, Hefflein Gros, Hefflein Kis) 101, 138, 140
 Heidegger, Johann Heinrich 175, 177, 178
Heidelberg 176, 177
 Hengstin, Justina 138
 Hérakleitosz 33
 Hermann, Hans 138
Hernád 170
 Herner János 161-171, 205
 Hessus, Eobanus 46, 47
 Hethársi János 168
 Hiltenius, Johannes 78, 79
 Hinniser, Andreas 122
 Hirsch Nátán 15
 Hofer, Simon 136
 Holtzer, (...) 136
 Homérosz (Homerus) 68, 69
 Homonnai Zsigmond 162, 163
 Horváti Békés János 177
 Huber, Martinus 128
 Hunyadi János 40
Hydruntum 58, 59
Iaurinum vide Győr
Illyria 90, 91
 Implom Lajos 23
 Ioachimus Abbas 76, 77
 Iosaphat 61, 89
 Iosias 89
 Isabella, regina Hungariae 27, 29
 Isabella, regina Hungariae (Szapolyainé) 60, 61
 István V. rex Hungariae 29
 Istvánffy Miklós 37
Itália 14, 68, 72
Judaea 55
 Iványi Béla 143, 156, 158, 159
 Izabella *vide* Isabella
 Izrael Isserlein 10
 Izsák 9
 Izsák b. Ábrahám 8
 Izsák b. Móse Ór Zárúa 8, 9
 Izsák b. Simon 14
 Izsák Ödenburg 13
 Jager, Jacobus 133
 Jákob b. Chánukka 7
 Jákob b. Izsák 8
 Jákob b. Mózes Hálévi Mölln 10
 Jankovics József 105-109
 János, Damaszkuszi Szent 35

- Jechiél b. József Askenázi 13
 Jehúda b. Bárziláj 7
 Jekl Hindelsz b. Móse 15
Jeruzsálem 11, 48
 Johannes de Kopalya 19, 20
 Jólesz László 16
 Jóna b. Saul 9
 Jónátán b. Jákob 16
 Joó János 39
 Josaphat 60, 88
 Josias 88
 Jósija Pinto 15
 József b. Selómó 13
 József Káro 13, 15
 József Kolon 13
 Jovius, Paulus *vide* Giovio
Judea 54
 Justinianus, Bernardus 39
 Kabiger, Sebastianus 117
Kairó 7
 Kállai Kopis János 173, 174,
 175, 176, 177, 178, 183
 Kalmpffer, Laurentius 136
 Kantler, Joannes 115
 Károly (Carolus) V. imp. Rom.
 86, 87
 Károly, Nagy (Carolus Magnus)
 86, 87
Kassa (Cassovia, Kosice) 24-31,
 101, 162
 Kathona Géza 37
 Kaufmann, D. 12, 16, 17
Kavala 14
 Kazinczy András 161-171
 Kazinczy Péter 164, 169
 Kazinczy-család 161
 Keck, Valtel 138
Kecskemét 15, 171
 Kelemen, Alexandriai, Szent 33,
 35
 Kellemessy Mihály 40
 Kemény János 182
 Kennipff, Joannes 114
Kenyér 28
 Ketzei Mihály 162, 163
Kiev 7
Kigyós 31
 Kirchauer, Philippus 115
 Kircher, Athanasius 207
 Kirchweger, Laurentius 118
 Kis Szilvai János 164
Kismarton (Eisenstadt) 111, 139
 Kiss Péter 29
 Kittinger, Joannes 116
 Kittinger, Martinus 136
 Klampffer, Balthasar 132
 Klampffer, Joannes 117
 Klampffer, Laurentius 136
 Klampffer, Petrus 118
 Klein Sámuel 8, 13
 Klobusiczki Ferenc 162
 Knoll, Bernhardus 121
 Knoll, Joannes 123
 Koch, Adamus 126
 Koch, Georgius 122
 Koch, Joannes 124, 134
 Koch, Michael 125
 Koch, Simon 123
 Kohári János 170
 Kohn Sámuel 7, 8, 11
 Kokovzov, P. K. 7
 Kokronné 163, 164
 Koler, Hans 137
 Koler, Thomas 114
 Kolerin, Catharina 137
Kolin 13
 Koller, Martinus 118

- Kolozsvár (Cluj Napoca)* 33, 34
 Komik úr 163, 164
Konstantinápoly
     (*Constantinopolis*) 14, 15, 58
 Konth Miklós 25
 Kopenberger, Albrecht 159
 Koppány Tibor 143-159
 Kositz, Johannes a 40
Köln (Colonia) 35
Körmend 151, 154
 Körmendi Gáspár 30
 Kőw, I. 9
 Krachler, Georgius 132
 Krakauer, J. 12
Krakkó (Krakow) 11, 12, 17
 Krampholz, Barbara 30
 Kratzer, Joannes 117
 Krauss, S. 8
 Krausz Sámuel 14, 15
 Kren, Joannes 132
 Krözus (Croesus) rex Lydorum
     48
 Kumorovitz L. Bernát 19-21
 Kupfer, F. 8
 Kurcz Ágnes 20
 Kurrein, V. 11
 Kurtz, Matthias 131
 Kurtz, Veit 121
 Kurtz, Vitus 126
 Kutassy János 39
 Kutsuk pasa 182
Lábatlan 29, 30
 Lactantius Firmianus, Coelius
     Rhodiginus 78, 79
Ladány 170
 Lajos I., rex Hungarorum 19-21
 Lamberg, Abrahamus 38
 Landauer, S. 13
 Lang, Jacobus 128
 Lang, Simon 138
 Langecker, Simon 125
 Laskai Cs. Péter 33-35 33
 Lauterbach, Johann 41
 Leb, Hans 138
 Leb, Matthaeus 138
 Leb, Michael 121
 Lehner, Georgius 122
 Lehner, Jacobus 128
 Lehner, Joannes 128
 Leitgeb, Andreas 126
Lelesz 25
 Lenárt Mátyás 167
Lengyelország (Polonia) 10, 17,
     64, 68, 180
 Leo X. papa 39
 Leopoldus I. *vide* Lipót
Leporum insula 26, 28, 29
 Lesch, Matthias 121
 Leunclavius, Johannes 40
 Lewicki, T. 8
Linz 11
 Lipót (Leopoldus) I. imp., rex
     Hungariae 25, 179, 206
 Lippay János 27
Lipsia (Leipzig) 38
 Listi, Martinus 121
 Livius, Titus 44, 45
 Lobkowitz Poppel Éva 147
 Lodovicus rex Hungariae
     vide Lajos I.
Lócse (Levoca) 168
 Löwinger, D. S. 11
 Lucchese, Filiberto 148, 149,
     151, 156
 Lucullus, Licinius 74, 75
 Lycurgus 70, 71
Lynbotin 164, 167, 168

- Lysimachus Macedoniae rex 72,
 73
Macedonia 54, 55
 Magyar Pál 24
 Mahmud (Mahometus) III. 50,
 51
 Mahomet passa 41
Mainz 9, 10
 Májmon b. József 8
 Májmúni Mózes 8
 Mändel, Adamus 128, 130
 Mandel, Joannes 125
 Mandrabulus 80, 81
 Mann, J. 8
 Mansfeld, Ernst 84, 85
Marathón 74, 75
Marburg 176
 Marcus provincialis 25
 Marcus Werdmiller 177
 Marcus, S. 13
Margarita insula 28
Margita 176, 178
 Marics, Augustinus 26
 Marinus de Scepes 29
 Marius, Caius 74, 75
 Marmorstein Arthur 10, 17
Marosvásárhely (Tirgu Mures)
 33, 34, 37
Märtersdorff 120, 121, 122, 129,
 133
 Marton Lajos 15
 Martonfalvi György 176, 178
 Mäschel, Andreas 119
 Mátitjáhú 8
 Matthias *vide* Mátyás
 Mátyás, I. rex Hungariae 96, 97
 Mátyás, II. rex Hungariae 29
 Maximilianus *vide* Miksa
 Mayr, Michael 124
 Meltzer, Andreas 28
 Mendel, Jacob 11
Metz 17
 Méyer, Georgius 122
 Miesinger, Ambrosius 137
 Miesingerin, Martel 137
Mikháza 33
 Miksa (Maximilianus) I. imp.
 Rom. 38
Millendorff 138
 Milthaler, Stephanus 114
 Mirsky, S. K. 8
 Mising, Christophorus 116
 Misinger, Martinus 120
 Miskei János 205
 Missing, Joannes 117
 Monedolatus Lascovius, Petrus
 33
 Monok István 37-100, 111-142.
 Mordecháj b. Hillél 8
 Moritz István 30
 Móró Mária Anna 199-203
 Móse b. Jiszráél Náftáli Porges
 15
 Móse Isserles 12
 Moser, Casparus 121, 123
Motter 159
 Möltzer, Henricus 116
Munkács (Mukacsevo) 111, 180
 Murát (Amuratus) I. szultán 60
 Murát (Amuratus) II. szultán 86
 Murát (Amuratus) III. szultán
 50, 51, 60, 61, 74, 75
 Muret, Marc Antoine 42
 Müllner, Erhardus 123
 Müllner, Georgius 121
 Müllner, Simon 121, 125
Mysia 54, 55, 58, 59, 90, 91
Nachod 12

- Nádasdy Tamás 28
 Nádasdyné 162
 Nagy Katalin 201
 Nagy Sándor 199
 Nagyenyed (*Enyed, Aiud*) 178
 Nagykálló 176
 Nagykörös (*Körös*) 171
 Nagyszeben (*Cibinium, Cibi*)
 33, 34, 35, 181
 Nagyvárad (*Vár*, *Oradea*)
 178, 182
 Nannius, Petrus 41
 Náprági Demeter 40
 Némethy Sándor 173-184 173
 Németország (*Germania*) 8, 50,
 51, 68, 69, 72, 73, 86, 87
 Németújvár (*Güssing*) 143, 144,
 145, 147, 148, 149, 154, 156,
 157, 158
 Nettner, Matthias 119
 Neubauer, A. 9, 11, 17
 Neustift *vide* Noistift
 Nibel, Marcus 128
 Nibel, Sebastianus 131
 Nibel, Vlricus 124
 Noistift (*Neustift*) 112, 118,
 119, 120, 137
 Nürnberg 11, 177
 Occa 140
 Ochb, Christophorus 126
 Ochb, Georgius 128
 Ochb, Joannes 128
 Odüsszeusz (Odysseus, Ulysses)
 68, 69
 Olaszország (*Italia*) 11, 14. 68.
 72
 Orcz, Johann 147
 Oroszország (*Russia*) 8, 199,
 202
 Orsal, Johann Batista 144
 Orsolini, Giovanni Battista 145,
 149
 Ossing, Andreas 121, 130
 Ossing, Georgius 121, 124
 Ossing, Michael 129
 Oszko 30
 Oxford 17
 Ötvös Péter 101-104, 205, 206
 Palesztina 15
 Palkonyai Mátyás 30
 Palocsai úr 164, 166
 Pál V. papa 26
 Pálóczi György 26
 Palota 50, 51
 Panfigel, Benedictus 133
 Pannonhalma 26
 Pápa 177, 183
 Pápai Páriz Ferenc 177
 Paris 34
 Patak *vide* Sárospatak
 Patentius Gáspár 148
 Patistarest, Joannes 113
 Patter, Matthias 115
 Paulus *vide* Pál
 Pawlowski, Stanislaw 40
 Pécs (*Quinqueecclesia*) 28, 29,
 31, 200
 Peifer, David 41
 Pérault, Raymond 38
 Perényi Péter 19
 Perzsia (*Persia*) 58, 59, 65, 68,
 69
 Pesenberger, Lorenz 138
 Pest 24
 Peszakim u—Ketabim 10
 Petantius, Felix 42
 Péter Hálévi 10
 Péter Katalin 111-142

- Peterburg (Leningrád)* 202
 Petki János 34
 Petrus provincialis 27
 Philephus, Franciscus 40
 Philippus *vide* Fülöp
 Phormio 48, 49, 98, 99
 Pimpinella, Vincentio 38
 Pírpämer, Gallus 120
 Pius, II. papa 38
Plataia 74
 Platina, Bartholomaeus 39
 Pleijer, Joannes 113
 Plettner, Christophorus 119
 Pleyer, Christophorus 117, 129
 Plimel, Jacobus 120
 Plimel, Matthias 119, 120
 Plötner, Christoph 137
 Pollross, Sebastianus 114
 Polonia *vide* Lengyelország
 Polyphemos 52, 53, 68, 69
 Pompeius, Trogus 74, 75
Pontus 58, 59
 Poppel *vide* Lobkowitz
 Poppel
 Posch, Ambrosius 121, 127
Pozsony (Pressburg, Bratislava)
 9, 10, 101, 102, 185
Prága (Praha) 12, 13, 16, 17,
 177
Praitenbrun 140
 Pran, Georgius 133
 Pripämer, Paulus 113
 Pritsak, O. 7
 Prottinger, Andreas 118
 Prunhuber, Georgius 120
Puerpach 140
 Püecher, Georgius 138
 Pyrrhus 98, 99
 Quinqueecclesia *vide* Pécs
Rábakovácsháza 25
 Radovics 201
 Radvánszky Béla 161
Rajna (Rhenum) 72, 73
 Rákóczi György, II. 176, 180,
 181, 182
 Rambleitner, Dietericus 129
 Rambleutner, Joannes 123, 124
 Raphael, J. 16
 Rasarius, Johannes Baptista 42
Regensburg 8
 Reichart, Matthias 121, 124
 Reisner, Ambrosius 137
 Reisner, Casparus 117
 Reisner, Erenricus(!) 114
 Reisner, Georgius 137
 Reisner, Laurentius 116
 Reisner, Matthias 114
 Reisner, Philippus 119
 Reisner, Valentinus 112
 Remiger, Thomas 25
 Retacco, Carlo 148
 Retacco, Simone 148, 149, 156
 Reusner, Elias 40
 Reusner, Nicolaus 38, 39
 Rhenum *vide* Rajna
 Richtmann Mózes 17
 Ridel, Bartholomaeus 120
 Riger, Joannes 124
 Rihler, Sebastianus 125
 Ringauff, Christophorus 118
 Ringauff, Joannes 129
 Rogulski úr 165, 166
Rohonc 145, 149, 154, 156, 159
Róma 23
 Róna-Tas András 7
 Rosdy Pál 23-32. 23
 Rosenberg, Ruprecht 157, 158
 Rosheim, Josel 11

Rosheim, Joselman 12
 Roth, E. 8, 11
 Rubacker, Christophorus 113, 137
 Rubacker, Georgius 113, 137
 Rubacker, Gregorius 123
 Rubacker, Martinus 126
 Rubacker, Philippus 115
 Rubacker, Stephanus 124
 Rudek, Carlo 148
 Ruderman, D. B. 12
 Rudolf (Rudolphus) I. imp. Rom. 76, 77
Rumi 25
 Ruprecht, Georgius 129
 Russia *vide* Oroszország
 Rübacher, Stephanus 121
 Sabaria *vide* Szombathely
 Sabinus, Georgius 38
 Sadek, V. 12, 13, 16
 Sadoleto, Jacopo 39, 40
 Salaminum *vide* Szalamisz
 Salamon 9, 88, 89
 Salfeld, S. 9
 Sallustius, Caius Crispus 88, 89
 Sálom Neustadt 10
 Sámuel b. Móse de Medina 14
 Sámuel b. Móse Kalai 14
 Sándor László 201
 Sándor úr 163
 Sándor, Nagy (Alexander) 74, 75, 92, 93
Sardes 48, 49
Sárospatak (Patak) 165, 182
 Satz, Y. 10
 Schád, Joannes 28
Schadendorff 137
Schaffhausen 177
 Schaller, Vitus 113
 Schechter, S. 7
 Scheggitz, Thomas 127
 Scheiber Sándor 7-18. 7
 Scheichenstuhl, Sebastianus 136
 Schepansky, I. 15
 Schisel, Joannes 131
 Schmehrbacher, Georgius 121, 135
 Schreider, Adamus 131
 Schreiner, Michael 128
 Schridler, Joannes 133
 Schtettner, Hieronymus 126
 Schulhof Izsák 16, 17
 Schwarz, A. Z. 11, 15
 Schwarz, Hans 138
 Schwendi, Lazarus 41
 Scipio, Publius Cornelius 98, 99
 Sclavonia *vide* Szlavónia
 Scsubelszki úr 165, 166
 Scylurus 88, 89
 Sedinová, J. 12, 13
 Seiler, Andreas 116
 Seneca, Lucius Annaeus 44, 45
 Sepacher, Joannes 126
 Seydel, Johannes 30
 Shaked, S. 8
 Shcaller, Philippus 119
 Shmuelevitz, A. 12
 Siev, A. 12
 Silesia *vide* Szilézia
 Simonsen, D. 17
 Sinan (Sinanus) *vide* Szinán
 Sinowatz, Fred 112
 Siria *vide* Sziria
 Soler, Blasius 122
 Solimannus *vide* Szulejmán
 Sommer, Matthias 119
Somodor 26, 27
Sopron 10, 11, 13, 28, 29

- Soregh* 29
Spanyolország 8
 Sparrabitz, Michael 116
 Spitzer, S. J. 10, 14
 Steiger, Andreas 126
 Stephanus parochus 30
 Stephanus, Henricus 33, 34
 Stephanus, V. rex Hungariae
     vide István V.
 Stockamer, Georgius 117
 Stöckel, Christophorus 119
 Stötner, Fridericus Georgius
     115
Strasbourg 13
 Stricker, Thomas 118
 Strigonium *vide* Esztergom
 Strodel, Andreas 137
 Strodel, Barbara 137
 Strodel, Georgius 116
 Strodel, Matthias 113
 Strodel, Michael 118
 Strodel, Paulus 113, 137
 Strodel, Thomas 119
Svédország (Svetia) 50, 51
 Syria *vide* Szíria
Szabolcs megye 176
Szalamisz (Salaminum) 74, 75
Szalónak 154
Szaloniki 14
 Szárasz György 166
Szatmár vár 180
 Széchenyi György 28, 205
 Széchenyi Zsigmond 205
 Szécsi Dénes 30
Szeged 208
 Szejdi pasa 181
*Székelyudvarhely (Odorheiu
     Secuiesc)* 34
Székesfehérvár 24
Szeleste 105
 Szelestei N. László 205, 206, 207
Szentmihály 15
 Szepesi Pál 169, 170
Szerencs 170
 Szerencsés Imre 12
Szicília 8
Szikszó 176
Szilézia (Silesia) 177
 Szinán passa (Sinanus) 41, 50,
     51, 60, 61, 72, 73
Szíria (Syria, Siria) 54, 55, 58,
     59, 66, 67
 Szirmai Péterné 166
Szlavónia (Sclavonia) 54, 55
Szófia 14
 Szokoly Miklós 40
Szombathely (Sabaria) 24, 27,
     28, 29, 30, 154
 Szulejmán (Solimannus) II. imp.
     Turcarum 13, 60, 61
 Tar Ibolya 37-100
 Tarnowski, Jan 41
 Tausk, Szender 17
Temesvár (Timisoara) 19, 20
Thessália (Thessalia) 74, 75
 Thury Etele 173-184 173
 Tibiscum *vide* Tisza
Tigranes 74, 75
 Tigurum *vide* Zürich
 Tinhaff, Adam 138
 Tobol András 202
Tokaj 177
Tolna 15, 37
Tornalja 19
 Toronyi László 205, 206
 Torquatus, Antonius 39
 Traianus, imp. Rom. 72, 73
Transalpina 51, 71

- Trapezuntium* 58, 59
 Treysteiger, Andreas 137
 Trivisanus, Gabriel 41
Trója 74, 75
 Turóczi Ferencz 162
 Tussai Márton 163, 166, 167
 Tvardon úr 163
 Typotius, Jacobus 39
Újfalu 173, 175
 Ulászló rex Hungariae 24, 30
Ulm 177
 Ulysses *vide* Odüsszeusz
*Ungarisch—Brod (Uhersky
 Brod)* 16
Üreg 9
 Vácy János 161
 Valentinianus imp. Rom. 92, 93
 Valerius Maximus imp. Rom.
 33, 34
 Várad *vide* Nagyvárad
 Varga András 37-100
 Vásárhelyi György 177
Vasvár 26, 28, 29
 Vegetius, Renatus Flavius 92, 93
 Veiler, Thomas 112
Velence (Venezia) 33, 34, 64,
 207
 Veresgyházi Tamás 177
 Veress András 29
Veszprém (Vesprimum, Wesprimum) 24, 50, 51
 Veyler, Joannes 114
Viddin 15
 Vienna *vide* Bécs
 Vigel, Benedictus 130
 Vives, Johannes Ludovicus 39
 Vladislaus rex Hungariae *vide* Ulászló
 Vogler, Blasius 123
 Volanus, Andreas 40
 Vörös Mihály 202
 Wabitz, Stephanus 135
 Wabitzsch, Stephanus 121
 Waelin, Blasius 127
 Wagensdrüffel, Wolff 133
 Wagner, Andreas 121, 125
 Wagner, Georgius 117
 Wagner, Michael 122
 Wagner, Stephanus 127
 Wagner, Thomas 127
 Wagner, Vincentius 125
Walbersdorff 115, 121, 130, 135
 Wanner, Georgius 131
 Warszewicki, Krzysztof 41
 Weiner, Adamus 131
 Weisberger, Marcus 121
 Weiskopf, Christophorus 124
 Wellesz Gyula 8, 9
 Wellmann Imre 185-197
 Wernhardt, Gregorius 127
Wesprimium vide Veszprém
 Wesselényi Anna 101-104
 Wesselényi Anna, ifj. 101
 Wesselényi Ferenc, ifj. 101
 Wesselényi István, ifj. 101
 Wiener, Oswaldus 123
 Vienna *vide* Bécs
 Wilffinus, Joannes 125
 Wilhelm, K. 15
 Wind, S. 17
 Wischnitzer, M. 17
Wisen 121, 135, 138
Wittenberg 34, 37
 Wograndel, Georgius 123
 Wograndel, Laurentius 121
 Wograndel, Stephanus 130
 Wolff, Christophorus 134
 Wolff, Hieronymus 41

Worms 10, 17
Xerxes 72, 73, 74, 75
Yaari, A. 15
Zaissar, Jacobus 127
Zala vármegye 201
Zamoyski, Jan 40
Zavoda 164
Zehnthofer, Wilhelmus 131
Zemplén vármegye 162, 166
Zentner, Stephanus 117
Zerer, Blasius 125
Zimányi Vera 111
Zodel, Christophorus 116
Zrínyi Miklós 42
Zsámboki János 41
Zürich (Tigurum) 175, 176, 177,
183